

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๕

อธิบายเรื่องราวราชทูตไทยไปยุโรป

ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

กับจดหมายเหตุของหม่อมราชวงศ์ (ม.ร.ว. กระจ่าง)

เรื่องราวราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษในรัชกาลที่ ๕

เมื่อปีมะเด็ง พ.ศ. ๒๔๐๐

ขุนนันทเขตต์อรุณ พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานปลงศพ

นายไป รัตนาปณนธ์ ผู้บิดา

ที่วัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

คำนำ

ชนนันทเชครอํารุง แฝงความมายังราชบัณฑิตยสภา ขออนุญาต
พิมพ์หนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๘ เพื่อแจกเป็นระลึกในงาน
ปลงศพของท่าน นายไต้ รัตนปถมนท์ ผู้เป็นบิดา ราชบัณฑิตยสภา
จึงอนุญาตให้ตามประสงค์

ราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๓๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

สำนักหอสมุด

อธิบายเรื่องราวทูตไทยไปยุโรป

๑ ในสมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เคยมีราชทูตไทยไป
ถึงยุโรปหลายคราว ตามที่จดหมายเหตุปรากฏนั้น ราชทูตไทยไป
ถึงยุโรปครั้งแรกเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ โปรดให้
ทูตทูตเชิญพระราชสาส์นออกไปยังประเทศฮอลแลนด์ เจริญทาง
พระราชไมตรีกับเจ้ามอริสในราชวงศ์ออเรนจ์ เมื่อขมมะแม พ.ศ. ๒๓๕๐
ตรงกับคฤศตศก ๑๖๐๗ ก่อนนั้นยังมีราชทูตไทยได้ออกไปยุโรป
ในรัชกาลอื่น ๆ อีก แต่ในเรื่องราชทูตที่ไปมากับประเทศสยาม จะเป็น
ราชทูตที่พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศต่างเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายราชทูตไทย
ไปเจริญทางพระราชไมตรีถึงต่างประเทศก็ดี ตอนไหน ๆ ไม่เลื่อง
กว่าทูตหลายเท่าเมื่อ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีทางพระราชไมตรี
กับพระเจ้าหลุยส์ ๑๔ กรุงฝรั่งเศส เพราะพระเจ้าหลุยส์ ๑๔ มีประสงค์
ให้สร้างสิ่งทรงฤทธิเลิศมพระเกียรติยศหลายอย่าง เป็นต้นแต่ให้
ศิหะญแลเขียนรูปภาพราชทูตไทยเข้าเฝ้าที่พระราชวังเวอซาย แลให้
แต่งหนังสือทูลเรื่องราวทูตฝรั่งเศสเข้ามากรุงสยาม แลเรื่องราวทูต
สยามคราวโกษาปานออกไปเมืองฝรั่งเศสพิมพ์ไว้ หนังสือเหล่านั้น
แพร่หลายทั้งในภาษาฝรั่งเศส แลได้แปลเป็นภาษาอื่นยังปรากฏอยู่
จนทุกวันนี้ จึงได้ทราบเรื่องกันยิ่งกว่าคราวอื่น ๆ

เรื่องราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศสครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราช ได้ความตามหนังสือจดหมายเหตุของฝรั่งในครั้งนั้นว่าไปถึง
 ๔ คราว คราวแรกไปเมื่อคฤศตศักราช ๑๖๘๓ ตรงกับ (ปีระกา จุล
 ศักราช ๓๐๔๓) พ.ศ. ๒๒๒๔ ราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปถวายพระเจ้า
 หลุยส์ที่ ๑๔ แต่ไปอยู่ณกรุงโรม ออกพระพิพัฒน์ราชไมตรีเป็นตัวราชทูต
 ออกหลวงศรีวิสารสุนทรเป็นอภัยทูต ออกขุนนครวิชัยเป็นตรีทูต ไปในเรือ
 กำนันฝรั่งเศส เรือลำนั้นไปแตกที่เกาะมตะคีคีคา คนที่ไปหายสูญไปหมด
 ต่อมาอีก ๒ ปีถึง พ.ศ. ๒๒๒๖ ทูตไทยไปเป็นคราวที่ ๒ ทูตที่ไปคราว
 นี้ได้ความว่าเป็นแต่ขุนนางผู้น้อยในกรมท่าคน ๑ ในกรมอาสาจามคน ๑
 โดยสถานเรือกำนันฝรั่งเศสไปลี้ข่าวทูตไทยไปคราวแรกที่หายไปนั้น ทูต
 ๒ คนไปถึงกรุงปารีส เข้าใจว่าเห็นจะลี้ศุภอักษรเสนาบดีกรุงศรีอยุธยา
 ไปด้วย จึงปรากฏว่ารัฐบาลฝรั่งเศสต้อนรับ แต่ไม่ได้เชิญพระราช
 สาส์นไป จึงมิได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ โดยฐานทูต เป็นแต่ให้เข้า
 ไปคอยเฝ้าเวลาเสด็จออกทรงพระดำเนิน ได้หยุดทรงปราศรัย แต่
 ครั้งนั้นเมื่อพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ทรงทราบว่า สมเด็จพระนารายณ์มหา
 ราชจะใคร่มีทางพระราชไมตรีกับทรงยินดี โดยเป็นโอกาสที่จะแผ่พระ
 เกียรติยศ ให้มาปรากฏทางประเทศทิศตะวันออก จึงแต่งให้เซเว
 เลียเคอไซมองเป็นราชทูต เชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการ
 มาเจริญทางพระราชไมตรี ยังสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทูตฝรั่งเศส
 มาด้วยเรือรบ รั้วทูตไทยทั้ง ๒ คนกลับมาส่งด้วย มาถึงปากน้ำ

เจ้าพระยาเมือเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๒๒๗ ครั้นถึงเดือนธันวาคม ทศ
 ฝรั่งเศสจะกลับไป สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงทรงแต่งตั้งให้พระวิสูตร
 สุนทร คือโกษาปาน เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นแลเครื่องราช
 บรรณาการ ไปเจริญทางพระราชไมตรีตอบแทนพระเจ้าหลุยส์ ๑๔
 โกษาปานไปคราวนี้นับเป็นทูตไทยไปคราวที่ ๓ ไปเรือรบฝรั่งเศสกับ
 เซเวเลียมเคอโซมองทวยกัน ไปถึงเมืองฝรั่งเศสก็เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุย
 ซ์ ๑๔ ทพระราชวังเวอซาย เมื่อวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๒๒๗ โกษา
 ปานอยู่ในเมืองฝรั่งเศส ๗ เดือน กลับเมื่อเดือนมีนาคม เมื่อโกษาปาน
 จะกลับจากเมืองฝรั่งเศส พระเจ้าหลุยส์ ๑๔ ทรงแต่งตั้งให้มองลีเออเดอลา
 ลูแบร์ เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการเข้ามา
 ถวาย สมเด็จพระนารายณ์มหาราชอีกครั้ง ๓ มาเรือรบแลรับโกษาปาน
 กลับมาส่งทวย มาถึงปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๒๓๐
 ถึงเดือนธันวาคม เมื่อทศฝรั่งเศสจะกลับไป สมเด็จพระนารายณ์
 มหาราชทรงแต่งตั้งราชทูตเชิญพระราชสาส์น แลเครื่องราชบรรณา
 การไปถวายพระเจ้าหลุยส์ ๑๔ แลไปปลงกรุงโรมอีกคราว ๓ นับ
 เป็นคราวที่ ๔ (ใครเป็นราชทูต ข้าพเจ้ายังหาพบชื่อไม่ ชอติ
 ปรากฎในหนังสือบาทหลวงตะวันตกผู้ไปกับทูตคราวนั้นเรียกว่า “ออก
 ชนชำนาญ” เห็นจะไม่ใช่ตัวราชทูต) พาเด็กนักเรียน ๕ คน

* ที่ปรากฏว่าทูตฝรั่งเศสมาถึงในเดือนกันยายน แลกลับไปในเดือนธันวาคม
 เหมือนกันทั้ง ๒ ครั้ง เพราะการใช้เรือใบต้องไปมาให้ ได้ฤกษ์ลม.

ออกไปเล่าเรียนวิชาในประเทศฝรั่งเศสด้วย ราชทูตไทยไปถึงเมือง
 ฝรั่งเศสเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ ทางนสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราชสวรรคต พระเพทราชาได้ราชสมบัติ เกิดรบพุ่งกับทหาร
 ฝรั่งเศสที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยขับไล่ทหารฝรั่งเศสไปหมด แต่ข้าวยัง
 ไม่ทราบออกไปถึงยุโรป เมื่อทูตไทยไปถึงเมืองฝรั่งเศส พระเจ้า
 หลุยส์ ๑๔ ไม่เสด็จอยู่ในพระนคร รัฐบาลฝรั่งเศสจึงทูลให้ทูตไปเสาะ
 ไข่ป้อนโนเซนคัท ๑๓ ที่กรุงโรมก่อน ทูตได้เข้าเฝ้าพระเจ้าโรมันที่ ๒๓
 ธันวาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ แล้วจึงกลับมาเมืองฝรั่งเศส ได้เข้าเฝ้าพระเจ้า
 หลุยส์ ๑๔ แล้วพักอยู่ในเมืองฝรั่งเศสเกือบ ๑ จนปลายขมะแสง
 พ.ศ. ๒๒๓๒ ฝรั่งเศสจึงได้จัดส่งมาชนที่เมืองมะริค ซึ่งเป็นเมืองท่า
 ของกรุงสยามทางทะเลหน้าอกในเวลานั้น เรื่องราชทูตไทยไปเมือง
 ฝรั่งเศสครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีเนื้อความดัง
 แดงมานั้น.

ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่า เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระ
 นารายณ์มหาราชแล้ว สมเด็จพระเพทราชาได้ราชทรงแต่งราชทูตไป
 เจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสอีกครั้ง ๑ เมื่อขมะโรง
 จุลศักราช ๓๐๕๐ เหมือนอย่างครั้งโกษาปานออกไปเมื่อในแผ่นดินก่อน
 นั้นความที่กล่าวนี้เพราะผู้แต่งหนังสือพระราชพงศาวดารลงศักราชข
 สมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคตผิด เร็วไป ๒ ปี จึงหลงเอาทศ
 ที่ไปกับขมของสี่เออลาดุแบร์ มาลงผิดรัชกาลไป จะเป็นความจริงไม่ได้

ด้วยในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาเกิดวิวาทขาดทางไมตรีกับฝรั่งเศสมา
แต่เริ่มรัชกาลตั้งกล่าวมาแล้ว มีจดหมายเหตุฝรั่งกล่าวอีกแห่ง ๑ ว่า
เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ พระเจ้าพลยท ๕ พระเจ้าแผ่นดิน
สระเป็นให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นแลเครื่องราชบรรณาการ เข้ามา
เจริญทางพระราชไมตรี เมื่อขงอ พ.ศ. ๒๒๖๑ ต่อมาในจดหมายเหตุ
ของพวกสระเป็นว่า มีเรือกำปั่นหลวงพาทูตไทยออกไปถึงเมืองมินลา
ชั้นเป็นหัวเมืองชนของสระเป็นทางควันออก แต่ทูตไทยไปเกิดความ
ไม่พอใจในการที่รับรองกลับมากองศรีอยุธยาเสีย ไม่ได้ออกไปเจริญ
ทางพระราชไมตรีตอบแทนถึงยุโรป จึงเข้าใจว่าตั้งแต่สิ้นรัชกาลสมเด็จพระ
พระนารายณ์มหาราชแล้ว ไม่ได้มีทูตไทยไปถึงยุโรปอีกจนตลอดสมัย
กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ถึงกระนั้นก็ราชทูตไทยที่ไปเจริญทางพระ
ราชไมตรีถึงต่างประเทศที่อยู่ในเอเชียด้วยกัน ยังมีไปเนื่อง ๆ ไม่ขาด
คือ ไปเมืองจีน เมืองฮกแก แลเมืองลังกาเป็นต้น ประเพณีการทูต
ทั้งที่ราชทูตต่างประเทศ แลที่แต่งราชทูตไปต่างประเทศ จึงคงมี
แบบแผนติดต่อกันครั้งกรุงเก่ามาจนถึงในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้

ประเพณีการทูตที่ติดเป็นแบบแผนในประเทศนี้ เห็นจะมั่นคงได้มา
ทางมิชมิประเทศแต่โบราณทีเดียว เพราะยุคคล้ายคลึงกับที่ติดเป็น
ประเพณีทั้งประเทศมอญพม่าแลลังกาทวีป บางข้อผิดตรงกันข้ามกับ
ประเพณีทูตของฝรั่ง เป็นต้นว่าตามประเพณีของฝรั่งเขาถือว่าราชทูต
เป็นผู้แทนพระเอกพระมหากษัตริย์ไปยังประเทศนั้น พระราชสาส์น

เป็นแต่หนังสือสำคัญสำหรับแสดงว่า ผู้เชิญไปเป็นราชทูต เพราะฉะนั้น
 การรับรองเขาให้เกียรติยศแก่ตัวราชทูต ส่วนพระราชสาส์นนั้นจะเอาไป
 อย่างไม่ถือเป็นข้อสำคัญ แต่ประเพณีของไทยเราแต่โบราณ ถือว่า
 พระราชสาส์นต่างพระองค์พระมหากษัตริย์ ราชทูตผู้จําทูลพระราช
 สาส์นเป็นแต่อย่างข้าราชการไปตามเสด็จ แยกแผนขอทูลเกล้าฯ ถวาย
 พิจารณาในเรื่องราชทูตไทยไปส่งพระอภัยมณีเมืองลังกา ซึ่งพิมพ์
 อยู่ในหนังสือเรื่องประวัติฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีปนั้น ก็จะไม่
 เห็นโทษชัดเจน ตั้งแต่พระราชสาส์นออกจากพระราชวัง ก็เห็น
 อย่างกระขรเสด็จ พระราชสาส์นไปขยับยั้งที่ไหนก็จัดเป็นที่ประทับ ถึง
 เวลาเสด็จออกมีประโคม แล้วทูตตามทูตเข้าไปถวายบังคมพระราชสาส์น
 อย่างเข้าเฝ้าทุกวัน แม้ขุนนางต่างประเทศที่มาต้อนรับราชทูตก็ให้เขา
 ไปถวายบังคมพระราชสาส์น อย่างเข้าเฝ้า เคารพพระราชสาส์น
 ไปโดยอาการอย่างนี้ จนได้ถวายถึงพระหัตถ์พระมหากษัตริย์ประเทศ
 ไนน์แล้วจึงเป็นเสร็จกิจ ถึงพระราชสาส์นมาแต่ต่างประเทศ ตั้งแต่เข้า
 มาถึงในพระราชอาณาเขตเราก็เคารพอย่างเดียวกัน ที่ประเพณีฝรั่ง
 ภัยไทยผิดกันในเรื่องเคารพพระราชสาส์น ดังกล่าวมานี้ ถึงเคยเป็นเหตุ
 เกิดประทัดประเดิด ครั้งเซวะเลียตอไซมอองเป็นราชทูตของพระเจ้าหลุยส์
 ที่ ๑๕ เข้ามาครั้งแรกในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีความ
 ปากกอยู่ในหนังสือจดหมายเหตของทูตฝรั่งเศสคาราว่า ตั้งแต่ทูต
 ถึงเมืองสมุทรปราการ ไทยก็รับรองเห็นพระราชสาส์นเป็นสำคัญ

แต่ส่วนทุกคนเป็นแต่จกเรือรบตามพระราชสาส์นไป เมื่อถึงที่สำนัก
 ในระยะทาง เจ้าพนักงานไทยเข้าไปถวายบังคมพระราชสาส์นแล้ว
 จึงเชิญขึ้นไว้ในห้องซึ่งจัดตกแต่งเป็นที่พักของพระราชสาส์น ครั้นเมื่อ
 จะเชิญพระราชสาส์นกลับลงเรือก็เข้าไปถวายบังคมพระราชสาส์น แล้ว
 จึงเชิญลงเรือไป ราชทูตแปลกใจ ครั้นสืบถามไต่ความว่าประเพณีไทย
 ถือว่าพระราชสาส์นสำคัญกว่าราชทูต จึงคิดอุบายจะให้ไทยเคารพ
 ต่อราชทูตเหมือนกับเคารพพระราชสาส์น คราวนี้ก่อนเวลาจะเชิญ
 พระราชสาส์นลงเรือ ราชทูตให้เอาเก้าอี้เข้าไปตั้ง แล้วไปนั่งอยู่เคียง
 ข้างพระราชสาส์น เมื่อเจ้าพนักงานไทยถวายบังคมแล้ว จึงยกพาน
 พระราชสาส์นส่งให้เจ้าพนักงานไทยเชิญไปลงเรือ ในวันหลังเมื่อพัก
 อยู่ที่ขอนแก่นหลวงได้วัดไปรษณีย์ ครั้นจะแห่พระราชสาส์นเข้ากรุง ๗
 ราชทูตก็ทำให้เป็นเกียรติยศยิ่งขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง คราวนี้ให้ปากหลวง
 เตอชวชี (ซึ่งเตรียมมาจะให้ไปนราศวรผู้สอนกลุศศาสตร์สาส์นถวายสมเด็จพระ
 พระนารายณ์ ๗) เข้าไปยืนอยู่ด้วย เมื่อขุนนางไทยเข้าไปถวายบังคม
 พระราชสาส์นแล้ว ราชทูตไม่ให้ไทยเชิญพระราชสาส์น ให้ปากหลวง
 เตอชวชี เชิญพานพระราชสาส์นเค็รมากับราชทูต เข้าในเงาพระกลดที่
 กันพระราชสาส์นมาด้วยกัน หวังจะให้ไทยนับถือว่ามีบรรดาศักดิ์สูง มา
 ส่งพระราชสาส์นให้ไทยต่อเมื่อถึงเรือขยบกซึ่งจัดลงมารับพระราชสาส์น
 การที่คิดเล่ห์กลให้ไทยถวายบังคมราชทูตด้วยได้ ในครั้งนั้น ดูเป็น
 ที่พอใจของราชทูตมาก

พระเพณ^๕การทูตตามแบบโบราณ นอกจากข้อที่กล่าวมาแล้ว
ยังมีอย่างอื่นอีก จะลองเรียบเรียงลงไป^๕ ตามที่ได้พบใน
จดหมายเหตุเก่า คือ :-

ว่าด้วยพระราชสาส์นตามแบบโบราณ ต้องจารกลงในแผ่น
สุพรรณบัตร เขียนจำลองลงแผ่นกระดาษแต่สำเนา ซึ่งส่งไปกับ
ศุภอักษรของเสนาบดี การที่จารกลงแผ่นทองถือว่าเป็นเครื่องหมาย
แห่งไมตรี แม้หนังสือสัญญาทางไมตรีที่ติดต่อกันในระหว่างประเทศ
ก็ใช้จารลงในแผ่นสุพรรณบัตร แลการที่หมายสำคัญใช้ประทับขอ
หัวแหวนกดรอยไว้ในแผ่นทองแทนประทับตรา ด้วยเหตุนี้จึงเป็นคำพูด
กันว่า “เป็นทองแผ่นเดียวกัน” แล “เป็นสุพรรณบัตรพอนเดียวกัน”
มาแต่โบราณ ประเพณีอันนี้ไม่มีในประเทศฝรั่งแลประเทศจีน

ว่าด้วยทูตที่จากพระราชสาส์น ประเพณีของไทยเราแต่โบราณ
ถ้าหากมีพระราชสาส์นแล้วจำต้องแต่งตั้งทูตทูตเชิญไป ที่จะส่งพระราช
สาส์นไปช่วยประการอย่างอื่น แม้แต่จะมอบให้ราชทูตต่างประเทศที่
เชิญพระราชสาส์นมา เชิญกลับมาก็ไม่ได้ ถ้าหากจะไม่แต่งตั้งทูต
ไปก็ไม่มีพระราชสาส์นที่เคี้ยว ถ้าเช่นนั้นให้เสนาบดีมีศุภอักษรไปถึง
เสนาบดีประเทศ นั้นให้นำกระแสน้ำส่งขนกษัตริย์ ศุภอักษรนั้นมอบ
ให้ทูตต่างประเทศถือกลับไป หรือส่งไปอย่างไรก็ได้ ความที่กล่าวใน
ข้อนี้จะเห็นตัวอย่างได้ในเรื่องราชทูตไปลังกา เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระ

เจ้าบรมโกษฐ์ ซึ่งพำนักอยู่ในเรื่องประภัสฐานพระสงฆ์สยามวงศ์
 ในลังกาทวีปนั้นเหมือนกัน คือ เมื่อส่งพระอภัยมณี ไปกับ
 คณะสงฆ์คราวแรก มีราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปด้วย ต่อมาคราวส่ง
 พระวิสุทธิกษัตริย์ พระวรรณญาณมณี กับคณะสงฆ์ไปเปลี่ยนคณะสงฆ์
 ชุดก่อน ก็มีราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปด้วย คราวนั้นเมื่อพระเจ้าเกียรติ
 สิริราชสิงหะให้ราชทูตลังกาเชิญพระราชสาส์นพาพระอภัยมณี กับคณะ
 สงฆ์ไปคราวแรกกลับมาส่ง ข้างกรุงศรีอยุธยาจะไม่แต่งทูตไปลังกาอีก
 จึงมีแต่ศกอักษรเสนาบดีไทย ให้ราชทูตลังกาถือไปถึงเสนาบดี
 ในลังกาทวีป ให้ทูตกระแสนับสั่งตอบพระราชสาส์นแก่พระเจ้าเกียรติ
 สิริราชสิงหะ

แต่ประเพณีฝรั่งในเรื่องนี้พระราชสาส์น เขาไม่ถือว่าจำเป็น
 จะต้องมีการทูตเชิญไป ด้วยเหตุนี้ในครั้งกรุงเก่าเมื่อแรกบริษัทฝรั่ง
 ต่างชาติเข้ามาค้าขายที่กรุงศรีอยุธยา มักจะทูลขอให้พระเจ้าแผ่นดิน
 ประเทศของตนมีพระราชสาส์นทรงฝากฝัง ขอให้พวกพ่อค้าค้าขายได้
 โดยสะดวก พระเจ้าแผ่นดินก็มีพระราชสาส์นให้พวกพ่อค้าของบริษัท
 ถิ่นมา ฝ่ายไทยเราเคารพนับถือพระราชสาส์นเป็นสำคัญ เมื่อรู้ว่า
 มีพระราชสาส์นมาจากพระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศ ก็รับรองแห่แหน
 พระราชสาส์น แลรับรองพ่อค้าซึ่งเป็นผู้เชิญพระราชสาส์นให้เขาเข้า
 แหนได้ จนเลยเข้าใจกันในพวกฝรั่งทั่วไปในครั้งนั้นว่า ถ้าจะให้
 ไทยรับรองให้ค้ำแล้วจะต้องมีพระราชสาส์นถือนำด้วย ด้วยเหตุนี้

เมื่อบาทหลวงฝรั่งเศสจะเข้ามาตั้งสังฆราชสนาณาคฤศตั้ง จึงทูลขอพระราชสาส์นพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แลมหาสมณสาส์นของโป๊ปเชิญมาขึ้นเป็นต้นเหตุอย่าง ๑ ซึ่งจะแต่งทูตไทยออกไปประเทศฝรั่งเศสแลกรุงโรมเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช.

ว่าด้วยพาหนะที่รับพระราชสาส์นไปยังต่างประเทศ เพราะประเพณีไทยแต่โบราณ ถือว่าพระราชสาส์นต่างประเทศต้องกล่าวมาแล้ว ก็จำต้องไปด้วยพาหนะของหลวงในประเทศนั้น จนถึงอาณาเขตของประเทศโน้น พอเข้าไปในอาณาเขตแล้วเจ้าของประเทศก็ต้องเป็นอริราชของแห่งหนึ่งค้ำไปให้สมพระเกียรติยศ ด้วยเหตุนี้ถ้าหากว่าทูตเชิญพระราชสาส์นไปทางเรือ ต้องไปด้วยเรือหลวง จะโดยสถานเรือผู้อื่นไปนั้นไม่ได้ ความจริงเมื่อครั้งกรุงเก่าแต่แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถมาจนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีเรือกำปั่นหลวงไปค้าขายถึงต่างประเทศเสมอ เรือกำปั่นหลวงเหล่านั้นเคยรับทูตไทยไปจนถึงประเทศชุนแลเชอเซีย แลประเทศอื่น ๆ ที่ยังเข่นอิสระอยู่ในอินเดียเอง ๆ แต่ไม่มีเรือกำปั่นหลวงเคยออกไปถึงยุโรป เมื่อจะแต่งราชทูตออกไปยุโรปในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ จึงต้องคิดเป็นวินัยกรรม ให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปเรือกำปั่นหลวงจากกรุงศรีอยุธยาเพียงถึงเมืองชุนคม (ใกล้ที่ตั้งเมืองเขตาวีทุกวันนี้) ขึ้นเป็นหัวเมืองใหญ่ของฮอลันดาในครั้งนั้น โดยถือว่าเข้าไปในอาณาเขตของฮอลันดาแล้ว แต่นั้นรัฐบาลฮอลันดาเอาเรือรบรับทูตไทยไปจนถึงยุโรป มาถึงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อทูตไทยเชิญ

พระราชสาส์นไปเมืองฝรั่งเศสคราวแรก เข้าใจว่าคงไปด้วยเรือกำปั่น
หลวง ไปจากเมืองมะริดจนถึงเมืองปอนทีกีเจ็รอันเป็นหัวเมืองขึ้นของ
ฝรั่งเศส ซึ่งอยู่ในอินเดีย แล้วจึงลงเรือกำปั่นของฝรั่งเศสแต่นั้นไป
กำปั่นนั้นไปแตกที่เกาะมะตะคักคาตั้งกล่าวมาแล้ว แต่เมื่อโกษาปาน
จะไปเมืองฝรั่งเศส ผ่านประเพณีลงมาอีกชั้นหนึ่ง เพราะมีเรือรบ
ของประเทศไนน์มารีย์ จึงให้ตบไปในเรือรบฝรั่งเศสตั้งแต่ออกจาก
อ่าวสยามไป ต่อมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษา เมื่อทูต
ไทยไปถึงกาคราวแรกก็ไปด้วยเรือกำปั่นหลวง เรือลำนั้นไปซำรด
ที่หน้าเมืองนครศรีธรรมราช ทูตก็ขพระอุบาลีทองกลับเข้ามากรุงศรี
อยุธยาเสียดราวหนึ่ง จะไปอีกคราวนี้ ที่จริงไปในเรือกำปั่นของ
พ่อค้าฮอลันดา แต่ถ่อว่าเพราะเจ้าของเรือรบอาสาพาทูตไปส่งเมืองลังกา
เหมือนอย่างทูตลังกามาประเทศนี้ มิใช่อาศัยโดยसानไซ่ก็ไม่เสีย
ประเพณี แต่ทูตที่ไปเมืองจันทัก หรือเมืองญวนกัก ก็ยังคงไป
เรือหลวงตลอดมาจนในชั้นกรุงรัตนโกสินทร.

ว่าด้วยยศราชทูตที่ไปเจริญทางพระราชไมตรี ยังต่างประเทศ
ประเพณีฝรั่งกับประเพณีไทยในชนกษัตริย์ คือที่ฝรั่งถือว่าทูตเป็นผู้
ไปแทนพระองค์ ไทยถือว่าทูตเช่นแต่ผู้เชิญพระราชสาส์นไป ตำแหน่ง
แลหน้าที่ทูตของฝรั่งกับของไทยจึงต่างกัน ตำแหน่งทูตของฝรั่งมียศ
เป็น ๓ ชั้น ชั้นสูงสุดเป็นเอกอรรคราชทูต ชั้นที่ ๒ เป็นอรรคราชทูต
ชั้นที่ ๓ เป็นราชทูต การที่ฝรั่งจะแต่งทูตไปต่างประเทศ ถือเอาการที่

ไป หรือประเทศที่ไปเป็นสำคัญ ถ้าสำคัญอย่างยิ่ง ทูตที่ไปก็
 เลือกรับยศบุคคลชั้นสูงให้เป็นตำแหน่งเอกอรรคราชทูต ถ้าสำคัญ
 ไม่ถึงอย่างยิ่ง ทูตที่ไปก็เป็นที่เพียงชั้นอรรคราชทูต หรือราช
 ทูตตามสมควรแก่การแลประเทศที่ไปนั้น จะยกตัวอย่างเช่นราชทูต
 ฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
 เซเวเลียบ เกอ โซมอง ที่เข้ามาคราวแรกมียศเป็นเอกอรรคราชทูต
 แต่มองลีเออ ลาลแบร์ ที่เข้ามาคราวที่ ๒ มียศเป็นที่เพียงอรรคราชทูต
 เพราะการที่ทูตเข้ามาครั้งที่ ๒ ไม่สำคัญเหมือนทูตที่เข้ามาคราวแรก
 แต่ถึงยศจะเป็นชั้นใด ทูตฝรั่งเศสเป็นทูตแต่คนเดียว ผู้ที่มาด้วย
 เป็นแต่บริวารของทูต เช่นเป็นเลขานุการ เป็นต้น

ส่วนประเพณีทูตานุทูตไทยที่ไปจำทูลพระราชาสำนักต่างประเทศ
 แต่โบราณ ยศราชทูตไม่มีชั้นสูงต่ำอย่างแบบฝรั่ง ทูตคงไปเป็นคณะ
 ๓ คน เหมือนกันทุกคราว เรียกว่า ราชทูตคน ๑ อภัยทูตคน ๑ ศรี
 ทูตคน ๑ นับเป็นทูตด้วยกันทั้ง ๓ คน บรรดาศักดิ์ราชทูตตามท้าวภาค
 ในจดหมายเหตุกรุงเก่า เป็นชั้นออกพระเป็นอย่างสูง ที่บรรดา
 ศักดิ์เพียงชั้นออกขุนเป็นราชทูตก็มี พิเคราะห์ตามราชทินนามของ
 ทูตานุทูตที่ปรากฏ เช่นคราวโกษาปาน ราชทูตเป็นออกพระวิสูตรสุนทร
 อภัยทูตเป็นออกหลวงศรีวิสารวาจา ศรีทูตเป็นออกขุนภักดีนันทราชไมตรี
 ทูตไทยไปเมืองจีนในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ราชทูต
 เป็นที่ออกขุนสิริราชไมตรี ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษา

ราชทูตไปลังกาคราวแรกเป็นที่พระสุธรรมไมตรี อุตตมเป็นชนชาติ
 พิจิตร ตริทูตเป็นหมื่นพิพิธเสนาหา ราชทินนามที่กล่าวมานั้นเห็นได้ว่า
 ล้วนเป็นนามแต่งขึ้นสำหรับเป็นทูตทั้งนั้น จึงเข้าใจว่าประเพณีเก่า
 เมื่อเลือกสรรคนที่จะเป็นทูตแล้ว จึงทรงตั้งราชทินนามสำหรับ
 ไปรับราชการในคราวนั้น เมื่อไปราชการทูตมีข้าเห็นใจความชอบกลับ
 มากได้เลื่อนยศบรรดาศักดิ์สูงขึ้นไป ดังเช่นโกษาปานเป็นที่ออกพระ
 วิสุทธสุนทรราชทูตไปเมืองฝรั่งเศส กลับมากได้เลื่อนเป็นพระยาโกษา
 อธิบดี จตุสดมภ์กรมพระคลังเมื่อก่อนสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคต
 เพียงสักสองสามเดือนเท่านั้น.

ว่าด้วยอำนาจของราชทูตที่ไปต่างประเทศ ประเพณีฝรั่งกับไทย
 ก็ผิดกันเป็นข้อสำคัญ ข้างประเพณีฝรั่ง การที่จะพูดจาว่าชวนอย่างใด
 ในกิจที่ไปนั้น มอญไปในราชทูตเปิดเสรีจ แจงไปในพระราชสาส์นแต่ว่า
 ถ้าราชทูตจะพูดจาทักกล่าวประการใด ขอให้ถือว่าเหมือนเป็นพระวาจา
 ของพระเจ้าแผ่นดินประเทศโน้นตรัส เชื้อฟังได้ดั่งกัน แต่ฝ่ายประเพณี
 ทูตของไทย กิจการอันใดที่จะว่ากล่าวกับประเทศโน้น เสนาบดีมี
 ศกอักษรให้ราชทูตถือไป ถึง เสนาบดีประเทศโน้นในคราวเดียวกับที่ทูต
 เชิญพระราชสาส์นไป ทูตปะปนแต่ผู้จะพูดจาข่มขู่ไขข้อความตามศกอักษร
 นั้น ความที่กล่าวในข้อนั้นจะเห็นตัวอย่างได้ในสำเนาพระราชสาส์นแล
 ศกอักษรเสนาบดี ซึ่งถือไปมาในระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคณหุต
 อันพิมพ์อยู่ในหนังสือพระราชวิจารณ์นั้น

ว่าด้วยประเพณีการรับทูตต่างประเทศ ตามที่สังเกตเห็นใน
 จกหมายเหตุครั้งกรุงเก่า ตั้งแต่ทูตเข้ามาถึงในพระราชอาณาเขต การ
 ก็น้อยเป็นของหลวงทั้งสิ้น เห็นจะเป็นด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่าแขกเมือง
 เมื่อมีทูตเข้ามาถึง โดยละเพาะที่เป็นราชทูตจำทูลพระราชสาส์น จำ
 ต้องให้ทูตพักรออยู่ที่ปลายแควนก่อน เพื่อเตรียมการรับรองหลาย ๆ
 วัน ถ้าทูตมาทางทะเลก็ต้องคอยอยู่ที่ปากน้ำ เพราะทางในกรุง ๆ จะ
 ต้องจัดเรือกระบวรลงไปรับพระราชสาส์นแลทูตตามทูตแห่ขึ้นมา ทั้งจะ
 ต้องจัดหอพระราชสาส์น แลที่สำนักรับทูตตามระยะทาง คือ ที่เมืองสมท
 ปราการแห่ง ๑ ที่เมืองพระประแดงแห่ง ๑ ที่เมืองธนบุรีแห่ง ๑ ที่เมือง
 นนทบุรีแห่ง ๑ ที่เมืองประทุมธานีแห่ง ๑ ที่ขนอนหลวงใต้วัดโปรดสัตว์
 อีกแห่ง ๑ ในเวลาที่ทูตคอยอยู่ที่ปากน้ำนั้น มีเจ้าพนักงานลงไปเยี่ยม
 เยียนแลส่งสิ่งของเสวยอาหารไปเลี้ยงดู ครั้นเมื่อรับเข้ามาถึงที่สำนักร
 ตามระยะทางก็มีข้าราชการไปต้อนรับทักทายทุกกระยะ จนกระทั่งถึง
 ขนอนหลวงที่ใต้วัดโปรดสัตว์ ถิ่นนั้นแล้วก่อนจะเข้าไปในกรุง ทูตยัง
 ต้องคอยอยู่ที่ขนอนหลวงอีกหลายวัน เพราะต้องแปลพระราชสาส์นแล
 ศุภอักษร ตรวจทำบัญชีสิ่งของเครื่องราชบรรณาการ แลเตรียม
 ตกแต่งถนนหนทางในพระนครรับแขกเมือง แลหาฤกษ์วันที่จะเสด็จ
 ออกรับแขกเมืองด้วย เมื่อดังกำหนดจึงจัดเรือกระบวรให้พร้อมด้วยเรือ
 ข้าราชการเป็นกระบวรใหญ่ลงมารับพระราชสาส์นทั้งทูตตามทูตแลเครื่อง
 ราชบรรณาการ แห่เข้าพระนครไปขึ้นที่ท่าประตูไชย อยู่ตรงวัดพุทไธ

ศักรรยชาตม เชิญพระราชสาส์นชนราชรถ ทศานทศชนเสด็จย่าง คาน
 หามย่าง ชมาย่าง ตามควรแก่บรรดาศักดิ์ มีกระบวนช่างนำแลพลเทเว
 เท้าแห่งไปยังพระราชวัง ให้ราชทูตพักคอยอยู่ที่ศาลาลูกขุน ทศลึงกว่า
 เวลาเมื่อทูตคอย อยู่ศาลาลูกขุนนั้นมีเจ้าพนักงานนำดอกไม้ มังคุดมาพระ
 ราชทานราชทูต แต่ทูตฝรั่งหาปรากฏว่ามีไม่.

การเสด็จออกกรีบแขกเมืองถวายพระราชสาส์น เป็นการเต็มยศ
 ใหญ่ มียื่นช่าง ยนม้า แลทหารนั่งกลบดทศนามในพระราชวังหลาย
 กอง จำนวนคนนับพัน แม้ชาวต่างประเทศ แขก ฝรั่ง จีน จาม ที่
 เข้ามาฟังพระบรมโพนิศมถาร ก็ย้าร้องให้แต่งตั้งเป็นสง่าราศี พวกนี้
 มาประชุมทศนามในคอกกรีบแขกเมืองด้วย แต่ที่เสด็จออกกรีบแขก
 เมืองนั้นต่างกันเป็น ๒ อย่าง เสด็จออกสี่หีบญชรให้แขกเมืองเข้าเฝ้า
 ในท้องพระโรงอย่าง ๑ เสด็จออกมขเท็จให้แขกเมืองเฝ้าทศาลาหน้า
 พระที่นั่งอย่าง ๑ เมื่อทูตฝรั่งเคสเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราช ทูตเข้าเฝ้าในท้องพระโรง แต่เมื่อทูตลังกาเข้ามาเฝ้าใน
 แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศตามทศลึงกว่าพรณาไว้ในจดหมาย
 เหตุของราชทูต ปรากฏว่าเสด็จออกมขเท็จพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท
 ราชทูตเฝ้าทศาลาหน้าพระที่นั่ง.

อันลักษณะเสด็จออกกรีบแขกเมืองเป็น ๒ อย่างนี้ อธิบายไว้ใน
 หนังสือระยะเวลาของเซวะเลีย เคอ โชมอง ราชทูตฝรั่งเคสว่า ถ้าเป็น
 ราชทูตมาแต่ประเทศใหญ่ เช่นราชทูตจีน แลราชทูตเปอเซีย เป็นต้น

โปรดให้เข้าเฝ้าในท้องพระโรง ถ้าราชทูตที่มาแต่ประเทศน้อย เช่นทูต
ตังเกี๋ย ทตอติแจ แลทูตกรุงศรีสัตนาคณหุต ทูตเชียงใหม่ เสด็จออก
ทิมขเท็จ ความทกล่าวนจะถูกผิดอย่างไรไม่พบหลักฐานที่จะสอบสวน.

ว่าด้วยกิริยาที่แขกเมืองเข้าเฝ้า มักกล่าวขแรงไว้ในหนังสือ
จดหมายเหตราชทูตฝรั่งเศสมาครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเลียบค
ลอบ คิวว่าเมื่อทูตฝรั่งเศสเข้ามาครั้งแรก เวลาพักรออยู่ที่ชนอนหลวง
ราชทูตถามถึงขนบธรรมเนียมที่จะเข้าเฝ้า เจ้าพนักงานกำกับทูตขแรง
ให้ฟัง ราชทูตฝรั่งเศสไม่พอใจในขนบธรรมเนียมบางอย่างร้องขอให้
แก้ไข จึงโปรดให้เจ้าพระยาวิเศษเณตรไปปรึกษาหารือกัน แล้วราชทูต
ฝรั่งเศสจึงไต่เขาเฝ้า.

ประเพณีทูตเข้าเฝ้าอย่างเดิม ตามที่ทูตฝรั่งเศสพรรณาวินั้น
เมื่อทูตไปถึงพระราชวังแล้ว พักคอยอยู่ที่ศาลาลูกขุนใน ครั้นจวน
เสด็จออก เจ้าพนักงานกรมวังก็กรรมทำมาพาทูตเข้าที่พักอยู่ที่ทิมคาย
แห่ง ๑ ในบริเวณพระมหาปราสาท เจ้าประเทศราชแลขุนนางผู้ใหญ่เข้า
ไปคอยเฝ้าอยู่ในท้องพระโรงหมอบเป็น ๒ ฝ่าย ตั้งเครื่องยศสำหรับตัวทุก
คน ขุนนางชั้นรองลงมาหมอบอยู่ที่ทิมคคหน้าพระมหาปราสาท ครั้น
เวลาเสด็จออกพอเสด็จเสด็จประโคมแล้วเจ้าพนักงานจึงมาพาทูตไป เมื่อ
ทูตถึงหน้าพระมหาปราสาท ทูตต้องคุกเข่าลงถวายบังคมทชาลาหน้า
พระมหาปราสาท ๓ ครั้ง แล้วคลานขึ้นบันไดพระมหาปราสาท เข้าใน
พระทวารถึงหน้าพระที่นั่งในท้องพระโรงต้องถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง แล้ว

คลานขึ้นไปถึงตำแหน่งเผ่าจึงถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง ถาทุกเผ่าทูลลา
 หน้ามขเค็ฯ ขุนนางผู้ใหญ่หมอบเฝ้าททมคค ขุนนางผู้น้อยหมอบเฝ้า
 ในซาลา ทูลเข้าไปจากศาลาลงจนถึงหน้าฉานถวายบังคม ๓ ครั้ง
 แล้วคลานเข้าไปในซาลาตรงหน้าพระที่นั่งถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง ขึ้นไป
 ถึงตำแหน่งเผ่าถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง เรื่องทูลถวายบังคมทกล้วน
 พิเคราะห์เห็นว่า เพราะกิริยาแสดงความนอบน้อมของชาวประเทศทาง
 ทวันออกเป็นทำนองเดียวกันทุกประเทศ คือคงอยู่ในคอกเข้าลงก้มกราบ
 นัยว่าเป็นอันถวายบังคมเหมือนกัน แต่กิริยานอบน้อมของฝรั่งทชนค่านัย
 นั้นผิดกันไกล ทูลฝรั่งเข้าเฝ้าเป็นสามัญครั้งกรุงเก่า จะให้ทำอย่างไร
 ยังหาพบอธิบายไม่ได้ ได้พบแบบแผนแต่ในกรุงรัตนโกสินทรนี้ แยกเมือง
 ฝรั่งเข้าเฝ้าไม่ต้องหมอบคลาน ยอมให้เฝ้าเข้าไปถึงที่ควรถวายบังคม
 แล้วนั่งลงยกมือชนถวายบังคม ๓ ครั้ง เข้าใจว่าในครั้งกรุงเก่าก็จะ
 อย่างเดียวกัน.

แบบแผนทางเมืองพม่า ในเรื่องทูลฝรั่งเข้าเฝ้า มีในจดหมายเหตุ
 ของนายพันเอกยุด ซึ่งแปลเลขานการทูตอังกฤษ คราวเซอฮาเออแพร์
 ไปเฝ้าพระเจ้ามณฑล เมื่อคฤศศคค ๑๘๕๕ พรรณาไวถวนถึ ปรากฏ
 ว่า ทูลอังกฤษเกียงไม่ยอมไปนั่งคอบทศาลาลงขุน พม่าจึงให้ทต
 อังกฤษเข้าไปคอบอยู่ในที่ซึ่งพระโรงแต่ก่อนเสด็จออก ทำนองจะเกียง
 กันด้วยเรื่องพม่าจะให้คลานเข้าไปนั่นเอง ฝรั่งไม่ยอมคลาน พม่าก็
 ไม่ยอมให้เฝ้า จึงตกลงเป็นผ่อนผันให้เข้าไปคอบอยู่ก่อน แต่ต้องถวาย
 บังคมเหมือนกัน

ลักษณะถวายพระราชสาส์นโดยปรกคินั้น ทดไม่ได้ถวายต่อ
พระหัตถ์ เวลาทอดเข้าเฝ้าตงพานพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการ
ไว้ข้างหน้าทอด ครั้นทอดเข้าไปตงทเฝ้า ถ้าเป็นทูตจีน แลแขก ฝรั่งเศส
โกษาธิบดีทูลเบิก ถ้าเป็นทูตลาว จะเป็นมหาดไทยฤๅโกษาธิบดีทูลเบิก
ชอนสังสัยอยู่ เมื่อทูลเบิกแล้ว จึงมีพระราชบัญญัติชัวร์.

ลักษณะพระราชบัญญัติชัวร์ทุกก็มีแบบโบราณว่า ทรงบัญญัติชัวร์
๓ น้กเป็นธรรมเนียม แลเช่นธรรมเนียมลงไปจนถึงข้อความของพระราช
บัญญัติชัวร์ คือคำรับสั่งถามว่า พระเจ้าแผ่นดินฝ่ายโน้น กษัตริย์พระราชวงศ์
ทรงสบายดีอยู่หรือหน้๓ ว่าทูลานทศเคียรทางมาศทวักดีอยู่หรือ เคียรทาง
มาช้านานเท่าใดจึงมาถึงหน้๓ ว่าประเทศโน้นฝนฟ้าตกต้องตามฤดู
กาลบ้านเมืองมีความสุขสมพร้อมไพบ่บ้านพลเมืองมีความสุขอยู่หรือหน้๓
แบบพระราชบัญญัติชัวร์อย่างนี้ เข้าใจกันซ้บทรายมาแต่ก่อน จนอาจ
จะแต่งตั้งเป็นยทเสภา เมื่อสมเด็จพระพนวงษาเสด็จออกทรงทูลานช้าง
โตดงน.

๐ ครานันพระองค์ได้ทรงเดชะ
เห็นราชทูตมาถวายบังคมคัล
จึงตรัสประภาษปราไส
กวนจงถงพระภารา
อนงกรงนาคปร
หรือฝนแล้งเขาแพงมเอย
ทงองค์พระเจ้าเวียงจันท
ไม่มีโรคายาย

ข้าเลองพระเนครผายผัน
กษัตริย์เครื่องสุวรรณบรรณา
ว่ามาในข่าไม้ไยหนา
มรรคากง่ายย่ระการเค
เขากลานาคหรือไฉน
คักเสอเห็นอโตสังขค
ทรงธรรมเป็นสขเกษมศรี
อยู่คหรืออย่างไรในเวียงจันท ๗

แบบแผนทางเมืองพม่ายิ่งหนักมือไป ถึงพระเจ้าแผ่นดินไม่ต้อง
มีรับสั่งว่าอะไร เพียงพอกพระพักตร์เท่านั้น ผู้สนองพระโอรสผู้กริบสั่ง
มาแจ้งพระราชปฏิสันถารแก่ทูตตามข้อความทุกถ่าวมา.

เมื่อมีพระราชปฏิสันถารนคหนึ่ง โภษาภิบาลกริบพระราชโองการ
มาบอกแก่กรมท่าขวาหรือซ้าย อันเป็นเจ้าหน้าที ๆ ออกถ่าม ๆ แผลบอก
ทูต ทูตจะกราบทูลว่าอะไรก็ตั้งยอนกลีบโดยนยอนเดยวกัน แล้วมี
พระราชปฏิสันถาร นคที่ ๒ ที่ ๓ คือไป ครั้นมีพระราชปฏิสันถารแล้ว
เจ้าพนักงานจรงยกพานหมากกลีบเสื่อมามาตั้งพระราชทานทูตคานทูต เป็น
สัญญาว่าเสด็จการเส้า พอดั่งพานหมากแล้วไม่ชักยคขานพระขัญชร
เสด็จขึ้น มีพระโคม แลขำราชการยกยคทูตคานทูตถววยยังคมอีก ๓ ครั้ง
แล้วทคจรงออกจากห้องพระโรง เมื่อทคออกมาจากเส้าแล้ว เจ้าพนักงาน
พาไปทคส่งสำคัญในพระราชวัง คือพระยาช่างเผือกเป็นต้น ปรากฏ
เหมือนกันทั้งคราวราชทูตฝรั่งเศสแลราชทูตลังกา แลขิงพาทคกลับ
ไปพัก แบบเมืองพม่าก็เหมือนกันอย่างน

การทคขอรองแก่ไซ ในครั้งเมื่อทูตฝรั่งเศสเข้าเส้า สมเด็จ พระ
นารายณ์มหาราชนค คือ

ข้อ ๑ ขอให้ขุนนางนายเรอรรกับพวกบาคหลวงเศสเผาควย ใครบ
อนุญาตให้พวกนคเข้าไปนคคอยเผาคอยู่ในห้องพระโรงกับขุนนางไทยตั้งแต่
ก่อนเสด็จออก ไม่ใคเข้าไปพร้อมกบทูต เพราะตำแหน่งไม้นยว่า
เป็นทูต

ข้อ ๒ เริงถวายพระราชสาส์น ทศขอถวายเองต่อพระหัตถ์
 จึงเอาพระราชสาส์นไว้ให้ยากหลวง เเคอ ชวัช เชิญเข้ามาทูลทศ
 ครั้นถึงในท้องพระโรงราชทูตจึงรับพานพระราชสาส์นถอเข้าถวายที่พระ
 บัญชร ปรากฏในจดหมายเหตของทศว่า พระบัญชาสั่ง ทศส่งถวาย
 ไม่ถึง สมเด็จพระนารายณ์ทรงชังพระองค์ออกมารับพระราชสาส์น
 ด้วยไม่เคยมีประเพณีถวายพระราชสาส์นเช่นนั้นมาแต่ก่อน

ข้อ ๓ กิริยานอบน้อม ยอมให้ถวายคำนับอย่างฝรั่ง ไม่ต้อง
 ถวายบังคม ขอนพรวณาไว้ในจดหมายเหตทศฝรั่งเศสว่า เมื่อเชวะเลย
 เเคอ โสมอง เข้าเฝ้านั้น เจ้าพระยาวโกษา กับเจ้าพระยาวิเศษเอนทร์เป็นผู้นำ
 ทานทั้ง ๒ นั้นคลานเข้าไปถวายบังคมที่ใต้ทศก็ถวายคำนับ กับศีรษะ
 ลงอย่างต่ำที่เศสแล้วเฑียรต่อไปจนถึงที่เฝ้าจึงนั่งลงแล้วใส่หมวก กิริยา
 ที่ทศใส่หมวกเฝ้าในท้องพระโรงทศกล่าวน ชวรายขนนางไทยที่เข้าเฝ้า
 จะสวมลอมพอก ทศจึงทำตาม ความทศกล่าวชคนสมด้วยรูปโกษาปาน
 เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ในรูปนั้นพวกทศไทยก็สวมลอมพอกทั้งนั้น
 ที่เมืองพม่า เสก็ออกแขกเมืองขนนางก็สวมลอมพอกเข้าเฝ้าเหมือนกัน

ยังมีความอีกข้อ ๑ ซึ่งปรากฏในครั้งทศฝรั่งแรกเข้ามาในกรุง
 รัตนโกสินทรน คอทไม่ยอมให้ทศชติกระบแลสวมรองเท้าเข้าเฝ้า
 ประเพณีอนนทเห็นจะมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า เมืองพม่าก็ห้ามอย่างเดียวกัน
 ด้วยเป็นการผ่านประเพณีขนเมืองในสมัยนั้น เข้าใจว่าทศฝรั่งเศสจะ
 ไ้กรบยกเวณชอนด้วย อีกประการ ๑ เสอว่าสมเด็จพระนารายณ์

พระราชทานทูตฝรั่งเศสนั้น กล่าวในจดหมายเหตของทูตว่า ครั้นนั้น
 โปรดให้ยกเยื้องธรรมเนียมเก่า ต่อทูตเฝ้าแล้วจึงให้ข้าราชการนำแพร
 แลผ้าอย่างค้ำไ้พระราชทานยังทพก เจ้าพนักงานแจ้งกระแสรีบสั่งว่า
 ทูตมาแต่เมืองหนาว มาถึงเมืองนี้เป็นเมืองร้อน จึงโปรดให้น้ำแพร
 ผามาพระราชทานให้ทำเครื่องแต่งตัวให้สบาย ครั้นจะจัดทำเป็นเครื่อง
 แต่งตัวมาให้เสร็จก็เกรงจะไม่ถูกใจทูต ให้ทำเอาตามชอบใจเถิด ตาม
 ความที่ปรากฏถึงกล่าวมานั้นเข้าใจได้ว่า เสด็จมาที่พระราชทานแขกเมือง
 ซึ่งยังมีเป็นธรรมเนียมมาจนกรุงรัตนโกสินทร์ ที่จริงเป็นของพระราช
 ทานให้แขกเมืองใช้เวลาแขกเมืองอยู่ในกรุง มิใช่พระราชทานให้
 ไปใช้สอยในบ้านเมืองของตน

การที่ราชทูตเข้าเฝ้านั้น เฝ้าเสด็จออกเต็มยศใหญ่แต่ ๒ คราว
 คือเฝ้าเมื่อมาถึงทงพระรณามาแล้วคราว ๑ เฝ้าเมื่อทูลลาจะกลับไป
 บ้านเมืองอีกคราว ๑ แต่ในเวลาทูตพักอยู่ในกรุง ๑ ยังไม่เคยเฝ้าเวลา
 อื่นอีก ตามแต่กิจที่จะโปรดให้เข้าเฝ้าเป็นพิเศษ เช่นทูลสั่งกาไ้เฝ้า
 เฝ้าที่พระที่นั่งทรงชน เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมโกศจุ้เสด็จออกทอด
 พระเนตรเครื่องราชบรรณาการที่จะจัดส่งไปส่งกานันนเป็นคน ราชทูต
 ฝรั่งเศสเข้ามา คราวแรกครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ก็เฝ้าเฝ้าใน
 กรุงศรีอยุธยาอีกคราว ๑ เฝ้าแล้วมีการเลี้ยงพระราชทาน แต่เลี้ยง
 ดับหลังพระที่นั่ง แล้วตามเสด็จขึ้นเฝ้าเมืองลพบุรี ไ้เฝ้าที่พระราชวัง
 แลททำหนักทเลชยครือทหลายครั้ง ลักษณะที่ทูตเข้าเฝ้าในทอให้ฐาน

ครึ่งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์นั้น ก็ว่าเสด็จออกที่พระขรรค์ ทูตนั้น
 เฝ้าข้างนอก ความทักท้วงชวน เมื่อไปพิจารณาที่ประตูของสมเด็จพระ
 พระนารายณ์ ทั้งที่พระที่นั่งสุทลาศวรรย์ในพระนารายณ์ราชินีเวศน์แล
 ทศานุกทเลชุกร เห็นแผนที่เป็นอย่างเดียวกัน คือ ห้องในซึ่ง
 เป็นห้องเสด็จอยู่ อยู่ในหลังขวาง ค่ายพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ท้อง
 พระโรงเป็นมุขอย่างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย แต่พนเสมอกัน แล
 พระที่นั่งของสมเด็จพระนารายณ์เล็กกว่ามาก ตรงผนังหลังขวางคือ
 ท้องพระโรงมีพระขรรค์อยู่เคย ๆ พะตั้งพระแท่นที่ประตูข้างใน เข้า
 ใจว่าโดยปรกติถ้าเสด็จออกให้ขุนนางเฝ้าในท้องพระโรงคงประตูที่พระ
 ขรรค์นี้ ตรงสุดมุขไปข้างหน้าท้องพระโรงยังมีพระขรรค์ที่เสด็จออก
 มุขที่อีกแห่ง ๓ ให้ข้าราชการเฝ้าในศาลาหน้าพระลาน การที่ราชทูต
 ฝรั่งเศสเขาเฝ้าทูลปรคังพรรณานัน ก็คือเฝ้าอย่างเสด็จออกในท้อง
 พระโรงเป็นสามัญนั่นเอง ไม่ได้จัดการพิเศษอย่างใด

ทูตเขาเฝ้าแล้ว จึงกำหนดวันไปเฝ้าพระมหาดุปราศ แลไป
 หาขุนนางผู้ใหญ่บางคน แต่ที่เป็นหัวหน้าในราชการ เพราะต้องมิของ
 ถวายแลของกำนัลไปให้ทุกแห่ง ลักษณะที่พระมหาดุปราศเสด็จออก
 รัชแขกเมือง ก็จำลองแบบวังหลวงทุกอย่าง แม้ที่สถนขอที่ทรง
 ษัตริย์ราชาก็เป็นอย่างเดียวกัน ฝ่ายลักษณะที่ขุนนางผู้ใหญ่รับทูต ถ้า
 ทูตเป็นผู้น้อย เช่นทูตลังกาที่เขาไปหาเจ้าพระยาชำนาญบริ
 รักษ์ เจ้าพระยาชำนาญฯ นั้นก็ยิงให้ทุกคนกับพนักยข้าราชการผู้ใหญ่

ในกรมทำตัวยากนัก ถ้าพูดเป็นฝรั่งแต่มียศสูง เช่น เซเวะเลีย เดอ
 ไชมอง ไปหาเจ้าพระยาพระคลัง จิตคิดโตะเกอรอย่างฝรั่ง เมื่อตก
 ทายปราชัยกันแล้ว จึงเลี้ยงอาหารพูด บางแห่งก็มีระบำดนตรีให้ด้วย
 ประเพณีทางเมืองพม่ากันอย่างนี้เหมือนกัน นายพันเอกยลว่า เมื่อ เซอ
 อาเชอแพร เป็นทูตอังกฤษไปเมืองพม่า ไปหาขุนนางผู้ใหญ่ในวันเดียว
 กัน ต้องกินเลี้ยงในตอนเช้าวันนั้นถึง ๕ ครั้ง เมื่อเสร็จการเฝ้าแทน
 ทาสก็กลับแล้ว ก็เป็นเสรีพิชิตพูด ก่อนนี้พูดก็ไปสถานต่างๆ
 แลถามการเห็นเห็นเจ้าพนักงานว่าไปดู แต่มีใตเฝ้าเฝ้าในการ
 พอนน

เมื่อพูดเข้าเฝ้าทูลลาจะกลับไป เป็นเวลาที่เคพระราชทานบำเหน็จ
 บำเหน็จที่พระราชทานต่างกันตามชั้นยศผู้ที่เข้แทนทูต เซเวะเลีย เดอ
 ไชมอง ราชทูตฝรั่งเคสไต่พระราชทานพานทองเครื่องยศกษัตริย์ของอื่น ๆ
 อีกหลายสิ่ง คราวทูตลงมาไต่พระราชทานสิ่งของต่าง ๆ มีพรรณาวัว
 ในศฤงคารหลายสิ่ง แต่มีใช้เช่นเครื่องยศขุนนางชั้นสูง.

ลักษณะการแต่งทูตแล้วทูตแต่โบราณ ตามที่ปรากฏในหนังสือ
 เก่า ตรวหไต่เนอความถึงพรรณามาฉน.

มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร เมื่อในรัชกาลที่ ๑ เช่นเวลา
 ศักสงครามนุวยในยุโรป ตั้งแต่เกิดจลาจลในประเทศฝรั่งเศส
 ศักต่อมาจนรบกับ เอมเปอเรอ นะไปเดือนที่ ๑ ทางข้างประเทศนี้
 ปรกขพม่าศักพนักนอยู่ ทูตฝรั่งพมมาเข้ามาต่อเมื่อในรัชกาลที่ ๒

ก็เป็นแต่ทูตของขุนนางผู้สำเร็จราชการหัวเมืองชั้นของประเทศไทยไปรุดเทศ
 แลอังกฤษแต่มา ไม่มีขัญหาที่จะต้องแต่งราชทูตไปจำทูตราชสำนัก
 คอยแทน ทูตฝรั่งผู้เป็นใหญ่ในประเทศไทยแต่มาในกรุงรัตนโกสินทร
 มีเข้ามาครั้งแรกในรัชกาลที่ ๓ เมื่อประธานาธิบดีของประเทศสห
 ปราฐริฐอเมริกา แต่งให้นายเอ็ดมอนต์ รอบเบิต เป็นทูตเชิญอักษร
 สำนักขัตติยบรรณาการเข้ามาถวาย ขอทำหนังสือสัญญาทางพระราช
 ไมตรี เมื่อมะโรง พ.ศ. ๒๓๗๕ ในคราวนั้นท่านองจะคิดเห็นกันว่า
 ประธานาธิบดีเป็นแต่ผู้ซึ่งราษฎรเลือกขึ้นตั้งเป็นหัวหน้าอยู่ชั่วคราว มิใช่
 พระมหากษัตริย์เสวยราชย์ตามราชประเพณี ประกอบกับที่ประเทศ
 สหปราฐริฐอเมริกา อยู่ห่างไกลสุดหล้าฟ้าเขียว ผนวดยังจะแต่งทูต
 ไปเจริญทางพระราชไมตรีได้ ก็มิได้มีทูตไทยไปคอยแทน จึงยุติได้ว่า
 ตั้งแต่สิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมา ตลอดเวลากว่า ๑๖๐ ปี
 มิได้มีทูตไทยออกไปถึงยุโรปอีกเลย จนถึงรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร
 จึงได้มีทูตไทยไปยุโรปอีก เมื่อขระแสง พ.ศ. ๒๔๐๐ ตรงกับคฤศต
 ศักราช ๑๘๕๗.

เรื่องราวอันเป็นเหตุที่ทูตไทยจะไปยุโรปครั้งแรกเมื่อในรัชกาลที่ ๔
 นั้น ด้วยเมื่อขระแสง พ.ศ. ๒๓๘๗ สมเด็จพระราชชนวิภคตอเรียพระเจ้าแผ่นดิน
 ธิอังกฤษทรงแต่งให้ เซอ ยอน เบาริง เป็นราชทูตเชิญพระราชสำนัก
 แลเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวชวนให้กรุงสยามทำหนังสือสัญญาตามแบบอย่างทางพระราชไมตรี

ในระหว่างต่างประเทศที่มีอิสระเสมอกัน ทูตอังกฤษเข้ามาคราวนั้น
 เข้าใจด้วยกันทั้งฝ่ายไทยแลฝ่ายอังกฤษ ว่าเป็นการสำคัญกว่าทูตที่เคย
 เข้ามาคราวก่อน ๆ ครั้งเป็นครั้งแรกที่เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์น
 ของพระเจ้าแผ่นดินอันเป็นมหาประเทศ ๓ ในยุโรป เข้ามายังกรุง
 รัตนโกสินทร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริ
 เห็นว่า เซอยอนเขาริงเข้ามาคราวนั้นเป็นอย่างดีเกี่ยวกับราชทูตฝรั่งเศส
 ซึ่งเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราชครั้งกรุงเก่า จึงโปรดให้จัดการรับรองตามแบบอย่างครั้ง
 สมเด็จพระนารายณ์รับราชทูตฝรั่งเศส ฝ่ายข้างเซอยอนเขาริงที่เข้า
 มานั้นก็ปรารถนาจะให้ไทยรับรองให้เกียรติยศสูงกว่าเมื่อยอนครอเฟดแล
 เซนริเบอร์นเป็นทูตของผู้สำเร็จราชการหัวเมืองอินเดียของอังกฤษเข้ามา
 แด่ก่อน เคารยมหาเจตหมายเหตุครั้งสมเด็จพระนารายณ์รับราชทูต
 ฝรั่งเศสเข้ามาไว้สอยทานการทไทยรับรอง เมื่อเห็นว่าการรับรอง
 เป็นทำนองเดียวกันก็พอใจ ใ้บอกกล่าวความอนั้นไว้ ในเจตหมายเหตุของ
 เซอยอนเขาริงที่เข้ามาในคราวนั้น.

ความปรากฏในเจตหมายเหตุของเซอยอนเขาริงว่า เมื่อพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เข้าเฝ้าในทิวโหฐาน
 ใ้มีรับสั่งปรารภว่า มีพระราชประสงค์จะทรงแต่งตั้งทูตานุทูต ไปเจริญ
 ทางพระราชไมตรีต่อยแทนถึงเมืองอังกฤษ แต่ยังคงชดชองอยู่ด้วยไม่มี

เรือที่จะไปถึงยุโรป แลทรงหาราชเซอชอนเขาริงถึงลักษณะพระราชสาส์น
 แลเครื่องราชบรรณาการที่จะส่งไปถวายสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย ว่า
 อย่างไม่สมควรในสมัยนั้น เซอชอนเขาริงทูลว่า พระราชสาส์นนั้นถ้า
 ทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษาอังกฤษเห็นจะดี ด้วยยังไม่มีพระเจ้าแผ่นดิน
 ประเทศใดในทิศตะวันออก นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ที่จะได้ทรงศึกษาทราบภาษาอังกฤษ สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียคงจะ
 ทรงยินดีที่จะได้รับพระราชสาส์นเช่นนั้น ส่วนเครื่องราชบรรณาการนั้น
 เห็นว่าถ้าให้เป็นของฝีมือไทยทำ เป็นสิ่งของเครื่องใช้สอยตามประเพณี
 ในกรุงสยามจะสมควรกว่าอย่างอื่น ได้ความตามจดหมายเหตุของเซอ
 ชอนเขาริงดังกล่าวนั้น

ต่อมาอีกปี ๓ ถึงขมระโรง พ.ศ. ๒๓๘๘ คฤศคศก ๑๘๕๖

นายพลแบกสันประธานาธิบดีแห่งสหปาลีรัฐอเมริกา แต่งให้นาย
 เตาวันแซนค์แฮริสเป็นราชทูต สมเด็จพระเจ้านะโปเลียนที่ ๓ เอมเปอเรอ
 ฝรั่งเศสแต่งให้นายมองติคนี่เป็นราชทูต เข้ามาชวนทำหนังสือสัญญา
 ทางพระราชไมตรีอย่างเดียวกับประเทศอังกฤษ ในส่วนทางประเทศ
 อเมริกาจะมีเรื่องราวเช่นสาขาวความอย่างไรบ้างข้าพเจ้ายังหาทราบไม่
 แต่ทางข้างฝรั่งเศสนั้นเข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะ
 ได้ทำรัฐปรวากับราชทูตฝรั่งเศส ถึงพระราชประสงค์ที่จะใคร่แต่ง
 ราชทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีต่อขมแทนถึงประเทศฝรั่งเศส ราช
 ทูตทุกความนั้นไปยังเอมเปอเรอนะโปเลียนที่ ๓ ความปรวากฎว่าเอมเปอ

เรอมีรับสั่งให้รัฐบาลฝรั่งเศสบอกมายังเสนาบดีว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงแต่งตั้งราชทูตไปประเทศฝรั่งเศส เอ็มเปอเรอก็จะทรงยินยอมที่จะให้เรอรับฝรั่งเศสมารับราชทูตไป แลให้กลับมาสั่งเหมือนอย่างครั้งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบพระประสงค์ของเอ็มเปอเรอนี้ไปเสียวันที่ ๓ ทรงพระราชดำริว่า อังกฤษได้มาเจริญทางพระราชไมตรีก่อน จะแต่งตั้งทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีต่อแทนประเทศฝรั่งเศส ไม่บอกให้อังกฤษทราบเสียก่อนหาควรไม่ จึงโปรดให้เสนาบดียกไปยังรัฐบาลอังกฤษว่า เติมนี่พระราชประสงค์จะแต่งตั้งราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรียังประเทศอังกฤษ การชักชวนอยู่ด้วยเรื่องเรอที่ทูตจะไป จึงยังหาได้แต่งตั้งไปไม่ บัดนี้ไทยได้ทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศฝรั่งเศส ๆ จะให้เรอรับมารับราชทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีต่อแทน จึงโปรดให้แจ้งความมาให้ทราบ เพราะมีพระราชประสงค์ในทางพระราชไมตรีต่อประเทศอังกฤษเหมือนกัน ถ้าหากว่ารัฐบาลอังกฤษสั่งเรอมารับราชทูตไทยเหมือนอย่างฝรั่งเศส ก็จะทรงยินยอมที่จะแต่งตั้งราชทูตไทยไปยังประเทศอังกฤษอย่างเดียวกัน รัฐบาลอังกฤษตอบมาว่า สมเด็จพระราชชนนีขอเรียกทรงยินยอมที่จะให้เรอรับมารับแลส่งราชทูตไทยแลจะต้อนรับราชทูตไทยให้สมควรแก่พระเกียรติยศด้วยประการทั้งปวง ด้วยเหตุนี้จึงโปรดให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ เป็นราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดี เป็นอุปทูต จมื่นมณฑลพิทักษ์เป็นตรีทูต เชิญพระราช

๑. รายชื่อผู้ไปในราชการทูตครั้งนี้ ได้สืบมาพิมพ์ไว้ข้างท้ายจดหมายเหตุ

สาส์นแลเครื่องราชบรรณาการไปถวายสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย เจริญ
 ทางพระราชไมตรีต่อบแทนประเทศอังกฤษ เมื่อขมะแสง พ.ศ. ๒๔๐๐
 ส่วนประเทศฝรั่งเศสในระบอบนั้นพระเจ้าเนโปเลียนมีการสงคราม จึงต้อง
 รอดมาจนขวอก พ.ศ. ๒๔๐๓ ไปรบให้พระยาจักรีพิพัฒน์ เป็นราชทูต
 เจ้าหมื่นไวยวรนาถ เป็นอุปทูต พระณรงค์วิชัย เป็นตรีทูต เจริญพระ
 ราชสาส์นแลเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าเนโปเลียนที่ ๓ เอม
 เปอเรอฝรั่งเศส เจริญทางพระราชไมตรีต่อบแทนประเทศฝรั่งเศส.

หม่อมราโชทัย กระจ่าง ได้เป็นตำแหน่งล่ามในคณะทูตที่ไป
 ประเทศอังกฤษเมื่อขมะแสงนพศก คราวพระยามนตรีสุริยวงศ์เป็นราช
 ทูตนั้น จึงแต่งจดหมายเหตุระยะทางที่พิมพ์ต่อไปในสมุดเล่มนี้

ท่านทั้งหลายผู้อ่านเรื่องราชทูตไทยไปเมืองลอนดอนที่หม่อมราโช
 ทัยแต่ง โดยละเอียดผู้ที่เป็นักเรียนภาษาต่างประเทศในชั้นหลัง ถ้า
 ไม่รู้ฐานะของหม่อมราโชทัย น่าจะไม่เห็นราคาตามสมควรของ
 หนังสือเรื่องนี้ บางทีถึงอาจจะมีผู้ยมเยาะว่า หม่อมราโชทัยช่างไป
 ตนเอาของรัก ๆ เช่นลครม้า แลทางรถไฟสายโทรเลข มาแต่งพรรณา
 ความเป็นวิจิตรพิสดารไปด้วยความพิศวง ราวกับท้าวแสนนุกุญเข้าเมือง
 ผู้ที่จะคิดเห็นเช่นกล่าวมานี้ ต้องนึกถึงฐานะของหม่อมราโชทัยว่า
 เมื่อแต่งหนังสือเรื่องนี้ เป็นเวลาแรกที่ไทยจะได้ไปพบเห็นของเหล่านั้น
 จึงแต่ง พรรณาโดยตั้งใจจะเล่าให้ไทยซึ่งยังไม่มีใครเคยเห็นเข้าใจว่า
 ของเหล่านั้นเป็นอย่างไร ถ้าอ่านด้วยรู้ฐานะเช่นว่านี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่า

คงจะยอมเป็นอย่างเดียวกันทุกคน ว่าหม่อมราโชทัยแต่งพรรณชาติ
มิใช่น้อย ยกตัวอย่างแม่แต่ตรงว่าด้วยละครคนมา ชาวเราที่ใดก็ละครคนมา
ในชั้นหลัง อ่านหนังสือเรื่องนคงจะรับเป็นพยาน ว่าที่หม่อมราโชทัย
พรรณชาติเข้าใจได้ชมทราบเหมือนกันจะสงสัยตาเห็นละครคนมาที่หม่อมราโช
ทัยใดก็ตกอาการที่เล่น ถึงพวกรักเคยได้ไปดงประเทศอังกฤษ หรือแม่
ที่เคยอ่านเรื่องราวแบบธรรมเนียมอังกฤษ ถ้าอ่านตรงหม่อมราโชทัย
พรรณชาติถึงสถานที หรือการพิธีเช่นลักษณะที่ขยับไฮเตลลิกต์ หรือพอเมค
ปาร์เลียมেন্টก็ เมื่อคิดเทียบทุกกับที่ตนรู้จักจะเห็นได้ว่า หม่อมราโชทัย
พรรณชาติเพียงใด เป็นแต่ใช้ถ้อยคำอย่างเก่า ๆ เพราะคำใหม่ที่เขาใช้
กันยังไม่เกิดในเวลานั้น ยังมีความสำคัญอีกข้อหนึ่ง ซึ่งยากที่นักเรียน
ในเวลานั้นจะเข้าใจได้ ว่าผู้ที่ใครเรียนรู้อังกฤษถึงสามารถจะได้
เป็นล่ามไปในราชการทูต แลอาจจะแต่งหนังสือเล่าถึงกิจการของฝรั่ง
ได้ทั้งหม่อมราโชทัยแต่งหนังสือเรื่องนี้ ในสมัยนั้นหายากสักเพียงใด
เว้นแต่จะใครเคยทราบเรื่องตำนานการที่ไทยเรียนภาษาฝรั่งกันแต่ก่อนอัน
เป็นเรื่องน่ารู้ยิ่งย่าง เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจะลองสาธิตแก่ท่านทั้งหลาย
ตามที่ได้สืบมา.

ความจริงในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้ พงษ์มไทยเรียนรู้อังกฤษ
มาไม่ช้านัก เมื่อในรัชกาลที่ ๒ มีแต่พวกฝรั่งที่จีนซึ่งเช่นเซอสาวย
ไปตุเกศครั้งกรุงเก่ายังเรียนรู้อังกฤษไปตุเกศอยู่บ้าง คนพวกนี้ทวี
ราชการในตำแหน่งเรียกว่า “ล่ามฝรั่ง” ในกรมท่ามีอัตราในชาวนิช

เขยหัวทศ ๕ คน ที่เป็นหัวหน้าล้ามาเป็นทชชนเทพวาทา รัชชเขยหัวทศมีละ ๗
 คำสั่ง พวกล้ามฝรั่งเหล่านี้จะมีความรู้ตลกฤษักเพียงไรทราบไม่ได้ แต่
 รัชภาษาไปตฤเทศเท่านั้น หนาทักก็ไม่มีอินโตนิก เพราะราชการทเกยว
 ซ้องกัยไปตฤเทศมีแต่การค้ำขายทางเมืองมาเก๊า นาน ๆ เจ้าเมือง
 มาเก๊าจะมีหนังสือมาสั่งทวงหนึ่ง ส่วนภาษาอังกฤษถึงแม้วามเรือค้ำขาย
 อังกฤษไปมาค้ำขายอยู่ในสมัยนั้นข้าง นายเรือรู้ว่าไม่มีใครพูดภาษา
 อังกฤษได้ในเมืองนี้ ก็หาแขกมลายูเข้ามาเป็นล้าม เพราะฉะนั้นการ
 ทไทยพดจากขอังกฤษที่เข้ามาลงกรุงเทพฯ ก็ดี หรือพดจากทางราชการ
 ทเกยวของกขอังกฤษที่เมืองเกาะหมากแลสิงคโปร์ก็ดี ใช้พดจากนั้น
 แต่ทวยภาษามลายู แม้เงินเมืองผู้สำเร็จราชการอินเดียขงอังกฤษให้
 หมอ ยอน ครอบเพ็ค เป็นทศเข้ามาขงกรุงรัตนโกสินทรเมื่อขมระเลง
 พ. ศ. ๒๓๖๕ ตรงคฤศศทศก ๑๘๒๓ ในตอนปลายรัชกาลที่ ๒ ก็ต้อง
 พดจวราชการกัยไทยทางภาษามลายู ความปรากฏในจดหมายเหตุที่
 ครอบเพ็คแต่งไว้ว่า การทพดจากขรัฐบาลไทยครั้งนั้น ทศคองพด
 ภาษาอังกฤษแก่ล้ามที่เอามาทวย ล้ามต้องแปลเป็นภาษามลายูขออก
 หลวงโกษาอิคหาก หลวงโกษาอิคหากแปลเป็นภาษาไทยเรียนเจ้า
 พระยาพระคลัง ๆ คอขว่ากระไรก็ต้องแปลขงกลับขไปเป็นข้อ ๆ ขอย่าง
 เดียวกัน ครนต่อมาเมื่อครอบเพ็คกลับขไม่แล้ว ได้ขไปเป็นเรลขเคนต์
 ขยทเมืองสิงคโปร์ อังกฤษเกิดรบกขพม่าครั้งแรกเมื่อปลายรัชกาลที่ ๒
 ครอบเพ็คจะขออกข่วการสงครามมาให้ไทยทราบ ต้องให้แปลหนังสือ
 ขพิมพ์ข่วภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทยไปตฤเทศเสียก่อน แลขจึงส่งเข้ามาขง

กรุงเทพฯ ฯ เพราะภาษามลายูถ้อยคำน้อย ไม่พอจะแปลความใน
หนังสือพิมพ์ชาวภาษาอังกฤษเข้าใจได้แจ่มแจ้ง ครั้นต่อมาถึงต้นรัชกาล
ที่ ๓ ผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษให้ เฮนรี เบอเนอร์ เป็นทูตเข้า
มาขอทำหนังสือสัญญา เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๖๘ ตรงกับ
คฤศศักราช ๑๘๒๕ การที่พูดจากับไทยสรวกชนกว่าครึ่งขอเพ็ดทน้อย
หนึ่ง ด้วยเบอเนอร์พูดภาษามลายูได้ ถึงกระนั้นหนังสือสัญญาที่ทำก็
ต้องใช้ภาษาต่าง ๆ ถ้าถ้อยกันถึง ๔ ภาษา คือภาษาไทย ภาษา
อังกฤษ ภาษาโปรตุเกส แลภาษามลายู เพราะไม่มีภาษาใดที่
จะเข้าใจกันได้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย.

ในรัชกาลที่ ๓ นั้น เมื่อบชวต พ.ศ. ๒๓๗๑ ตรงกับคฤศศ
ศักราช ๑๘๒๘ พวกมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาตั้งในกรุงเทพฯ ฯ เช่นที่แรก
อนันเป็นต้นเหตุที่ไทยจะได้เรียนภาษาอังกฤษเป็นเดิมมา ด้วยลทธิ
ของพวกมิชชันนารีอเมริกันไม่ได้ตั้งตัวเช่นสมณะเหมือนพวกบาทหลวง
วางตนเป็นแต่เพียงมิตรสหาย ใช้การสงเคราะห์ เป็นต้นว่าช่วย
รักษาโรค แลช่วยบอกกล่าวสั่งสอนวิชาการต่าง ๆ ให้แก่ผู้อื่นเป็นเบื้อง
ต้นของการสอนศาสนา เพราะฉะนั้นเมื่อคนทั้งหลายรู้จักคุ้นเคยจึงชวย
สมาคมคบหากับพวกมิชชันนารีอเมริกันมาแต่แรก.

ในสมัยนั้นผู้มิสคยอนุญาตเป็นชนสูงอยู่ในประเทศนั้นแลเห็นอยู่แล้ว
ว่าการสมาคมเถรวของกบฝรั่งต่างประเทศคงจะต้อง มีชนกว่าแต่ก่อน
แลภาษาอังกฤษจะเป็นภาษาสำคัญทางประเทศตะวันออกนี้ มีเจ้านาย
บางพระองค์แลข้าราชการบางคนปรารถนาจะศึกษา วิชาการแลขนบธรรมเนียม

นิยมของฝรั่ง และเล่าเรียนให้รู้ภาษาอังกฤษ จึงพยายามเล่าเรียน
 ศึกษากับพวกมิชชันนารีอเมริกันตั้งแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ ที่สำคัญคือ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เวลานั้นยังทรงผนวชเป็นพระ
 ราชาคณะอยู่พระองค์ ๑ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรเจ้าอยู่หัว เวลา
 นั้นยังเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์พระองค์ ๑ สมเด็จพระยา
 บรมมหาศรีสุริยวงศ์ เวลานั้นยังเป็นหลวงสิทธิินายเวรมหาดเล็ก
 แล้วได้เลื่อนเป็นหมื่นไวยวรรณาดอีกองค์ ๑ แต่สมเด็จพระยาทาง
 ภาษารู้แต่พูดอังกฤษได้บ้าง ไม่เชี่ยวชาญเหมือนพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรเจ้าอยู่หัว แต่
 ท่านทั้ง ๓ ทดถวามานศึกษาได้ความรู้การฝรั่งต่างประเทศ ท่านได้
 ใช้วิชาช่วยราชการมาแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ เพราะเมื่อบจจ พ.ศ. ๒๓๘๓
 ตรงกับคฤศตศก ๑๘๕๐ รัฐบาลอังกฤษให้เซอร์เชมสัะบรุกเป็นทูตมา
 ด้วยเรือรบ ๒ ลำ จะเข้ามาขอแก้หนังสือสัญญาที่เบอร์นิงแฮมมาทำไว้ เซอ
 เชมสัะบรุกเข้ามาครั้งนั้นไม่เหมือนนักเรือเฟด และเบอร์นิงแฮมแต่ก่อน
 ด้วยเป็นทูตตรงมาจากประเทศอังกฤษ การที่มาพดจาแลหนังสือที่มี
 มาถึงรัฐบาลไทย ใช้ภาษาอังกฤษ กิริยาอาการที่มาก็ดทงองอาจ
 ผิดกบตแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราช
 ดำริหาผู้ที่สนทนอย่างธรรมเนียมฝรั่ง ให้พอที่จะรับรองได้คอย
 กับเซอร์เชมสัะบรุกได้ ความปรากฏในจดหมายเหตุการณ์แลรับสั่งใน
 เรื่องเซอร์เชมสัะบรุก (ซึ่งหอพระสมุดฯ พิมพ์ เมื่อ ร.ศ. ๑๒๘ พ.ศ. ๒๔๕๓)
 ว่า :-

“ทรงพระราชดำริห์ * * * เห็นว่าผู้ใดมีสติปัญญาสมควร
จะเอาเข้ามาเป็นทปฤกษาคด้วย การครองนเช่นการฝรั่ง สมเด็จพระ
เจ้านองยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงอย่างธรรมเนียม
ฝรั่งมาก ควรจะเอาเป็นที่ ปฤกษาใหญ่ไต่ แต่ก็คิดประจำขึ้นอยู่ที่
เมืองสมุทปราการ (ด้วยครั้งนั้นไม่ไว้พระทัย เกรงอังกฤษจะเอา
อำนาจมาบังคับให้แก้หนังสือสัญญา อย่างทำแกเมืองจีน จึงให้พระ
เตรียมรักษายอมคให้มั่นคง) จมื่นไวยวรรณาท (คือสมเด็จพระเจ้าพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงศ์) ก็เป็นคนสันตติหนักในอย่างธรรมเนียมฝรั่ง ก็ลง
ไปรักษาเมืองสมุทปราการอยู่ ให้พระยาศรีพิพัฒน์ (คือสมเด็จพระเจ้า
พระยาบรมมหาพิชัยญาติ เป็นผู้รั้งราชการกรมท่า ด้วยเจ้าพระยา
พระคลังลงไปสักเลขอยู่ที่เมืองชุมพรในเวลานั้น) แต่งคนคมีสติ
ปัญญาเข้าใจความ เชิญกระแสรพระราชดำริห์ลงไปปฤกษา” แลการ
ทมีหนังสือ ไต่ตอบกับเชอเซมสะบรุคครั้งนั้น ปราบกว่าหนังสือที่
มีมาเป็นภาษาอังกฤษ ให้หมอยอน (คือหมอยอน เตเลอ โยนส์
มิชชันนารีอเมริกัน) แปลเป็นภาษาไทยกับล่ามของสมเด็จพระเจ้าพระยา
อีก ๒ คน เรียกว่า โยเสฟ เป็นฝรั่งเรเชียนคน ๑ เรียกว่าเสมียนยิ้ม
(คือ เซมส์เฮ) อังกฤษอีกคน ๑ ส่วนหนังสือที่ไทยมีตอบเชอเซม
สะบรุคนั้น ร่างในภาษาไทยถวายทรงแก้ไขก่อน แล้วให้หมอยอนกับ
ล่ามช่วยกันแปลเป็นภาษาอังกฤษ แล้วส่งไปถวาย “ทูลกระหม่อมพระ”

คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรวจสอบอีกชั้นหนึ่ง เพราะ
 ในทางภาษาอังกฤษทรงทราบว่าผู้คนที่แล้วเรียนด้วยกันในครั้งนั้น
 ไทยที่ศึกษาวิชาความรู้อเมริกันมีชั้นนารอเมริกัน เมื่อในรัชกาลที่ ๓
 ยังมีอีกแต่ไปเรียนทางวิชาอื่น เช่นกรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงกำกับ
 กรมหมอบุญในเวลานั้น ทรงศึกษาทางวิชาแพทย์ฝรั่งจนได้ประกาศ
 นียบัตร ถวายเป็นพระเกียรติยศมาจากมหาวิทยาลัยแห่ง ๓ ใน
 ประเทศอเมริกา กรมหลวงมหิศวรินทรามเรศอีกพระองค์ ๓ ว่า
 ทรงศึกษาการช่างฝรั่ง แต่จะทรงศึกษาก็ใครแลตรงสามารถเพียงใด
 ทหารราชไม่ ยิ่งนายโหมค อมาตย์กลที่ไท้เป็นพระยาวกระสาปนกิจโกศล
 เมื่อในรัชกาลที่ ๕ อีกคน ๓ ได้ศึกษาเรื่องเครื่องจักรแลวิชาประสมธาตุ
 จากพวกมิชชันนารอเมริกัน แลหัดจักรปรจากขาดหลวงหลยลานอก
 ฝรั่งเศส แต่เมื่อยังถ่ายด้วยแผ่นเงิน เป็นผู้เรียนรู้อาษาฝรั่งมิชชันนาร
 มาจันรัชกาลที่ ๕ แต่ผู้ทแล้วเรียนแต่ทางวิชาช่างไม่สู้จะเอาใจใส่ใน
 ทางภาษาจึงไม่ใคร่รู้ภาษา ถึงสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 ก็เพราะเอาใจใส่ในวิชาต่อเรือกำปั่นเสียมาก จึงไม่ใคร่สนทนทางภาษา
 อังกฤษ.

ผู้ทแล้วเรียนรู้อาษาอังกฤษในเมืองไทยเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นอก
 จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
 เจ้าอยู่หัว มีปรากฏอีกแต่ ๒ คน คือหม่อมราชวงศ์ชัชวาลย์ผู้ทแต่่งหนังสือ
 เรืองนคน ๓ เกิดในรัชกาลที่ ๒ เมื่อขณะจุลศักราช ๑๑๙๓ พ. ศ. ๒๓๖๒
 เดิมเป็นแต่หม่อมราชวงศ์กระต่ายบุตรหม่อมเจ้าช่อม ในเจ้าฟ้า

กรมชื่อนิศวานรภัย เป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว เพียรเรียนตามเสด็จจนรู้ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ หม่อมเจ้าช่อมได้
 เป็นกรมหมื่นเทวานรภัย หม่อมราชวงศ์กระต่ายได้เป็นหม่อมราโชทัย
 แล้วจึงได้เป็นตำแหน่งล่ามไปเมืองอังกฤษกับพระยามนตรีสุริยวงศ์ ชุ่ม
 ชุนนาค เมื่อทูตไทยไปคราวแรกนั้น ครั้นกลับจากราชการทูต ทราบว่าได้
 พระราชทานพานทองเล็ก แล้วได้เป็นอธิบดีพิพากษาศาลต่างประเทศ
 คนแรก อยู่มาจนอายุได้ ๔๘ ปี ถึงอนิจกรรมในปลายรัชกาลที่ ๔ เมื่อ
 ปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๐ อีกคน ๑ ชื่อนายคิศเป็นมหาดเล็กข้าหลวงเดิมใน
 พระบาทสมเด็จพระบรมเชลเจ้าอยู่หัวได้ฝึกหัดวิชาเทวเรอ แลเรียนรู
 ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศสเรียกกันว่า “ กัปตันคิก ” มีชื่ออยู่ในหนังสือ
 เซอชอนเขาริงแตงเรือมื่อไทย คนนี้ในรัชกาลที่ ๔ ได้เป็นทนายปรึกษา
 ชาญสมุท เป็นล่ามของจมนนฉะเทยรพทกษศรทูตไปเมืองอังกฤษด้วย
 ต่อมาได้เป็นทหลวงสุริยเศษ เป็นครูสอนภาษาอังกฤษแก่พระเจ้าลูกเธอ
 ในพระบาทสมเด็จพระบรมเชลเจ้าอยู่หัวมาแต่ทุกพระองค์ อยู่มาจนใน
 รัชกาลที่ ๕ ไทยที่เรียนรูภาษาอังกฤษในเมืองไทยเมื่อในรัชกาลที่ ๓
 มีปรากฏแต่ ๔ คนด้วยกันดังกล่าวมานี้ ยังมีไทยที่ได้ออกไปเล่าเรียน
 ฅงยุโรปเมื่อในรัชกาลที่ ๓ อีกคน ๑ ชื่อนายฉน เป็นคนที่สมเด็จพระเจ้า
 พระยา ๔ เลียงมา เห็นว่าฉลาดเฉลียวจึงฝากเรอ กัปตันอังกฤษออกไป
 ฝึกหัดวิชาเทวเรอกำบน ได้ไปเรียนอยู่ในเมืองอังกฤษจนได้ประกาศนียบ
 ฅตรเทวเรอที่เลได้แล้วจึงกลับมา (เข้าใจว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๔) ได้

เป็นที่ขุนจรเจนนทเล แลไ้ไ้เป็นล่ามของพระยามนตรีสุริยวงศ์เมื่อไปเป็น
ราชทูตด้วย ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ ไ้ไ้เป็นหลวงชลธารพินิจัย ตำแหน่ง
เจ้ากรมคลอง แลเลื่อนเป็นพระชลธารพินิจัย

ถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็น
พระราชอรรษาการเล่าเรียนภาษาฝรั่ง มาแต่แรกเสด็จเถลิงถวัลยราช
สมบัติ เรื่องนมภยิตสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิร
วิลยางกรณิศารัสว่า “ในรัชกาลที่ ๑ ใครแข็งแรงในการศึกสงคราม
ก็เป็นคนโปรด ในรัชกาลที่ ๒ ใครแต่งบทกลอนก็เป็นคนโปรด ใน
รัชกาลที่ ๓ ใครครีธาสร้างวัดก็เป็นคนโปรด แลในรัชกาลที่ ๕ ถ้า
ใครเรียนรูภาษาฝรั่งก็เป็นคนโปรด” ทั้งนี้ แต่ในสมัยเมื่อราชทูตไทย
ออกไปประเทศอังกฤษเมื่อคราวบมะเส็ง ผู้ที่เริ่มเล่าเรียนภาษาฝรั่ง
ขึ้นในรัชกาลที่ ๕ ยังอยู่ในเวลาเล่าเรียน หรือพึงเริ่มจะเข้ารับราชการ
ในตำแหน่งตำแหน่ง ยังไม่มีผู้ใดซึ่งเป็นข้าราชการชั้นสูงจะสามารถรับ
หน้าที่ทำการไ้ไ้อย่างหม่อมราโชทัย ด้วยเหตุทั้งปวงจึงกล่าวมาน
จึงควรนับว่า จกหมายเหตุของหม่อมราโชทัยเป็นหนังสือแต่งตั้งที่แลหน้า
อ่านด้วยประการทั้งปวง.

๑๙

ตำนานหอสมุด

ตอนที่ ๑

แต่ราชทูตออกจากกรุงเทพฯ จนถึงเมืองสิงคโปร์

๑ ข้าพระพุทธเจ้า หม่อมราโชทัย กระต่าย ได้รัยพระราชทาน
จดหมายรายเรื่องความ ตามระยะทางที่พวกราชทูตกราบถวายบังคมลา
ออกจากกรุงเทพมหานคร ไปจำเริญทางพระราชไมตรีพระเจ้ากรุง
ลอนดอน ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย.

ใจความว่า ณวันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ จุลศักราช ๑๕๑๕
ขมระเสงนพศก (พ.ศ. ๒๔๐๐) เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ พระยามนตรี
ศรีวรงค์ ราชทูต เจ้าหมื่นสรวรเพธภักดี อุปทูต จมื่นมณเฑียร
พิทักษ์ ทวีต หม่อมราโชทัย ล่าม จมื่นราชามาตย์ นายพิจาวณ
สรวรพิกข ผู้กำกับเครื่องมงคลราชบรรณาการ พร้อมกันในพระบรม
มหาราชวัง เชิญพระราชสาส์นขึ้นใส่พระยานมาศแห่ไปถึงท่าพระ แล้ว
เชิญลงเรือพระที่นั่งชลพิमानไชย ล่องลงไปเมืองสมุทรปราการ. ข

๑ วันเสาร์ เดือน ๘ ขึ้น ๔ ค่ำ ย่างรุ่งแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหลวงวงศาธิราชสนิท กับเจ้าพระยาศรีศรีวรงค์ สมนันตพงศ์พิสุทธ
มหาบรมรัตนาคม ว่าที่สมุหพระกลาโหม ให้เชิญพระราชสาส์นแลรับ
เครื่องราชบรรณาการ ลงเรือพระที่นั่งกลไฟสยามอรุสมผลเสร็จ เวลา
เช้าโมงหนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยา

๑ บัญชีผู้ไปราชการทศวรรษนี้ ทั้งบัญชีสิ่งของเครื่องราชบรรณาการ แลของ
ซึ่งส่งไปพระราชทาน มีรายละเอียดแจ้งอยู่ในใบเพิ่มข้างท้ายหนังสือนี้

ศรีสุริยวงศ์ แลพวกขุนนางทั้งผู้มีชื่อซึ่งจะไปถวายราชทูตนั้น รวม ๒๗ คน
 ลงในเรือแล้วให้ใส่ไฟใช้จักรออกไปถึงเรือรบของกฤษณะเช่นเรือกลไฟชื่อ
 เอนกวนเตอ จักรท้าย ยาวสองร้อยสี่สิบฟุต กว้างสามสิบสามฟุต
 กั้นน้ำทุกสิบแปดฟุต ถ้าจะคิดอย่างไทย พัดหนึ่งสิบสองกบสาม
 กระจับเขียดใหญ่ ยาวสองร้อยสี่สิบฟุต คือ เส้นสิบสองวาสามคอกคียบ
 กบยกลงแฉก กว้างสามสิบสามฟุต คือ หาวาหกกบยกลงสามกระจับเขียด กั้นน้ำ
 ทุกสิบแปดฟุต คือ สิบเอ็ดคอกกบยกลง กำลังสามร้อยหกสิบแรงม้า
 คนในเรือก็ยี่สิบ ๑ ออฟฟิศชื่อ ๒๐ ลูกเรือทหารคนใช้รวม ๑๘๖ คน
 เป็นเรือกวีน^๒ ไปรบให้มารับพวกราชทูต เวลาเช้า ๓ โมงครึ่งก็ยี่สิบ
 กีบขุนนางนายทหาร จักรทหารถอยบนบนเรียงเคียงกันค้ำนัยพระราชสาส์น
 สองแถว ๆ ละหกคน มีคนตักกลองคนหนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ
 กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จึงขึ้นไปบนเรือ
 เอนกวนเตอก่อน แล้วให้หม่อมราโชทัยเชิญพระบรมราชสาส์น จมื่น
 มณฑะเทียรพิทักษ์ เชิญพระบรมราชสาส์นขึ้นไปต่อภายหลัง ก็ยี่สิบ
 ขุนนางแลทหารค้ำนัยรับพระราชสาส์น แล้วให้ทหารยิงปืนใหญ่สลุต
 ราชทูตสิบเก้านัด แล้วให้เชิญพระบรมราชสาส์นขึ้นไปบนโต๊ะในห้องข้างท้าย
 เป็นที่พวกราชทูตอยู่ ครั้นจนเครื่องราชบรรณาการขนบนเรือ เอน
 กวนเตอเสร็จแล้ว เวลាយ่ำโมงหนึ่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศา
 ธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ลงเรือพระที่นั่งสยามอรุณพลกลับ

๒ คือสมเด็จพระราชินีวิคตอเรีย

เข้ามากรุงเทพ ฯ เวลาบ่ายโมงเศษ กักตันไอแกแลแซน ให้ใส่ไฟ
ใช้จักรออกจากที่ทอคัสมอนอกสันตอน ฯ

๑ พอสว่างขึ้นเป็นวันอาทิตย์เดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำ ถึงหน้าเขา
สามร้อยยอด เวลาพลบถึงเกาะอ่างทอง เกล็ดมด กักตันให้เอาจักร
ขึ้นเล่นโยโย ฯ

๑ วันจันทร์เดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำ เวลาบ่ายถึงเกาะพังนั ครั้น
เวลาสายชกิลมเรือไม่เคิร ยางที่กลอยหลัง บางที่เคิรไปสักหน่อย
จนถึงบ่ายสองโมงจึงมีลมแล่นออกไปได้ถึงแหลมกลุ่มพอกพอพลบ ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๘ ขึ้น ๗ ค่ำ สว่างที่อ่าวบางตรงเกาะกระ
ขณะนั้นชกิลม จนถึงบ่ายสองโมงเศษจึงได้ลมแล่นต่อไป พันเกาะกระ
ประมาณยี่สิบห้าไมล์ คอพนรอยยี่สิบห้าเส้น พอค่ำ ฯ

๑ วันพุธ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ มาสว่างตรงแหลมหน้าเมืองตาน
เวลาพลบถึงหน้าเมืองถันตัน ลมทวนหน้า กักตันให้ใส่ไฟใช้
จักรต่อไป ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๘ ขึ้น ๙ ค่ำ มาสว่างที่หน้าเมืองตรังกานู
พันอ่าวตรังกานูออกไปมีเกาะช่อเกาะผาย เรือทวนนำทวนลม จนเวลา
คางถึงเกาะคังโกรณ พวกจีนเรียกเกาะเต่า เป็นแขวงเมืองตรังกานู
กักตันให้เอาจักรจน ใช้โยโย ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ สว่างพันเกาะคังโกรณออกไป
ประมาณยี่สิบห้าไมล์ คอพนรอยยี่สิบห้าเส้น เรือทวนนำทวนลมก้าว
ไม่ออก กักตันให้ทหารหัดขึ้นใหญ่ทำท่ารบต่าง ๆ ให้ราชทูตดู เวลา

๓ เกาะกระอยู่หน้าเมืองนครศรีธรรมราช

ย้ายโมงหนึ่งให้เอาจักรลงที่ แล้วใส่ไฟใช้จักรต่อไป เวลาทุ่มเศษถึงหน้าเมืองปะหัง ฯ

๑ วันเสาร์ เดือน ๘ ขึ้น ๓๓ ค่ำ เวลาบ่ายถึงเกาะหม้อโตเมืองปะหังหน่อยหนึ่ง เวลาบ่ายถึงเกาะนาก พวกจีนเรียกแต่ยิว ฯ

๑ วันอาทิตย์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาสว่างถึงศิลาขาว ที่ศิลาขาวนั้น เป็นศิลางอกขึ้นพูนน่าอย่าง อยู่ใต้น้ำบ้าง เป็นที่น่ากลัวเรือเข้าเรือออกจะโตนก็จะเป่นอันตราย จึงก่อกอคอยส่งจตุรค้อมไว้บนนั้น เรือเข้าออกจะโตนก็เห็นเป็นทลิ่งเกด มีคนผลัดเปลี่ยนกันรักษาอยู่ที่นั่นเป็นนิจ เวลาเช้า ๕ โมง ถึงเมืองสิงคโปร์รวม ๘ วัน ฯ

ก็ยกทัพให้ชักธงพระจอมเกล้าขึ้นบนปลายเสากระโตนหน้าแล้วให้ทอดสมอลง ก็ยกทัพลงเรือใบของตนไปหาฮอนเนอ เรบดย์ลันแคล เจ้าเมือง ๆ ให้มีศเทศแมกเนียบลงมาทักถามข่าวราชทูตที่ในเรือรบ มีศเทศแมกเนียบ บอกว่าเจ้าเมืองสิงคโปร์ให้มาแจ้งความแก่ท่านราชทูตว่าไต่ยนข่าวราชทูตจะออกมาแล้ว เจ้าเมืองสิงคโปร์ตั้งใจคอยอยู่ทุกวันนี้ไต่ขาค แต่วันนราชทูตมาถึงเป็นวันอาทิตย์ เจ้าเมืองเสียใจนักด้วยระจิตแจจเซอเซอแลยงสลครบยงไม่ได้ ขอเชิญพักอยู่ในเรือรบสักคนหนังก่อน ต่อรุ่งขบวนจันทรจิงระจิตทหารตั้งกระบวนรับราชทูตให้เป็นเกียรติยศแก่พระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม ราชทูตตอบว่าชอบแล้วเมื่อเรือกลไฟเข้าไปถึงกรุงเทพ ฯ พระเจ้าอยู่หัวแลท่านเสนาบดีผู้ใหญ่ก็ได้จัดแจงให้เราออกมา เราก้มีความปราถนาจะออกมาให้ถึงโดยเร็วจะใคร่พบรู้จักกับเจ้าเมืองแลขุนนางด้วย แต่วันนเป็นวันอาทิตย์จะขอข

ค่ำเวลาพรั่งนึ่งจะจัดแจงรบที่ตาดนนั้น ตามแต่เจ้าเมืองสิงคโปร์
 จะจัดแจงให้สมควรแก่พระเกียรติยศเกิด พุดกันเท่านั้นแล้วมีศเตอ
 แมกเนียบ ก็ลากลับไป ฯ

๐ วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เวลาเช้าโมงครึ่ง เจ้าเมือง
 สิงคโปร์ให้จัดเรือโบล่าหนึ่ง หน้าเรือขกวงพระจอมเกล้า ท้ายเรือ
 ขกวงอังกฤษ มีขุนนางฝ่ายทหารขกวงอยู่หน้าเรือคนหนึ่งอยู่ท้ายเรือ
 คนหนึ่ง คนคักวงเซียงลียเล็ม คนถือช่อธงงามคอยรบเรือสองคน
 คนถือหางเสือคนหนึ่ง รวมอังกฤษลียห้าคน ออกมารบราชทูตเรือ
 รบ พวกราชทูตทั้งหกคนแค้นตัวไล่หมวกยกคทอง ไล่เสือเข้มชาย
 นึ่งฝ่ายคทอง ไล่สนับเพลาคาคเข้มขั้รเวคคค ไล่ถงเท้าวองเท้า
 เมอราชทูตจะลงเรือขึ้นไปในเมืองนั้น ที่เรือเอนกวนเตอ มีทหาร
 ลียสองคน ถอยนปลายหอกย่นค้ำนยั้ง ครั้นพวกราชทูตทั้งหกคน
 ลงเรือโบลออกไปห่างกำนประมาณสามเส้นเค้ช ที่ในเรือรบยิงปืน
 ใหญ่หนึ่ง ให้สนนางทายนเมืองรู้เป็นสัญญาณว่าราชทูตลงเรือมาแล้ว
 เมอราชทูตลงท่าหน้าเมือง มีศเตอ แมกแกนซี ที่สองเจ้าเมือง
 กขมีศเตอ แมกเนียบแลจันกิมจิง เป็นทพระพิเทศพานิชสยามพิชิตภักค
 ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ เป็นผู้ช่วยคแล้วกล่าวในทกงสุล

๔ สมัยนั้นยังไม่ใช้รองเท้าถุงเท้ากันในกรุง ฯ จึงกล่าวนับเข้าในเครื่องแต่งตัวชุด
 ๕ ต่อมาได้เป็นที่พระยาอภัยภูคคทศรัภษา ผู้ว่าราชการเมืองกระบรี ครั้นในรัชกาล
 ที่ ๕ เลื่อนเป็นพระยาอนุคคสยามภิจ กงสุลเขเนรลสยามที่เมืองสิงคโปร์.

ไทยอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ ลงมายนคอยรัชราชทอดอยู่ เมื่อพวก
 ชนนางไทยจะขึ้นจากเรือนนี้ มีศเคอ แมกเนย ลงมายนถงทรมเวอ
 แล้วยนมือให้ราชทูตแลชนนางไทยจับประคองขึ้นไป ครั้นขึ้นไปบนคตลิ่ง
 พรอมกันแล้ว มีศเคอ แมกเนยชบอกว่า เจ้าเมืองกลิงมาคอยรัชอยู่
 ทั่วย แต่ขกนทาสุสขายไม่ ขอลาขึ้นไปก่อน ให้ข้าพเจ้ากับมีศเคอ
 แมกเนยคอยรัชราชทศแทน ครนพคกนแทนแล้ว นายทหารก
 เปาแตรสัญญา ให้ทหารบนใหญ่หน้าขอมสักระบอกยิงสลุต ๑๘ นก ท
 บนใหญ่หน้าทหารรักษาอยู่กระบอกละ ๕ คน สักระบอกรวมทหารยสขคน
 ทางทราชทูตชนนมหทหารบนปลายหอกบนคานขอยสองแถว ๆ ละหกสข
 หาคน สองแถวร้อยสามสขคน มีคนเปาแตรคคกลองคฉวขกยสขคนมา
 ตามสั่งราชทูตทั่วย รถทมารยัพวกราชทูตหารรถ แตรรถราชทูตปทศ
 รถหนึ่ง เปนรถมีประทุนเทียมค่วยมาเทศคหนึ่ง ครนมาถงคกทพก
 ขอลศเปอแรนคไซเตล เปนคกสำหรับเคษุนายห้างชนนางคนไป
 มาเข้าอาศรัย เจ้าเมืองสิงคโปร์จัดทหารแต่งควดอบนปลายหอกผลค
 เปลยนกันเคษยาม ครวทวราชรักษาพวกราชทูตทงกลางวันกลางคน
 สามสขคน มีรถประจำอยู่สำหรับให้ ใช้สามรถ ในคกนนั้นคเคยงทนอน
 ครบคกนาย แล้วเวลาเช้า ๓ โมงเลยงเช้า เทยงเลยงนำชา มีชนน
 นนคค นำตาลทราย ผลไม่ต่าง ๆ ข่าย ๓ โมงเลยงเช้าเย็น เวลา
 ๒ ทุ่มเลยงนำชา มีของเหมอนเลยงกลางวันอกคองหนึ่ง มีเครอง
 สำหรับใช้ต่าง ๆ เปนอันมาก เจ้าเมืองสิงคโปร์ให้มีศเคอ แมกเนย
 มาเขยมนเขยณถามข่าวอยู่เนอง ๆ แลชนนางอนกไปมามีไท่ชาติ ฯ

๑ ฅวันอังคาร ฅเดือน ๙ ฅชน ๑๔ ฅเวลาเช้า ๓ โฅงเศษ ฅชอแมก
 กอศแลนค ฅเปฅนฅนางสำหรัฅคคสึฅนฅความในฅเมืองฅสิงคไฅร์มาเยียม
 ราชทตถฅงคกทอฅย ฅเมอฅมานนฅนฅแฅงควไฅสเฅอสัฅกฅหลาฅคแฅงคกรอฅมฅลงไป
 ฅถเฅา ฅมคฅนฅถฅธฅระฅขฅองฅหุ้ฅมฅเงินฅนำฅหน้าฅคฅนฅง ฅเวลา ๔ โฅงฅเข้าฅมคฅเตอ
 ฅแมกฅเนย ฅเขาฅวฅถฅหฅกรฅธฅมาฅเชฅิญฅพวฅกฅราชทตไปฅขานฅเจ้าฅเมอฅง ฅพวฅกฅราชทต
 ฅทงฅหฅกฅคฅน ฅแฅงควฅแฅมฅชฅนฅเมอฅแฅวฅชฅนฅมาฅจากฅกฅาฅบฅนฅเสฅรฅงฅแลฅว ฅมคฅเตอ
 ฅแมกฅเนย ฅกฅเชฅิญฅให้ ฅจฅนฅรฅถฅพาไปฅขานฅเจ้าฅเมอฅงฅขฅนฅยฅอฅคฅมฅเขา ฅเมอฅถ
 ฅนฅนฅมคฅทฅหารฅบฅนฅยฅลฅายฅหฅอฅกฅยฅนฅอยู่ฅหน้าฅบฅนฅเฅสฅองฅแฅว ๗ ฅละฅหฅกฅคฅน ฅคฅนฅหนึ่ฅง
 ฅผลฅคฅเปฅลฅยฅนฅถฅนฅเฅรฅถฅกฅถฅองฅสัฅงคฅอฅยฅคฅเหฅตฅการฅณ ฅซฅงฅจฅะฅมีฅมาในฅทฅองฅทฅเล
 ฅจฅะฅไฅ้ฅรู้ฅไฅยฅเร็ว ฅคฅรฅนฅรฅถฅปฅระฅทฅยฅหน้าฅบฅนฅไฅ้ฅแลฅว ฅพวฅกฅราชทตกฅพากฅนฅขฅน
 ฅไปฅหลฅเจ้าฅเมอฅง ฅตฅางฅคฅกฅทฅายฅปฅราไฅสฅกฅนฅตามฅธฅรฅมฅเนยฅม ฅแลฅวฅลา
 ฅเจ้าฅเมอฅงไปฅขานฅพระฅพิฅเทฅศฅพานิฅช ฅอยู่ฅทฅนฅนฅประฅมาฅณฅคฅรฅงฅชัฅวโฅงฅจฅงฅกฅลฅยฅมา
 ฅคกทตฅสำฅนฅก ๗

๑ ฅวันพุธ ฅเดือน ๙ ฅชน ๑๕ ฅเวลาเช้า ๔ โฅงเศษ ฅเจ้าเมอฅง
 ฅมาเยียมฅราชทตถฅงคกทอฅยฅพคฅรฅกฅนฅแลฅวฅกฅลฅากฅลฅยไป ฅประฅมาฅณฅลฅยฅนาทฅคฅา
 ฅรฅองฅเจ้าฅเมอฅงฅชอ ฅมคฅเตอ ฅแมกฅแกฅนฅช ฅมาฅหาฅราชทต ฅถาฅมฅชฅาฅวฅสฅขฅทกฅช
 ฅกฅนฅตามฅธฅรฅมฅเนยฅม. ๗

๑ ฅรุ่งฅชนฅณฅวันฅพฅศุฅหุ้ฅสฅบค ฅเดือน ๙ ฅแฅมค ๑ ฅเวลาเช้า ๔ โฅง
 ฅมคฅเตอ ฅแมกฅเนย ฅมาฅเชฅิญฅพวฅกฅราชทตไปฅเทฅยฅวฅถฅณฅรູๅนฅขานฅเมอฅง ฅแลไป
 ฅหา ฅชอฅแมกฅกอศฅแลนคฅผู้ฅชฅาฅระฅความ ฅแลฅวฅกฅลฅยฅมาฅคกทตฅพค ฅยฅายโฅง

หนึ่งพวกกงสุลหลายชาติมาเยี่ยมราชทูต เวลาบ่าย ๕ โมงพวกราชทูต
ไปหา มีคเตอแมกแกนซ์ เวลาทุ่มหนึ่งพระพิเทศพานิชเชิญพวก
ราชทูตหกคนไปกินโต๊ะ เลียงอย่างอังกฤษ มีอังกฤษ ๑๓ คน
ไทย ๖ คน จีน ๒ คน แขกคน ๑ รวมกัน ๒๐ คน ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๙ แรม ๒ ค่ำ เวลา ๔ โมงเย็น จีนจงชวค
นายห้างพระยาพิศาลศุภผล^๖ เชิญราชทูตไปกินโต๊ะเลียงอย่างจีน มีไทย
๖ คน จีน ๒ คน รวม ๘ คน เวลา ๒ ทุ่มยกขันกิมเส็ง^๗ จีนเชิญพวก
ราชทูตไปกินโต๊ะที่บ้านขนยอกตฤเขา เมื่อไปนั้นจีนมณฑลพายัพพิทักษ์
จีนราชามาตย์ไปรดเตี้ยวงั้น รดนั้นแล้ว คนขับรถพาหลงทางไป
ไม่ถูกกคนกลบตล่านัก ทักขันกิมเส็งเลียงโต๊ะมีพายัพอย่าง
อังกฤษวงหนึ่ง ๒๘ คน มีพวกอังกฤษรำเท่า ผู้ชายผู้หญิงเต้นเป็นคู่กัน
ประมาณ ๓๐ คู่ พวกอังกฤษที่ไปกินโต๊ะประมาณร้อยห้าสิบเศษล้วนแต่
ผู้ดีทั้งสิ้น พวกราชทูตไทย ๕ คน จีนประมาณยี่สิบเศษ แขกเทศ ๗ คน
แขกมลายู ๑๕ คน พวกราชทูตอังกฤษรำเท่าอยู่จนห้าทุ่มเศษจึงกินโต๊ะ
ครั้นเสร็จพักอยู่สักยี่สิบนาทีกกกลบมาตักกอยู่

๖ พระยาพิศาลศุภผล (จีน)

๗ ที่เรียกขันกิม เป็นยศหัวหน้าจีน

๘ เป็นกรมี่บอล เลียงโต๊ะ คือ ขี่เปอ

ตอนที่ ๒

ว่าด้วยราชทูตออกจากเมืองสิงคโปร์
ไปถึงเมืองโกโร แคว้นแคว้นอายุชูปโต^๘

๑ วันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๓ ค่ำ มีคนอังกฤษผู้เข้ามาเยี่ยม
ราชทูตหลายคน จนถึงเวลาบ่าย ๕ โมงเศษพวกราชทูตก็ขึ้นรถพร้อม
กันออกจากที่สำนักไปลงเรือที่ท่า มีทหารถือปืนยืนค้ำปืนสองแถว ๆ
ละหกลีบกคน มีทหารเข้าแถวเป็นสัญญาณบอกให้ทหารยืนใหญ่สามกระบอก
ยิงสลุตสี่ยก้านึก มีเศอแมกแกนซ์ ๑ มีเศอแมกเนียบ ๑ เซอแมก
กอสแลนต์ ๑ พระพิเทศพานิช ๑ ขุนนางอังกฤษฝ่ายกรมท่า ๑ ลงมา
ส่งที่เรือ ในเรือนนั้นมีขุนนางฝ่ายทหารกำกับเรือคน ๑ คนถือช่อธงงาม
คอยรับเรือสองคน คนถือธงเขียงสี่กคน พวกราชทูตก็ลงเรือมาถึงเรือ
กลไฟแล้ว ก็ขึ้นจึงบอกว่าคนไปค้างอยู่บนเมืองสิงคโปร์เกินคน ยัง
ให้ไปตามหาอยู่ ในเวลานั้นจะไปมิได้ แล้วเคอนกมตนัก ค่อยค่อย
สว่างจึงค่อยไป ถึงเวลาสี่ทุ่มก็ให้ถอนสมอใช้จักรไปสว่างที่ใน
อ่าวเรือว.^๙ ฯ

๑ ฅวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๒ ค่ำ เวลาห้าโมงเช้าถึงเกาะ
แคสปา บ่ายโมงเศษถึงเกาะเนนทานอยู่ข้างซ้ายมือ พันออกไป

^๘ คือ อธิปัตย์ เรืออายุชูปโต ตามในหนังสือไบเบลที่พวกมิชชันนารีแปล

^๙ ไปหนทางเรือแล่นไบแต่ก่อน ต้องไปทางเกาะขวา.

ข้างขวามือหน่อยหนึ่งมีอีกสองเกาะ เรียกเกาะเห็นเกาะใต้ อีกสอง
เกาะออกไปมีอีกเกาะหนึ่งชื่อเตยละ ฯ

๑ วันพุธ เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ เข้าโมงเศษถึงเกาะช่อวาตเซอ
ย้ายสองโมงถึงช่องพระกระตรา^{๑๑} ย้ายสี่โมงถึงแหลมแอนเยอ กัปตัน
ให้ทอศมอลลงตรงหน้าขอม ขอมนั้นเป็นท่านเมืองพระกระตรา มีบ้านเรือน
อยู่ไม่มากนัก ทั้งตึกทั้งโรงประมาณสองร้อยหลัง ที่เก็บขอมลงไป
มีหอคอยสูงทศโคมบนยอด สำหรับให้เรือเข้าออกเห็นเป็นสำคัญ ที่
หน้าขอมกำย่นอเมริกันเที่ยวหาปลาพาเข้าไว้ทอดพักอยู่สองลำ เมื่อ
เรือกลไฟเอนกวนเตอทอดศมอลลงแล้ว มีเรือลูกค้าแล่นมาอย่าง เรือ
กระเซียงบ้าง เคาผลไม้เผือกมันแลสควมชีวิต คือวานรแลนกเป็ดไก่
สัตว์นอกหลายอย่างออกมาขายเป็นหลายลำ แล้วมีเรือโยตคาตมา
ตกระเซียงออกมาลำหนึ่ง ถึงจอดเขาข้างเรือกลไฟ แล้วควนายขึ้นมา
บอกแก่ขุนนางที่ในเรือ ว่าเราเป็นเจ้าท่าจะมาหากัปตัน ขุนนางในเรือ
จึงเข้าไปบอกกัปตันว่า นายเจ้าท่ามาหาท่าน กัปตันก็สั่งให้เขามา
ครั้นนายเจ้าท่ามาถึงแล้วคำนับพุดจาใต้ถามตามการ สักครู่หนึ่งก็ลาไป
กัปตันจึงให้ชกชิงวิลันดาขนบปลายเส้าหน้า แล้วยิงปืนใหญ่ที่สุด ๒๑ นัด
ฝ่ายข้างบนขอมก็ยิงตอบ ๒๑ นัด แล้วกัปตันจึงเชิญพวกราชทูตลง
เรือโยตคากกระเซียงไปถึงท่า แล้วพาเตรชนไปใกล้เวอชุนนายเจ้าท่า
ฝ่ายนายเจ้าท่ารีบออกมาขยับเสื่อให้เขาไปในตึก แล้วกัปตันก็ขมนาย

๑๑ ชื่อเมืองพระกระตรา เป็นชื่อเก่าของภูมิลำเนาที่ตั้งเมืองเบตาเวีย ที่เกาะชวา.

เจ้าทำจึงนำราชทูตไปเที่ยวเคาะค้ำขยับบ้านตาม ทางประมาณซึ่งโมงหนึ่ง
แล้วนำไปที่โรงอาบน้ำ น้ำนั้นไหลลงมาจากภูเขาเย็นใสสะอาดนัก ครั้น
พวกราชทูตอาบน้ำแล้ว แวะไปนั่งอยู่ที่ตักเจ้าทำครุหนึ่ง พอค่ำก็ลา
กลับมาเรือ เรือยังทอดค้างอยู่หน้าคานคนหนึ่ง ฯ

๑ รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ เวลาสี่โมงเช้า
จึงถอนสมอใช้จักรออกจากที่นั้น ไปจนเย็นยังหาพินเกาะยะกะตราไม่
เกาะนั้นอยู่ซ้ายมือเมื่อออกไป ข้างขวามือแลเห็นภูเขาที่เกาะสุมาตรา
เวลาค่ำลงลมก็ กัปตันให้เอาจักรขึ้น ใช้ใบไป ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ ไม่แลเห็นฝั่งเห็นเกาะเห็น
ภูเขาเลย วันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลาเที่ยง คันทวนวัดแตก
บอกว่า เรือเราเคยวนตรงเกาะลังกาแล้ว แต่ไกลนักแลไม่เห็น วัน
พฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๘ ค่ำ เวลาค่ำขจัดลมเรือไม่เคาะ ราชทูตให้ถาม
กัปตันว่า เราขจัดลมคงน่าจะใช้ไฟไม้ไค้ๆ กัปตันตอบว่าถ่านมันน้อย
ถ้าใช้ไฟถ่านจะหมดเสีย เกลือกเป็นเหตุการณไปข้างหน้าเราก็จะได้
ความซัดสน ประการหนึ่งถ่านหมดเรือก็จะโคลงนิก ฯ

๑ ณวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เวลาค่ำจึงไค้ลมดี วันอาทิตย์
เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ เวลาสองยามเศษ เกิดลมสลาตหนัก คันทวน
ใหญ่สูงกว่าเรือ พัดเสมอยู่จนถึงวันจันทร์เดือน ๑๐ แรม ๕ ค่ำ เวลา
ค่ำคันทวนบอกว่า พุ่งขึ้นพอสว่างจะเห็นฝั่งข้างแหลมแอฟริกา ครั้น
รุ่งขึ้นเวลาสว่างก็เห็นฝั่ง ฝั่งนั้นมฤาษีทราวยสูง เรียกที่นั้นชื่อว่ายาภา

ฟุ่ม เป็นปากทางที่จะเข้าในทะเลแดง ขณะนั้นลมสลาตันยังพัดจตุอยู่
 เวลาเช้าสองโมงเศษเห็นกำปั่นสองเสาศรง เป็นเรือฝรั่งเศส เล่นตาม
 เรือเอนกวนเตอเข้าไปลำหนึ่ง เรือเอนกวนเตอ แลเรือฝรั่งเศสนั้นต้อง
 ลกโย เอาแต่โยชั้นตนไว้ควยลมแรงนัก มีศเตอเรมนตคนหนบอก
 ว่ายังอีกสองสามชั่วโมงทะเลก็จะรายไม่มีคลื่น ครั้นเล่นไปจนเวลา
 สี่โมงเช้า ก็ปัดนให้เอาจักรลง ใช้ไฟไปสักชั่วโมงหนึ่งลมก็สงบคลื่น
 เรียบเสมอเหมือนน้ำในแม่น้ำ เวลาบ่ายโมงเศษแลไม่เห็นฝั่งแล
 เกาะเลย ฯ

๑ ฅวันพฤหัสบดี เดือน ๓๐ แรม ๗ ค่ำเวลารุ่ง แลเห็นฝั่งเอเตน
 อยู่ฝั่งปากแผ่นดินอาหรัย เข้าโมงเศษถึงหน้าขอม ข้อมนั้นไม่ใหญ่ไม่
 โตนัก ตั้งอยู่บนภูเขา เมื่อกำปั่นเอนกวนเตอเข้าไปใกล้แล้ว ฝ่ายข้าง
 ขนข้อมชักธงขนวรัย แล้วยิงปืนสนต ก็ปัดนจึงสั่งให้ทอคสมอลงตรงหน้า
 ข้อม ประมาณยสี่บนาทมิแขกเป็นเจ้าทำลงเรือโยคเล่นโยออกมาถึง
 กำปั่น แล้วยอกกปัดนว่าทั้นไม้ค ให้ไปทอคข้างภูเขาคำนตวันตก
 เกิด ก็ปัดนจึงให้ถอนสมอ ยิงปืนใหญ่นัดหนึ่ง แล้วยนข้อมก็ยิงรัย
 นัดหนึ่ง เรือเอนกวนเตอก็ใช้จักรแล่นอ้อมภูเขาไปทางทิศใต้ แล
 เลี้ยวไปข้างตวันตก เวลาเช้าสามโมงเศษถึงททอคสมอ ในอ่าวท
 ทอคสมอนั้น มีเรือกลไฟเรือโยทอคอยู่ประมาณสามสี่ยเศษ ครั้น
 บ่ายสามโมงพวกราชทูตพากันไปเที่ยวเล่นบนบก ที่หนบก็มีโฮเตล คือ
 คักสำหรับให้คนเข้าอาศรัยแลขายเข้าปลาอาหาร มีรถม้าม้าฟ้าสำหรับ

ให้คนเคียวทางเข้าชื้อ มีอยู่ให้เข้ายรวรทุกของ คนในประเทศนั้นเป็น
 คนกำผมหัก ชั่วมาก ใจก็ร้าย ยากจนนัก เมื่อกำยบถึงทอดท่า
 แล้วมีพวกเต็กมาว่ายน้าอยู่ตามข้างเรือ ว่ายน้าทวงทกผลิตภัณฑ์ไทย
 ว่ายน้าอยู่ไ้ไ้นาน ๆ ถึงสามสี่ชั่วโมง คนบนกำยบเอาเขยทองแดงทิ้ง
 ลงไปในทะเล ไม่ทันจมลงไปถึงพนดิน เต็กพวกนั้นก็แย่งชิงกันค้า
 เอาได้ไม่มีสูญเลย ที่ประเทศนั้นรอนนกกวายน้อย บางทีสามสี่
 ึ่งจะตกสักครึ่งหนึ่ง บนภูเขาต้นไม้แต่สักต้นหนึ่งก็ไม่มี ที่เอเดน
 นั้นองกฤษคือเอาไว้เป็นที่สำหรับไว้ถ่านศิลาใช้ในการเรือกลไฟ ที่เอเดน
 มีขอมอยู่หลายขอม มีทหารแลขนิใหญ่อยู่ไว้รักษาเขตแดน ที่แดน
 ต่อแดนให้เอาศิลาก่อกำแพงกันไว้ ถ้าคนชาติอื่นพลัดออกไปนอก
 กำแพงพวกคนค้าเห็นก็ฆ่าเสีย เกยเอาผ้าเอาของไป เรือเอนกวนเตอ
 ทอดท่ารยถ่านอยู่ทเอเดน ถึงฉวันเสาร์เดือน ๑๐ แรม ๘ ค่ำ เวลา
 สองทุ่มจึงให้ไฟใช้จกรออกจากที่ รุ่งขึ้นเวลาบ่ายสี่โมงถึงท่าของ
 แคนย ซือแบยเอลแมนเคบ ในทางทะเลแดงนั้นมีบ้านห่าง ๆ เมื่อเรือ
 เอนกวนเตอใช้ไฟไปแลเห็นฝั่งข้างแลไม่เห็นข้าง ข้างที่ก็แลไม่เห็น
 ผงถงสองวันข้างสามวันข้าง ๆ

๑ ฉวันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๓๓ ค่ำ ลมเป็นพุดหลวงทวนหน้านัก
 กัปตันให้ลคเสาะเพลาลงเสียชนหนึ่ง จนถึงวันศุกร์เดือน ๑๐ แรม ๓๕ ค่ำ
 ลมยังพุดกลาชน เรือเคียวแต่โมงละนอกหนึ่งบางครั้งนอกข้าง
 นอกหนึ่งคือสลบหัวเส้น กัปตันจึงให้เอาเสากระโตงชนที่แล่นก้าวไป

ลมพัดหนักขนทุกวัน บางทีใบชาตเซ่อกซาค จนถึงวันจันทร์เดือน ๓๑ ขน
 ๓ ค่ำ เวลาเช้าก่อนเที่ยงเรือเอนกวนเตอแล่นก้าวเข้าไป พอแลเห็น
 ภูเขาตผงข้างขวามือเห็นเรือใบหลายลำ ลำหนึ่งยาวประมาณห้าวา
 หกวา มีพวกแขกในลำเรือประมาณลำละ ๓๐ คน ๔๐ คนแล่นตรงออกมา
 ครั้นใกล้กาขนแล้วก็ชักใบกลับไป ขณะนั้นถ่านในเรือยิงเหลออ้อย่น้อย
 ไม่พอใช้จนถึงท่าสุเอศ ก็มีคนจึงไปถูกษาพวกขุนนางอังกฤษเห็นพร้อม
 กันว่าจะแวะเซาทบ้านเวช^{๑๒} วันอังคารเดือน ๑๑ ขน ๔ ค่ำจึงให้ย้ายเรือ
 เซาทตรงอ่าวบ้านเวช เวลาบ่ายโมงเศษถึงเกาะอยู่ตรงปากอ่าวเวช
 บ่าย ๕ โมงถึงท่าหน้าบ้านเวช ก็มีคนให้ทอดสมอลงห่างตลิ่งประมาณ
 สี่เส้น ธรรมเนียมเรือขนานบ้าน ชาวบ้านประมาณยี่สิบเรือ นอน
 ก่อด้วยก้อนศิลา เอาดินทำเป็นใบสอ สันฐานเหมือนเตาที่เผาหม้อเผา
 อีฐไม่มีหลังคา เอาแต่ใบไม้แลหญ้าขึ้นคลุมไว้พร้อมแคด ในประเทศ
 นั้นฝนแล้ง ทางคนว่าสียบางหาบบางจึงจะตกสักครึ่งหนึ่ง คนที่นั่น
 ใช้ขี้มูลวัวแลฟ้าเป็นพาหนะสำหรับขี่แลบรรทุกของ ของที่นั่นแพงนัก
 ฟองไก่สียฟองเป็นเงินรูเบยหนึ่ง คิดเป็นเงินไทยสามสลึง คนอยู่ที่นั่น
 ยากจนเข็ญใจช่วยเป็นประเทศแล้ง มีแต่หน้า कांगตกมาก รุ่งขึ้นเวลา
 เช้าก็ไปคนจึงขึ้นไปดูพบนขนยกสักครึ่ง โมงแล้วก็กลับมาเรือ เวลาสาย
 แขกพวกครูเกเป็นนายทหารลงมาหาที่ขึ้น แล้วถามว่ากำขนนจะไป

๑๒ บ้านนี้อยู่ในแควนอหรับขันเตอร์ก

ข้างไหน ก็ขี้ตั้นคอบว่าจะไปทำสเอก นายทหารจึงว่ามีคนอยู่ที่นั่นสัก
 ร้อยเศษ จะขอโดยสานไปทำสเอกด้วย จะให้เงินค่าโดยสานคนละ
 สิบเหรียญ ก็ขี้ตั้นคอบว่าจะให้ไปไม่ได้ ด้วยเรือนเป็นเรือหลวง แหก
 นายทหารจึงถามว่าท่านมานะประสงค์สิ่งใด ก็ขี้ตั้นคอบว่าเรามาจะ
 ต้องการชอนาชอพน นายทหารรับว่าได้แล้วก็ลาไป ประมาณสัก
 ครึ่งโมง มีเรือบรรทุกนายบรรทุกพณลงมาส่งทกายน นานนี้ได้ใน
 หนึ่งแพะ หนึ่งแพะนั้นลอกออกจากตัวแพะ แล้วเขามาเย็บเป็นรูป
 อยู่เหมือนกบตัวแพะ เมื่อจะใส่น้ำเอากรอกลงไปทางคอแล้วเอาเชือก
 ผูกเสีย พันทโคมาน้อยนัก หาชออดก็ไม่ได้ ก็ขี้ตั้นจึงว่าจะต้องไป
 ที่เมืองโกไซอีกจึงจะไต่ถานได้ พณพอไซ รุ่งขึ้นฉวันพฤหัสบดีเดือน ๑๓
 ขึ้น ๒ ค่ำเวลาเช้าสี่โมงเศษ ก็ขี้ตั้นให้ใส่ไฟใช้จักรออกจากบ้านเวช ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๑๓ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาเช้าสามโมงถึงเมืองโกไซ

เป็นเมืองขึ้นแก่กรุงเก เรือเอนกวนเคอตะคัสมอลงห่างตลิ่งประมาณ
 สี่เส้น แล้วมีพวกครกเกเป็นนายค่าน ลงเรือใบตมถึงครกเกยกท้ายเรือ
 มา ถามขี้ตั้นว่าท่านมานะประสงค์สิ่งใดหรือ ก็ขี้ตั้นโอแกแลแซน
 คอบว่า กวันรัชสั่งให้เรารับราชทูตไทยไปส่งถึงทำสเอก บคนถานหมต
 ลงเราจึงแวะมาปรานาจะชอถ่านคิลลา นายค่านรับว่าได้แล้วก็ลากลับไป
 ก็ขี้ตั้นจึงให้ขุนนางตั้งกฤษขึ้นไต่ถานแล้วให้บอกเจ้าเมืองว่า ก็ขี้ตั้น
 โอแกแลแซนตั้งมาว่า ที่เรอรบจะยิงสลุดค่านิชของครกเก เจ้าเมืองจะ
 สลุดค่านิชคอบหรือไม่สลุด เจ้าเมืองจึงคอบมาว่าจะค่านิชคอบ ขุนนาง

อังกฤษก็กลับมาแจ้งแก่กัปตันตามคำเจ้าเมืองว่า กัปตันจึงให้ทหาร
 ขึ้นใหญ่ถึงสลุก ๒๓ นึก ฝ่ายเจ้าเมืองโกไซก็ให้ ยิงตอบ ๒๓ นึกเหมือน
 กัน ถึงเวลาย้ายสี่โมงพวกราชทูตพากันไปเที่ยวเล่นบนบก ครั้นจวน
 ค่ำแล้วก็กลับลงมากำยขึ้น รุ่งขึ้นเจ้าเมืองให้มาเชิญพวกราชทูตหกคน
 กัปตันโอแกแลแซนหนึ่ง มีศเตอเรนตันหนึ่งใหญ่หนึ่ง มีศเตอ
 ฟอเรือคิลล์เช่นขนนางวักแตกในกำยนรยหนึ่ง รวมไทยกับอังกฤษเก้าคน
 ขึ้นไปกินโต๊ะที่บ้านเจ้าเมือง กษเขมาเลี้ยงนั้นตามธรรมเนียมของพวก
 ทูรเก คล้าย ๆ กษเขมาแขกที่มาอยู่ในเมืองไทย ของมีหลายสิ่ง
 แต่ยกมาตงทีละสิ่ง ของนั้นล้วนแล้วไปถวายเนอแพะแลเนอเกาะ ครั้น
 กินแล้วพวกคนทวยใช้จึงเอากล่องใส่ยาจุดไฟเข้ามาค้ำยส่งให้คนละอัน
 นำกาแฟคนละถ้วย เมื่อสำเร็จแล้วเจ้าเมืองให้พาพวกราชทูตกับอังกฤษ
 ไปเที่ยวดูข้อมแลถนนฐานบ้านเมือง ข้อมนั้นก่อด้วยศิลาแต่ไม่แน่นหนา
 ด้วยขางนิก ที่ขมข้อมมีบันใหญ่กระสุนสามนิ้วแปดกระบอก กระสุน
 สองนิ้วกึ่งกระบอกหนึ่ง ขนกระสุนแตกกระบอกหนึ่ง บ้านข้อม
 หุ้มเหล็ก ครั้นคั่วแล้วก็พากันลงจากข้อม ไปเที่ยวดูตามตลาด
 บ้านเรือนชาวบ้านชาวเมือง ทำสัณฐานคล้ายเรือนอังกฤษ ก่อด้วยศิลา
 เขาทรายกษทินถือต่างข้อมข้าง ถือข้อมข้าง แต่ไม่มีหลังคา เขาแต่สิ่ง
 ซึงขึงแตกได้ ขนขึงไว้ ที่เรือนเจ้าเมืองนั้นเขาไม่พาดทำขอให้ ถแลวก
 เขาก้านอินตะผาลำเรียบให้ซิด เขาคินปนทรายทาคข้างบน บ้านหน้าต่าง

ทำด้วยกระจก พนักเก้าอี้เป็นทรายเหมือนอย่างหลังคา ในประเทศ
นั้นคนตาบอดแลเห็นมาก ด้วยเป็นเหตุเพราะเจ้าเมืองเก็บเอาผู้ชาย
ไปหัดขับเป็นทหาร ถ้าคนยากจนมีบุตรเป็นชายแล้ว ก็เอาของที่ขาย
แรงหยดตาข้างขวาของบุตรให้ขูดเสียจะได้ ไม่ต้องเป็นทหาร ด้วย
ตาข้างขวาขูดแล้วคนนั้นไม่ได้ ครั้นเที่ยวดูบ้านช่องทั่วแล้วก็กลับ
มาหาเจ้าเมือง เจ้าเมืองจึงลงมาสั่งถึงประตูบ้าน ท้าวกำนันทั้งสอง
ฝ่ายแล้วก็กลับมากำย่น ฯ

๑ วันอาทิตย์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ ย้าย ๒ โมงได้ถ่านศิลา
บรรทุกแล้ว ก็ยัดขึ้นให้ถอนสมอใส่ไฟใช้จักรไปตามทางในที่ช่องแคบ
แลเห็นผนังทั้งสองข้าง พวกอังกฤษว่าข้างแห่งแคบที่เดียวเพียงแปดไมล์
คือ สามร้อยหกสิบเส้น ทกว้างก็เพียงสี่ห้าไมล์ คือ หกร้อยเจ็ด
สิบห้าเส้น ฯ

๑ วันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ย่ำรุ่งแล้ว ถึงท่าเมืองสุเอซ
เป็นเมืองชนแก่ไกโรชาติตุรเก ก็ยัดขึ้นให้ถอนสมอลงหน้าเมืองแล้วชักธง
พระจอมเกล้าขึ้นบนปลายเสาหน้า ระยะเวลาไม่ถึงชั่วโมง ร่องกงสุล
อังกฤษให้จดเรือกลไฟเล็กลำหนึ่ง ออกมารับพวกราชทูตแลเครื่องราช
บรรณาการ ที่ร่องกงสุลก็ลงเรือไปทักถามมาด้วย แล้วแจ้งความว่า
ยกคนกงสุลมีธุระขึ้นไปเมืองลอนดอน แต่ได้สั่งข้าพระเจ้าไว้ว่า ถ้าราชทูต
มาถึงเมื่อไรให้พาพาเขาพาพาเรือรับ อนึ่งทางรถไฟก็ทำมาแต่เมืองอาเล็ก
ซานเดอก็ยังไม่แล้ว จะต้องจักรถเทียมม้าแลอูฐ บรรทุกเครื่องราช

บรรณาการไปส่งจนถึงทางรถไฟ ทางสักยี่สิบห้าไมล์ คือพนรชยชัย
 ทำเส้น ถึงแล้วจึงจะโคจรรถรถไฟต่อไป ข้าพเจ้าให้จรถแลดู
 เสร็จมไวพร้อมแล้ว ก็ขึ้นโอแกแลแดนจึงให้ไปถึงสุด ๒๓ นิต เจ้า
 เมืองสุเอซก็ให้ยิงค่านียศอย ๒๓ นิตเหมือนกัน เวลาเช้าสี่โมงครึ่ง
 พวกราชทูต ก็ขึ้นโอแกแลแดน พร้อมกันลงในเรือรถไฟเล็ก หน้า
 เรือของพระจอมเกล้า ท้ายบกจรตฤเท ออกจากเรอรวเอนกวนเตอที่
 เรอรวเอนกวนเตอเส้าหน้าซีกองข้างเผือก เมื่อเรือห่างกันออกมาประมาณ
 สี่วา ทหารที่เรือเอนกวนเตอไปถึงสุดตั้งราชทูตอีก ๑๘ นิต เรือไฟ
 เล็กใช้จักรมาตามร่องน้ำตกคือออมวงเวียน ประมาณครึ่งชั่วโมงถึงท่า
 จอก เมื่อจะขึ้นบกมีคนล้อมชาวคณียาวกันให้ราชทูตคนหนึ่ง อย่ทุก
 คนหนึ่ง ร่องกงสุลเชิญพวกราชทูตขึ้นพักบนโอเตล จัดแจงเลี้ยงค
 สำเร็จแล้ว ย้ายเกอขโมงร่องกงสุลจึงเชิญพวกราชทูตทั้งนายแลไพร่
 ขนรถหกกรด เทียมม้ารถละสี่มาตามระยะทางชั่วโมงหนึ่งคิดเป็นทาง
 ห้าไมล์ คือ สองร้อยยี่สิบห้าเส้น มีคกักพักเปลี่ยนม้าครึ่งหนึ่งเปลี่ยนทุก
 ชั่วโมง เมื่อถึงที่เปลี่ยนม้าคารบัส เวลาย้ายหัวโมง ก็ขึ้นโอแกแล
 แแดนจึงเชิญพวกราชทูตหยุดพักรับประทานอาหาร^{๑๓} ในโอเตล เสร็จแล้วออก
 จากที่นั่นไปทางดักพกมาหนึ่งถึงทางรถไฟพอค่า เมื่อถึงนรถไฟไป

๑๓ ควรสังเกตตรงนี้ว่าคำ "รับประทานอาหาร" ซึ่งคนชอบพูดกันชมเมื่อในปลาชรัชกาล
 ที่ ๕ อยู่คราว ๑ ใช้มาแต่ในรัชกาลที่ ๔ แล้ว แต่ที่ใช้เกาก่อนที่สตนัน ได้เคยเห็น
 ในหนังสือเสภาแต่งในรัชกาลที่ ๓.

เสียก่อนแล้ว ต้องหยุดพักคอยอยู่ในเรือนผ้าขนยามเค็ชรรถไฟกลับมาถึง
 ก็ขึ้นโอแกแลแซนจึงเชิญพวกราชทูตขึ้นรถไฟไป จนเวลาห้าทุ่มเศษ
 ถึงเมืองไกโร เป็นเมืองอุปราชของเมืองตุรเก เจ้าเมืองไกโรชื่อ
 มัมหมัดซาอิตปาซา ๓๔ ให้ขุนนางเอารถม้าบรรทุกมาคอยรับราชทูต มี
 คนถือกระบี่ของหุ้มเงินขม่านำหน้ารถม้าหนึ่ง ทหารซัดดาบขม่าคี่หนึ่ง คน
 ถือธอกบไฟนำหน้าสองคู่ หลังคี่หนึ่ง คนถือโคมนำหน้ารถคี่หนึ่ง รถ
 ค่อยลงมามีคนถือคบไฟรถละคู่ ไปจากรถไฟถึงที่โฮเต็ลชื่อ โอเวียนแคต
 จักแจ้งให้พักอยู่ที่นั่น ฯ

๓ รุ่งขึ้นเจ้าเมืองไกโรให้ขุนนางเอารถเทียมม้าเทศรถละคู่สาม
 รถมาเชิญพวกราชทูตไปเที่ยวชมวัดแลวังเป็นที่อยู่เปลี่ยนฤดู วัคนั้น
 ใหญ่โตระโหฐานนัก เสาในโถงทำด้วยศิลาโมราทั้งแท่งใหญ่ประมาณ
 หกกำ ยาวประมาณสี่วา พื้นแลผนังทาสีลาโมราแผ่นหนึ่งยาว
 คอกคืบ กว้างคอกคืบ โยถนั้นทำฐานกลมคล้ายวัดแขกที่ตะเกียบ
 กว้างประมาณสามสี่วาเศษ ท้องก็ใหญ่กว้างสนกงงาม เป็นที่อยู่
 ตามฤดูร้อนแลฤดูหนาว ราชทูตเที่ยวดูรอบ แล้วก็กลับมาที่อยู่ เวลา
 บ่ายสามโมง เจ้าเมืองไกโรให้ขุนนางเอารถสามรถมาเชิญพวกราชทูตไป
 เฝ้าที่ในวัง เจ้าเมืองไกโรแต่งข้าราชการที่ประคัมทหารขม่าใส่เสื้อเกราะ
 ทองเหลืองตะพายบนธอกาขยบนสองแถว ๆ ละหกสิบบ้า ประคัมขึ้นใน
 ธอกขยปลายธอกสองแถว ๆ ละหกร้อยคน ยพาทยสำหรับทหารขยบน

๓๔ ฝรั่งเรียกว่า เสดปาซา ที่อนุญาตให้ชุดคลองสุเอซ.

ปลายหอกยี่สิบสี่คน ที่สนามในมัททหารบนใหญ่ขึ้นมาประจำอยู่กระบอก
 ละยี่สิบสี่มา บนใหญ่หกกระบอก รวมทหารร้อยสี่สิบสี่มา ขพาทย
 สำหรับบนใหญ่ยี่สิบสี่คน พวกราชทูตเข้าไปถึงชั้นโหนด ทหารก็คำนับ
 ตามธรรมเนียมทุกชั้น ครั้นถึงทเจ้าเมืองโกโรออกขุนนาง พวกราชทูต
 พร้อมกันลงจากรถ แล้วมีขุนนางสามคนออกมาเชิญให้เข้าไปข้างใน
 ขณะนั้นเจ้าเมืองโกโรออกมานั่งอยู่บนที่ ครั้นเห็นราชทูตเจ้าเมืองโกโร
 จึงลบกษัตริย์ แล้วเชิญพวกราชทูตให้นั่งบนที่นอนเคียวกนกขเจ้าเมือง
 โกโร แต่ที่เจ้าเมืองโกโรนั่งเขาะหมอนทำด้วยไหมคเทศ ที่พวก
 ราชทูตนั่งเขาะหมอนทำด้วยแพรดวงอย่างหนาเป็นแพรฝรั่งเศส เจ้าเมือง
 โกโรให้เอากลองมาให้พวกราชทูตสับคนละคน น้ำกาแพคนละถ้วย แล้ว
 พุดจาบราใส่กันอยู่ครู่หนึ่งราชทูตก็ลาออกมาภายนอก ขุนนางนายทหาร
 จึงสั่งทหารให้เคียวระบวรต่าง ๆ ให้พวกราชทูต เสร็จแล้วราชทูตก็ลา
 มาจากวัง ขุนนางจึงนำไปที่สวนแห่งหนึ่ง มีที่สำหรับเจ้าเมืองโกโร
 ประพาสหลายแห่ง มีสระน้ำสระหนึ่ง กว้างประมาณสองเส้น มี
 เกาะกลาง ตามขอบสระก่อด้วยศิลาอ่อนทำเป็นรางน้ำไหลได้รอบ ใน
 พื้นรางน้ำหลักเป็นรูปสัตว์น้ำต่าง ๆ แล้วก่อระเบียบของสระกว้าง
 ประมาณสามวา ทิศตะวันตก ทิศตะวันออก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทั้งสี่ทิศ
 ทำเป็นมุขสำหรับเจ้าเมืองโกโรประทับ มีที่นั่งนอนพร้อมทุกแห่ง พวก
 ราชทูตเที่ยวตรอบแล้วก็ลากลับมาที่สำนัก ฯ

๑ วิกักรเดือน ๓๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เวลาสี่โมงเช้าราชทูตออกจาก
 เมืองโกโรไปขึ้นรถไฟ เจ้าเมืองโกโรให้ขุนนางเจ้าพนักงานารคามมา

ส่งด้วยสองคน ย้ายโมงหนึ่งถึงที่พัก เจ้าพนักงานวังเชิญพวก
 ราชทูตแลกษัตริย์โศกแลแสนขึ้นไปรับอาหาร ๑๕ บนโศกกลางทาง
 เสวแล้ววกชนรถไฟต่อไป ย้ายสามโมงถึงแม่น้ำไนล์ น้ำท้นนฤก
 ลีบเจ็ดวากกว้างสองร้อยวา รถไฟไปถึงริมฝั่งมคธพานเลอนรถลงแพ
 เหล็กชักข้ามฟากไปตามสายโซ่ตขงไว้ ครั้นถึงท่าฟากข้างหนึ่งแล้ว
 ก็เลอนรถชนจากแพไปตามทาง จนย้ายห้าโมงเศษถึงเมืองชายทะเล
 เปนท่ากำบนจอท ซอเมืองอาเล็กซันเดอ เปนเมืองชนแก่เมืองไกอโร
 ชุนนางในเจ้าเมืองไกอโรจึงเชิญพวกราชทูตเข้าพักอยู่ในวัง ซอมแซเพย
 ซอเนอ อาเล็กซันเดอเรีย เปนวังที่ประทับของเจ้าเมืองไกอโร รุ่งขึ้นเวลา
 เช้าชุนนางสามนายจึงนำราชทูตไปทวงอีกแห่งหนึ่งอริมชายทะเล มคธ
 ใหญ่หลังหนึ่งกันเป็นห้องเล็กห้องใหญ่ประมาณยสี่ห้อง พนในห้อง
 ไปด้วยไม้ลายต่าง ๆ บางห้องก็มงทองเหลืองเป็นลวดลาย บางห้องก็
 ไปด้วยศิลาอ่อน บางห้องก็พร้อมเครื่องแต่งห้องต่าง ๆ กัน คือ
 เกาฮนึ่ง เกาฮนอน โต๊ะ เคียง บางที่เป็นทองเหลือง บางที่เป็นไม้ลาย
 บางที่ทาคด้วยศิลาลาย แต่เคียงนอนของเจ้าเมืองไกอโรนั้นทำด้วยเงิน
 กว้างสี่ศอก ยาวสี่ศอก มุงแพรบกกทอง ทนอนเขยด้วยเขยระบับ ของ
 ทงป่องที่ใช้ ในวังนั้นเปนของฝรั่งเศสบ้าง เปนของอังกฤษบ้าง พวก
 ราชทูตเที่ยวดูทวงแล้วก็กลับมากลยอยู่ ๗

๑๕ ตรงนี้ใช้ว่า "รับอาหาร" อีก เห็นจะเป็นเพราะที่คำพูดกับผู้ตีมักพูดว่า รับ
 พระราชทานถูรับประทาน เมื่อมิใช่ของพระราชทานถูของประทานตัดค่อนนั้นออกเสีย
 จึงคงแต่คำ "รับ"

ตอนที่ ๓

ว่าด้วยราชทูตออกจากโกโรไปถึงเกาะมอลตา
แลเมืองยิบรอลเตอ, แลเมืองไวโค, แลเมืองปอร์ตส์มัท,
ในอิงแคลนค์

๑ วันอาทิตย์เดือน ๑๓ แรมค่ำ ๓ ย่ำสองโมง ทูตานุทูตพร้อม
กันมาลงกำปั่น ขณะนั้นก็ขึ้นโอแกแลแลขนมาส่งราชทูตถึงท่าแล้ว
ก็ลาคนหลังยังเรือกลไฟเอนกวนเตอ กลับมาทางทะเลแดงอ้อมแหลม
คุคโฮยไปเมืองเองแคลนค์ คือเมืองอังกฤษ แต่กำปั่นมาคออรัย
ราชทูตมีสองลำ ลำหนึ่งเป็นกำปั่นรบ ชื่อเคศเปอเวท ลำหนึ่งเป็น
เรือเร็วสำหรับเจ้าแลขุนนางผู้ใหญ่ ชื่อกาเรคอก ต่อด้วยเหล็ก เคียว
เร็วถึงโมงละสี่สองนอก คือหารอยสี่สิบเส้น หองทอยกึ่งคางาม ราชทูต
เลือกเอาเรือกาเรคอก เรือนนจกรช่างยาวรอยยี่สิบพิศ คือสี่แปด
วาศอกคืบหกนิ้ว ปากกว้างยี่สิบห้าพิศ คือสามวาสามศอกแปดนิ้ว
กับสามกระเชียด กินน้ำหกแปดพิศ คือสี่ศอกคืบสิบนิ้ว กำลังสาม
ร้อยห้าสิบแรงม้า มีขุนนางอยู่ในเรือสิบนายทั้งกำปั่น คนเลวห้าสิบ
ห้าคน รวมหกสิบห้าคน ราชทูตแลคนใช้ลงในเรือกาเรคอก

๑๖ เรืออย่างนี้เรียกว่าเคสแปดชโยท

พร้อมแล้ว ก็ยกต้นเกลเวอร์ริง^{๑๗} ก็ให้ใส่ไฟใช้จักรออกจากท่าเมืองฮาเลก
ชั้นเคอไปตามทะเลชื่อเมคิเตอราเนียน ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๓ แรม ๕ ค่ำ เวลาแปดทุ่มครึ่ง ถึง
เมืองเกาะซอมอลตาชนแก่อังกฤษ รุ่งขึ้นเวลาเช้าสี่โมงอังกฤษเจ้าเมือง
ชื่อเซอวิลเลียมวิต ให้เอาเรือโยกสามลำมารับพวกราชทูตขึ้นไปบนดั่ง
แล้วทบอมนหน้าเมืองก็ยิงสลุตรับ ๑๘ นัด พวกราชทูตก็ขึ้นรถไปที่ยาน
เจ้าเมือง พุดจาได้ถามทุกขสขกันแล้วเจ้าเมืองจึงพาข้าหลวงเที่ยวดู
ในเรือนทุก ๆ ห้อง แล้วจัดแจงเชิญพวกราชทูตไปสำนักอยู่ที่ไฮเคิล ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๑๓ แรม ๖ ค่ำ เวลาห้าโมง เจ้าเมือง
ให้มาเชิญพวกราชทูตไปคฤหาสน์ ทักวันนั้นสองพันคน ภัตตาหาร
แล้วเลยไปค่อ จนบ่ายห้าโมงเจ้าเมืองให้มาเชิญพวกราชทูตทุกคน
ไปกินโต๊ะกับชนนางอังกฤษสิบห้าคน ฯ

๑ วันจันทร์ เดือน ๑๓ แรม ๘ ค่ำ เวลาเที่ยง พวกข้าหลวง
พร้อมกันไปลงเรือกาเวตอก บนบ่อมนหน้าเมืองจึงให้ยิงสลุตส่งราชทูต
๑๘ นัด ก็ยกต้นเกลเวอร์ริงก็ให้ใส่ไฟใช้จักรไปจากเกาะมอลตา ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๑๓ แรม ๑๓ ค่ำ เวลาสี่ทุ่มถึงเมืองยิบรอลเตอ
รุ่งขึ้นเช้าสี่โมง ก็ยกต้นเกลเวอร์ริงให้ชกองพระจอมเกล้าชนเสากลาง
องพระบนเกล้าชนเสาหน้า บนบ่อมนหน้าเมืองก็ยิงบนสลุตค่านับ ๒๓ นัด
อยู่ประมาณ ๑๕ นาที อังกฤษเจ้าเมืองชื่อเซอแยมส์เฟอร์คักซอน ให้รถ

๑๗ นายนาตรี เกลเวอร์ริง รับทศไปคราวนี้ เป็นเหตุให้กันเคยชอบพอกันมาก
เมื่อไปถึงเมืองอังกฤษ ทูตขอต่อรัฐบาลให้มาเป็นผู้อยู่กับทูตอีกคนหนึ่ง

สามารถมารับพวกราชทูตชนนยกร พวกราชทูตแต่งตั้งวันงห่มเหมื่อน
 ชนกเมืองสิงคโปร์แล้วลงจากกำปั่นไปขึ้นรถ เมื่พระราชทูตจะขึ้นรถมีทหาร
 ยืนปลายหอกยืนค้ำบัลลังก์สองแถว ๆ ละห้าสิบคน ขันพาทย์สำหรับทหาร
 สิบคน ครั้นขึ้นรถพร้อมกันแล้วคนขับรถก็ขับรถไปถึงบ้านเจ้าเมือง ๆ จอด
 แกลงรับตามธรรมเนียม พากันเสด็จแล้วราชทูตก็กลับมาโฮเต็ลที่พัก
 บ่ายสองโมง เจ้าเมืองให้เอารถมาสามรถเชิญพวกราชทูตไปดื่มนม
 นมที่นั่นมั่นคงแน่นหนานักด้วยเป็นภูเข่า ข้างในภูเข่าเจาะรูเป็นอุโมงค์
 รอบไป ที่ในอุโมงค์กว้างประมาณเจ็ดศอก สูงประมาณหกศอกแล้ว
 เจาะช่องขึ้นเป็นระยะห่างกันประมาณสามวา ถึงซำคักจะยิงข้างก็ไม่ถูก
 ทหารบนยอดด้วยภูเขานั้นสูง ยิ่งก็จะเล็ดขึ้นไปข้างบน ฝ่ายข้างบน
 ยิ่งยกปลายปืนลงมาได้สนิท ราชทูตก็ดื่มนมแล้วไปทักทหาร ๆ ทักนั้น
 สองพันคน ทบขรเทศอยู่ข้างแผ่นดินสะเป่น แต่เป็นเมฆงอนแก้อังคฤ
 ดงอยู่ปากช่องทะเลแข็งแรงค้ำขึ้น มีทหารอยู่รักษาทุกถนนพร้อมด้วย
 คัสตราวุธ

๑ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้นค่ำ ๓ เวลาเช้า เจ้าเมืองมาเขียน
 ราชทูตที่โฮเต็ล ใต้ถุนสุขทุกข์แล้วกล่ากล่าไป รุ่งขึ้นเช้าสี่โมงครึ่ง
 เจ้าเมืองให้รถมารับพวกราชทูตไปส่งถึงท่าที่กำปั่นจอด เมื่อไปถึง
 ท่าเมืองมีทหารยืนค้ำบัลลังก์สองแถวประมาณร้อยคนมีขันทวยวง
 หนึ่ง นายทหารใหญ่กับขุนนางลงมาส่งถึงกำปั่นหลายคน ครั้นราชทูต
 ลงในกำปั่นแล้ว ทหารบนยอดก็ยิงสลุต ๓๙ นัด ก็ขึ้นเกลดเรือวิ่ง
 ให้ก่อนสมอออกจากเมืองยิบรอลเตอไป ฯ

๑ รุ่งขึ้นเช้ายังเกิดลมใหญ่พัดแรงพัดไปจนตก เหลือกำลังจักร
ข้อเสือเครื่องไฟหักออกไป ก็บังคับให้เอาไซ้ขึ้นเข้าไว้มั่นคงแล้วก็ใช้ไฟ
ค่อไป ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลาบ่ายโมงเศษถึงเมือง
ไวโค^{๑๘} อยู่ปากฝรั่งเศสแต่ขึ้นแก่เมืองไปตกลัด ก็บังคับเห็นลมพัด
กล้าอยู่จึงให้แวะเข้าทอกลมพอกอยู่ที่หน้าเมือง แล้วจะไค้เอาถ่านศิลา
เต็มควย เมื่อกาบนเขาพอกอยู่เจ้าเมืองแลขุนนางฝ่ายทหารพลเรือน
ก็ลงมาเยี่ยมราชทูตลงในกาบน ฯ

๑ วันเสาร์เดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาสี่โมงเช้าออกจากเมืองไวโค ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เวลายามหนึ่งถึงท่าเมืองปอร์ต
สมัท เป็นท่าชนที่จะไปลอนดอน แต่เรือยังไม่ไค้เข้าประเทียบท่า ด้วย
เป็นเวลากลางวัน ก็บังคับให้ทอกลมลงห่างตลิ่งประมาณสี่ห้าเส้น
รุ่งขึ้นเวลาเช้าก็บังคับเกลเรือวิ่งให้ชักธงพระจอมเกล้าขึ้นเสากลาง ธง
พระบนเกล้าขึ้นเสาด้านหน้า ธงอังกฤษอยู่ข้างท้าย ประมาณครึ่งชั่วโมง
แถมมรสแม่ทัพเรือ จึงลงมาเยี่ยมถามข่าวราชทูตลงในกาบน แล้ว
แจ้งความว่ากวนมรขสังมาว่า ถ้าราชทูตไทยมาถงเมอเรือให้จกแจง
รับโดยอย่างยิ่ง จะไค้เป็นพระเกียรติยศแก่พระเจ้ากรุงสยาม ด้วย
พระเจ้ากรุงสยามกับพระเจ้ากรุงลอนดอน มีพระทัยรักกันเหมือน
พระญาติพระวงศ์อันสนิท แต่จะรับให้เหมือนไทยนั้นไม่ไค้ ด้วยของ

^{๑๘} เมืองไวโค เป็นเมืองท่าแห่งหนึ่งในโปรตุเกอลอยู่ห่างฝรั่งเศส

^{๑๙} นายพลเรือเอก เซอชอสส์มัว เป็นผู้บัญชาการทหารที่เมืองปอร์ตสมัท

ที่ใช้แลเครื่องแห่แห่นไม่เหมือนกัน จะต้องวิตามธรรมเนียมข้างยุโรป
แล้วแอดมิรัลเล่าความว่า กวินรับสั่งให้ประกาศว่า ที่ทางแห่งใด ๆ
ซึ่งเป็นทิศของห้ามแลเป็นทิศของเสียเงินจึงจะศได้ ถ้าพวกราชทูตไทย
ข่รณนาจะศได้ให้ศได้ โดยศควก อย่าให้ห้ามข่รณนาตั้งขวางเลย แล้ว
แอดมิรัลก็ลากลับไป ก็ข่นเกลเวริงจึงใหศอยกำข่นเข้าไปเทียบท่า
ทหารข่นข่มกข่นข่นใหญ่ศศศ ๑๙ นศ เวลาศศศโมง แอดมิรัลจึงพา
อังกฤษคนหน่งลงมาหาราชทูตแล้วบอกว เลอรรคกลาเรนคอน ให้
ซาฟเจานาคคนนี ซอมศเตอเฟาล มาอข่ขวยท่าน จะศได้ข่ข่นข่ข่ข่ข่ข่ข่ข่ข่
อระท่งข่ข่ข่ ข่ข่ข่นข่ข่ข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่น
ถึงศข่ข่ข่ข่ข่ ข่ข่ข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่น
แกงมีราวสองข่างลงมาข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่น
พระราชศสข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่น
พระอวมเกล้า ๒๓ นศ มทหารข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่นข่น
ข่น
ข่น
ข่น
ข่น
ข่น

๒๐ มิสเตอร์ เอตวาคเฟลค่นนี้ เดิมเคข่ข่ข่ข่ข่ข่ข่ข่ข่ข่ข่ข่ข่ข่ข่ข่ข่ข่ข่
ข่น
ข่น
ข่น
ข่น
ข่น
ข่น
ข่น
ข่น
ข่น
ข่น
ข่น
ข่น
ข่น

ตอนที่ ๔

ว่าด้วยราชทูตไปจากเมืองปอร์ตส์มัท ถึงเมืองลอนดอนดูการเล่นต่าง ๆ

๑ วันพฤหัสบดีที่ ๑๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมง มีศเทศาพาล
จึงเชิญพวกราชทูตขึ้นรถเทียมม้าไปที่รถไฟ แล้วเชิญพระราชสาส์นแล
ทูตาทูกักขังของเครื่องราชบรรณาการทั้งปวงขึ้นรถไฟต่อไป หนทาง
แต่เมืองปอร์ตส์มัทเป็นท่าขนานจนถึงเมืองลอนดอน เป็นทางเกาส์สี่ไมล์
ครึ่ง คอสพันสองร้อยห้าสิบสองเส้น เวลาบ่ายสองโมงถึงเมือง
ลอนดอน มีทหารขึ้นมาต้อนรับมาคอยรับอยู่สามสี่ร้อยคู่ เจ้าพนักงาน
จากรถมาคอยรับหารรถ เทียมม้ารถละคู่ แต่เป็นรถอย่างคัสสองรถ
รถหนึ่งที่ราชทูตอุปทูตนั้นมีสักหลาดคลุมหน้ารถยกใหม่ทองเป็นตราพระ
จอมเกล้า ที่ประตูรถเขียนเป็นธงช้างเผือก มีคนแต่งตัวใส่หมวก
คิดสายแถบทองขนถ่ายรถคนหนึ่ง รถที่สองที่ทูตกับหม่อมราโชทัย
มีสักหลาดคลุมหน้ารถยกใหม่เงินเป็นตราพระจอมเกล้า ที่ประตูเขียน
ธงช้างเผือก มีคนแต่งตัวขนถ่ายรถคนหนึ่งเหมือนกัน แต่รถนอกนั้น
เป็นรถธรรมดา พวกราชทูตขึ้นรถพร้อมกันแล้ว คนขับรถก็ขับมา

๒๒ ไปรถไฟพิเศษ รถสายวันตกเฉียงใต้ ลงที่สถานีวอเตอร์ลูเมืองลอนดอน.

๒๓ ทหารม้าอุสซาทที่ ๑๑ แห่ง รถนี้รัฐบาลให้ห้างแอลเคเบ็คทำขึ้นใหม่

พาไปส่งถึงโฮเต็ล ๆ ที่ราชทูตอยู่นั้น ออกลาริชโฮเต็ลเป็นที่ค้อยู่ใน
เมืองลอนดอน ไม่มีโฮเต็ลอื่นที่ขงไปกว่านี้ ฯ

๑ รุ่งขึ้นวันศุกร์เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เวลาเช้าสี่โมง เลอรัต
แซลมัน เป็นที่สองรองเลอรัทกลาเรนดอน มาเขียนราชทูตที่ต๋ตาม
ทุกซัสซแล้วก็กลับไป บ่ายโมงหนึ่งราชทูตทั้งสาม หม่อมมาโชทัย
จมนราชามาตย์ นายพิจารณสรพกิจ พร้อมกันขึ้นรถสามรถไปหา
เลอรัทกลาเรนดอน ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการข้างฝ่ายต่างประเทศ พุดจา
ปราไต้กันตามธรรมเนียมแล้ว ราชทูตก็ลามาโฮเต็ล พอบ่ายห้าโมง
เลอรัทกลาเรนดอนมาเขียนราชทูตแล้วบอกว่า ถ้าท่านจะไปเที่ยว
บ้านเมืองแลของสิ่งใด ๆ ข้าพเจ้าสั่งมิคเตอเฟลด์ไว้ว่า ให้พาไปเที่ยว
ดูตามชอบใจ

ครั้นเวลาค่ำมิคเตอเฟลด์เชิญให้พวกราชทูตไปตละคอน ๒๕
นั้นเล่นเรื่ององกฤษรบกับพวกแขก แล้วมีผู้หญิงคนหนึ่งออกมาขมา
แต่แรกนั่งชกอน แล้วกขบใหม่มาทรวงวงไปในสังเวียน พอมาหือ
เต็มขเทาหญิงนั้นจึงลุกย่นขน เมื่อกำลังมาหือมิคเตอเฟลด์แล้วขนแต่งตัว
เปลี่ยนเสื้อเก่าออกทิ้งเสียใส่เสื้อใหม่ ขางทกขนขนหลงมาเทาเคียว
แล้วเดินเป็นฝรั่งรำเทา เปลี่ยนท่าทางขกเยองค่าง ๆ ขนหลงมาเมื่อ
กำลังหือ ขางทขนเขนควลงมาขางมาคเหมือนจะตกแต่คว่าไม่ตก อาน

๒๔ ในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า ในวันนี้ลอร์ดแมเมืองลอนดอนมาหาราชทูต ขอ
เชิญไปในการเลี้ยงที่แมนชั่นเฮาส์ ในการถวายพระแสงดาบแก่เจ้าตักออฟเคมบริดจ์
๒๕ ละคอนโรงนี้ชื่อ แอสตลี แอมฟทีเอเทอ จัดให้ทูตนั่งดูในบอกล์หลวง

ทชทำเหมือนแผ่นกระดาษแล้วจึงหุ้มผ้า ครั้นหญิงนั้นช้อนกระบวรแล้ว
 ก็คนเข้าโรง ชายคนหนึ่งจึงเปลี่ยนมาควอนช้อออกมา ให้มารำเท้า
 ก้าวข้างละสองทีเหมือนอย่างท่าคนรำเท้า ถ้าคนชเงยหน้า มากก็เงย
 หน้าชนควย คนก้มลงมากก็ตาม คนเอนตัวไปซ้ายแลขวา
 มากก็เอนตัวไปขวา แต่ท่าท่าทางก็ย้ายหลายอย่างแล้วจึงลงจากหลังม้า
 มากวิ่งกลับไปจะเข้าโรง เมื่อมาถึงประตูโรงมีชายสองคนยกไม้คน
 ละข้างส่งพนักประมาณสองศอกคืบขวางหน้ามาไว้ มากก็กระโดดข้าม
 ไม้เข้าในโรง แล้วมีหญิงคนหนึ่งชมาควอนออกมาท่าท่าทางนิ่งข้าง
 ขันข้าง ผิดกันกับหญิงคนก่อนหลายอย่าง แล้วก็กลับไปเข้าโรง ยังมีชาย
 อีกสองคนชมากเคียงกันออกมา แล้วขมามาให้หอนานหน้าเสมอกันไป
 แล้วเอามือเกยวงนลกชนบนว่าเท้าบนหลังมา ข้างที่คนหนึ่งชทั้งสองตัว
 เท้าชายบนบนหลังมาควน เท้าขวาบนบนหลังมาควนใน อีกคนหนึ่ง
 ชนไปหกคเมนบนศีรษะ ข้างที่คนหนึ่งบนเหยียบเข้าคนหนึ่งไว้แล้ว
 ทำเอนตัวออกไปข้างม้า ข้างที่กระโดดเปลี่ยนท่าไปมาต่าง ๆ แต่มี
 นันห้อยอยู่เสมอโคหยกจนสนกระบวรแล้วกลับไปเข้าโรง ยังมีชายคน
 หนึ่งชมาหลังเปล่าออกมา ขมามาให้ห้อยไป แล้วจึงลกชนบนข้าง นิ่งลง
 ข้าง หินหลังขข้าง ข้างที่เท้าขวาเหยียบศีรษะมาเท้าขวาเหยียบไหล่
 ข้างที่ห้อยไปแล้วมีคนถือห่วงขวางหน้าอยู่ คนที่ชมาก โคดลอคห่วง
 แล้วกลับไปบนบนหลังมาโคดกเกา ข้างที่กทาพลคตก แต่ลงมายืนอยู่
 หาทือเหย้าไม้ แล้วกระโดดชนชอก ในขณะที่กำลังห้อยโคหยก

ที่ในเมืองเองแคลงก็มีละคนอยู่หลายแห่ง ส่วนวิเศษต่าง ๆ กัน
 บางเรื่องมีหญิงรูปงามแต่งเป็นเทวดาฝรั่งเหาะเลือนลอยมา แต่ไม่เห็น
 สิ่งใดเป็นสายใยยนต์ที่คนจะอาศัยได้ คเลือนลอยมาแต่กาย บางทีก็
 ออกมาจากภูเขาดู บางทีผกชนมาจากหิน บรรดาคนที่แต่งเป็นเทวดา
 ล้วนมีรัศมีออกจากกายสนทนกัน พวกราชทูตอยู่ประมาณสี่ชงยาม
 ละคอนเล็กก็พากันกลับปราสาทสำนัก ฯ

๑ รุ่งชน (ฉนวนเสารเดือน ๑๒ ชน ๑๔ ค่ำ) มีศเตยเพาลัง
 วดหารถให้ราชทูตทั้งนายแลไพร่รวมยสิบเจ็ดคนไปเที่ยวคุสัตว์ทชงเลียง
 ไร่ในส่วน คอสัตว์สเท สัตว์สองเท้า งแลปลาหอยต่าง ๆ หลาย
 พันอย่าง บางอย่างก็เหมือนสัตว์ที่มีอยู่ในประเทศไทย บางอย่างก็
 อกไม่เคยโคพบเห็น เช่นต้นว่าราชสัทแลสัตว์อน เหนียงบางเล็กบาง
 ภาสัตว์มีภาลงครายกชงไร่ ในคอกทำด้วยเหล็ก เป็นสัตว์เชองกชง
 ไร่ ในคอกทำด้วยไม้ เช่นจระเข้แลสัตว์น้ำอย่างอนทใหญ่กใส่ไร่ ในสระ
 เป็นปลาเช่นหอยกใส่ไร่ ในอ่างแก้ว เช่นงูกาสัตว์เล็ก ๆ ทกล้ายกย
 กิงก่ากใส่ไร่ในคอกระงก เช่นนกใส่กรง ถานกใหญ่เหมือนนกตะกรม
 นกกวเรียนแลนกอื่น ๆ อีก ที่ใหญ่กคตชนยกเสียบไม่ให้บินได้ แล้ว
 ปล่อยเทียวเค็ระอยู่ในคอก เช่นวานรเป็นค่างย่างชน กใส่ไร่ในกรง
 เหล็ก ราชทูตเที่ยวทออยู่จนค้ำ แล้วกลับมาไซเคิล ๒๗ ฯ

๒๗ ในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า วันนั้นเวลาเช้าราชทูตไปห้างคาราด ช่างเครื่อง
 เพ็ชรพลอย บ่ายไปคสวนเลี้ยงสัตว์ ค้ำไปคละคอนโรงชื้อว่า ปรีนซีสทิเอเตอ (ที่เจ้า
 พระยามหินทร ฯ เอาชื้อมาเรียกละคอนของท่าน) วันจันทร์เดือน ๑๒ แรมค้ำ ๑ เข้าไป
 ห้างแฮนคือคห้างเครื่องเพ็ชรพลอย ค้ำไปคละคอนโรงชื้อ โอลิมบิก

๑ วันอังคารเดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ พวกราชทูตไปคูเรือกลไฟ
 คักควยเหล็กพังจะแล้ว เรือสำเภาใหญ่โตนัก ขาวหกรับเกาส์ยเค็ดพิศ
 คอหาเส้นทวาคยสามนวกยสามกระเขยค กวางร้อยสี่แปดพิศ
 คอสี่แปดวาคยกับสองกระเขยค สูงห้าสิบพิศ คอแปดวาคอกสนนวกย
 สองกระเขยค มีท่อ (ปล่อง) ไฟห้าท่อ เสากระโคงหกเสา มีทั้ง
 จักรท้ายจักรข้าง ในลำนั้นเป็นห้องเล็กห้องใหญ่ มีโมงค์เค็รไป
 แต่ท้ายตลอดคัระ คาคพาสันทำควยเหล็ก แล้วเอาไม้ทวยข้างบน
 เจ้าของเรือบอกว่าจะบรรทุกคนโตเล็กหมนหนงพร้อมทั้งเสบียงอาหารควย
 แต่กายนลำนมไซกายนรบ ต่อเวรยข้างคนที่จะไประแลเทยวเล่นต่าง
 บ้านต่างเมือง เป็นกำบนกมปนี

ราชทูตคักำบนแล้ว มีคเคอเฟาล์กนำไปคอุโมงค์โตนัก (เทมส์)
 ในอุโมงค์นั้นขาวสองพนพิศ คคสี่หาเส้นเจ็ดวาคอกกยสนว กวาง
 สี่สิบพิศ คอหกวากยสี่สนว ฤกแต่ย์ากอุโมงค์จนถึงพ่นล่าง
 เจ็ดสิบหกพิศ คคสี่ยเค็ดวาสองคอกกยหานว ทำเป็นสองทาง ๑ หนึ่ง
 เป็นทางรถ อีกทางหนึ่งเป็นทางคนเค็ร คามริมทางขายของเล่นของ
 กินต่าง ๆ คคสนก สว่างแจ้งควยแสงไฟกาค คนเค็รไ่มามีโตขาค
 อนงเรือกลไฟชนล่องอยู่ในลำแม่น้ำ ถ้ามาถงตรงนคนทอยใน
 อุโมงค์กรู คควยจักรพค่นาคิงคยบนถนค พวกราชทูตเทยวชชของ
 เล่นอยู่ในอุโมงค์ จนเย็นแล้วกลยมาทสำนค ฯ

๒๘ คือเรือลำชื่อ เกรตอัสเติน

๑ รุ่งขึ้น (วันพฤหัสบดี ๑๒ แรม ๓ ค่ำ) เวลายามหนึ่งเลอรรถมายอร์
ผู้สำเร็จราชการฝ่ายกรมเมืองเชียงใหม่ราชทูตทั้ง ๓ ไปกินโต๊ะ มีขุนนาง
แลเศรษฐีกินโต๊ะด้วยกันประมาณสามร้อยคน ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ มีศเคอเฟาล์มาแจ้งกับ
ราชทูตว่า เลอรรถกลาเรนคอนให้หนังสือกำหนดมาว่า ราชทูตจะโต๊ะ
เผากวนฉนวนพุธเดือน ๑๒ แรม ๑๐ ค่ำ เวลาบ่ายโมงหนึ่ง ทวงชอ
วินด์เซอภาคัล ฯ

๑ วันจันทร์ เดือน ๑๒ แรม ๘ ค่ำ เวลาเช้า เจ้าพนักงานชอ
มีศเคอนอมน์แมกโทแนลด์ มาทำบายูชีแลวรับเครื่องราชบรรณาการ
ไปจากโฮเคิล ฯ

๑ รุ่งขึ้นราชทูต อุปทูต หม่อมราโชทัย ไปหาเลอรรถกลา
เรนคอนแลเลอรรถแซลบัน ได้ถามด้วยการที่จะเผากวนนั้นจะทำประการใด
เลอรรถกลาเรนคอนบอกว่า กวนรับสั่งว่า แต่ก่อนราชทูตไทยยังไม่เคย
มีมาตงเมืองอังกฤษเลย คุ้มเป็นเมืองไกลกัน ครั้งนมราชทูตมาตง
กวนยินดีนัก อยากจะโต๊ะเห็นธรรมเนียมไทยทเผ่าแลค่านิช ในพระ
เจ้าแผ่นดินนั้นทำประการใด ขอให้พวกราชทูตเผ่าแลค่านิชตาม
ธรรมเนียมไทยเถิด พทจวได้ถามโต๊ะความเสร็จแล้วราชทูตก็ลากลับ
มาโฮเคิล

ครั้นเวลาค่ำเลอรถักลาเรนคอนมหนึ่งสอมาแจ้งแก่ราชทูตว่าเมื่อ
เวลาบ่ายพระญาติของกวันคนหนึ่ง เป็นเจ้าหญิงชอคชเชสคินมีส^{๒๘}
ยังเกิดโรคเป็นขุขุขึ้นจนถึงแก่กรรมในทันที เคยวณกวันมีความ
เศร้าโศกนัก การที่จะเสด็จออกรับราชทูตในวันพอยังไม่ได้ ขอ
เลื่อนไปอีกสักแปดวัน ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๑๒ แรม ๑๒ ค่ำ มีศเคยเฟาล์เชิญราชทูต
ไปที่โกโลเซียม^{๓๐} เป็นที่สำแดงให้เห็นว่า เย้าเรอนแม่น้ำแลถนนทั่ว
ทั้งเมืองลอนดอนนั้นเป็นอย่างไร เมื่อพอราชทูตไปถึงแล้วเจ้าของท
จึงเชิญให้เขานั่งในทแห่งหนึ่ง นั่งไต่ประมาณสัปดาห์คนแล้วหันจักร
ทนนกกลอยขึ้นไปสูงประมาณสิบวา ครั้นถึงชั้นบนจึงให้ออกเคียวความ
เฉลี่ยงรอยโดยกลม แลเห็นเป็นภูมิฐานเมืองลอนดอนกว้างใหญ่สุด
สายตา มีถนนแลตึกบ้านร้านตลาดลำแม่น้ำเรือชนล่อง ในเวลา
กลางวันแดดโคมสว่างไปทั้งทางบกทางเรือ ฝายอากาศเบื้องบนก็มี
ดวงจันทร์มีสว่างกระจ่างแจ่มเหมือนจริง ถ้าไม่มีคนยกคนทก็กระ
สำคัญว่าจริง ด้วยแลตึกเหมือนฟ้าแลคนท ไต่เห็นอยู่กบขจิกขของตัว
ไม่มีสำคัญสิ่งใดจะให้รู้ว่าเขนของทำด้วยฝีมือแลขญญามนุษย์ ครั้น
ดูทั่วแล้วกเขาในทพร้อมกัน ไรทกรกลยคนลงมาตั้งแถว

๒๘ ตัซซส เดอ นีว

๓๐ วันนี้มีในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า ตอนเข้าไปห้างแบบบีนบราเธอ ช่างทำ
เครื่องเงิน

มีศเคอเฟาลังงพาไปคหนึ่ง หนึ่งนั้นวิเศษนัก ทำเป็นบ้านเมือง
ข้างอินเตย คบ้านเรือนข้อม คผู้คนถนนแม่น้ำภูเขาต้นไม้ใหญ่โคเหมือน
จริง เมื่อเปลี่ยนคหนึ่งก็ไม้ทันเห็นว่าเปลี่ยนกันอย่างไรคเป็นนำอัครรย
นัก ราชทูตคอยู่จนสี่ทุ่มเศษ หนึ่งเล็กก็พากันกลับมา ฯ

๑ ครนรุ่งชน (วันเสาร์เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ) เข้าสามโมง
มีศเคอเฟาลังงพาพวกราชทูตไปควังแก้ว ชอกฤศเศลแปเลศ ไปจาก
โยเคิลคด้วยรถเทียมม้า ทางสองชั่วโมงเศษ หนึ่งทำเป็นเรือนแก้ว
สีสน ฝาแลหลังคาล้วนแล้วไปควังแก้ว แต่เสากัยเครื่องกันทำ
ค้วยเหล็กสังหกลีบหกพัด คอสีขวากัยสีขสามนวงง กว้างสี่ร้อย
ห้าสิบหกพัด คอสามเส้นสีขวาคอกกัยแปตนวงง ยาวพันแปด
ร้อยสี่สิบแปดพัด คอสีขห้าเส้นกัยเจ็ดศอกสีขนิ้ว ข้างในทำเป็นสวน
ปลูกต้นไม้ต่าง ๆ แล้วทำเป็นรูปคนรูปสัตว์ไว้เข่นอันมาก แลมี
เครื่องกลไฟต่าง ๆ ไว้คเป็นคัวอย่าง ราชทูตเทยคอยู่จนเวลาเย็น
มีศเคอเฟาลังงให้จคแรงอาหารเลยงคล้ำเร็วแล้วก็กลับมา ฯ

๑ วันอังคารเดือนอายุชนค ๑ มีศเคอเฟาลังงพาราชทูตไปค
ไปลิตกนิก หนึ่งมีรูปกวันแลปรีนส์อาลเขตกัยลูกเจอ ทั้งชายทั้งหญิง
เกอองค มีรูปคนชาติอนกหลายชาติ มีคนค้ำน้ำอด เคียวในน้ำ
หายใจในน้ำก็ได้ แต่ความชอบทานผู้พงคงสงสัยว่าเป็นความเท็จ
หาจริงไม คครเมื่อคชาพเจ้าผู้คหมายเรื่องรวนโคอิธิบายให้ท่านแล้ว
จึงจะเห็นจริง ครนจะกล่าวไว้ ในหนึ่งสอนกัยคยวอนัก ราชทูตคของ
ประหลาททั่วแล้วก็กลับมาโยเคิล ฯ

ตอนที่ ๕

ว่าด้วยราชทูตนำพระราชสาส์นขึ้นไปเผ่ากวีน

๑ วันพฤหัสบดี เดือนธันวาคม ค่ำเวลาเช้าห้าโมงเศษ มีศุภโศ
เฟาล์ กับต้นเกลเวอริง สองนายมาเชิญราชทูตทั้งสาม หม่อม
ราโชทัย หม่อมราชามาตย์ นายพิภรณ์สุวรรณกิจ ชุนจรเจนทเด
ชุนปรีชาชาญสมุท แปะคนพร้อมกัน ราชทูตก็เชิญพระราชสาส์น
ขึ้นรถเทียมม้าสามรถไปจากโฮเตลทางไมล์หนึ่ง คือสี่สิบห้าเส้นถึงทรอ
ไฟ เบนเนอรัลคัสต์เป็นนายทหารใหญ่รักษาพระองค์^{๓๑} กับขุนนาง
ฝ่ายทหารอีกสองคนมาคอยรับอยู่ที่ถนนควอย จึงเชิญพวกราชทูตเข้าหยุด
พักในคอก เป็นที่ประทับของกวนสักครู่หนึ่ง^{๓๒} แล้วเชิญให้ขึ้นรถไฟ
ไปทางยี่สิบสามไมล์ คือพนสามสิบห้าเส้นถึงที่พักใกล้วงเวียนคเชอ
ราชทูตลงจากรถไฟหยุดพักอยู่ที่ถนนครู่หนึ่ง แล้วเชิญพระราชสาส์น
ขึ้นรถเทียมม้า มีทหารขุดกระบายขมามาหน้าคอกหนึ่ง คนขี่ม้ากรวด ๆ ละ
สองคน เทียมม้าสี่มาถูกรถ ไปประมาณห้านาทีถึงวงเวียนคเชอ เป็น
วังสำหรับกวีนอยู่ในฤดูหนาว

๓๑ นายพลตรี เซอ เอตวาคัสต์ เจ้าพนักงานราชการพระราชพิธี

๓๒ คือ ห้องที่ประทับที่สถานีรถไฟ

เมื่อราชทูตเข้าไปถึงในวัง มีทหารบนปลายหอกยืนค้ำนบอยู่สอง
แถว ประมาณสามร้อยคน พวกขีพาทย์ยลยสองคน แล้วเบนเนอรล
ก็ตั้งเชิญพวกราชทูตลงจากรถขึ้นไปพักอยู่ในห้องแห่งหนึ่งบนตึกทกววน
เสด็จอยู่ ตึกนั้นใหญ่โตกว้างขวาง มีห้องหลายสิบห้องกันลัดเลี้ยว
ไปมาเคี้ยวถึงกันโคจรตลอด เบนเนอรลก็ตั้งชวนราชทูตพักจายันย้าย
โมงหนึ่ง^{๓๔} ได้ยินเสียงขีพาทย์ระโคมชน แล้วมีขุนนางมายอกว่า
กวนเสด็จออกแล้ว ให้เชิญราชทูตเข้าเฝ้าเถิด

เบนเนอรลก็ตั้งกำกับนำทูลทูตไปสู่ห้องที่เฝ้า เมื่อถึงประตู
มีทหารแต่งตัวใส่เสื้อปักทอง ถอดขวานค้ำมยาวปลายเป็นกฤษณินรักษา
อยู่ทั้งสองข้างประตู ราชทูตจึงเชิญพระบรมราชสาส์นแลพระขรรษา
สาส์นรวมลงพานเดียวกัน แล้วเชิญเคี้ยวเข้าไปในที่เฝ้า เมื่อถึงประตู
ชั้นใน อุปทูต ตรียทูต หม่อมราโชทัย จมื่นราชามาตย์ นายพิจาวณ
สรพรกิจ ขุนจรเจนนทเล ขุนปริชาชาณสมุท เจ้าคนพร้อมกันถวาย
บังคม แล้วคลานตามเข้าไปจนถึงที่เฝ้า ราชทูตจึงเชิญพานพระราช
สาส์นขนวางบนโต๊ะที่ตั้งอยู่ตรงหน้าพระที่นั่งอิโรน ห่างประมาณแปดศอก
แล้วคลานถอยออกมาถึงที่เฝ้าไปกลกวันประมาณสิบศอก พร้อมกัน
ถวายบังคม แล้วราชทูตก็อ่านคำทูลเบิกตามภาษาไทย ใจความว่า
คือคนนั้นเช่นที่นั้น ๆ ได้รับพระบรมราชโองการแลพระขรรษาโองการ

๓๓ ทหารรักษาพระองค์กรมสถือคฟูสเล็บ เป็นกองเกียรติยศ.

๓๔ ทูตพักคอยที่ในห้อง เตะเปสตรี่.

เชิญพระราชสาส์นนำเครื่องมงคลราชบรรณาการ แต่พระเจ้ากรุงสยาม
ทั้งสองพระองค์ ออกมาจำเวียนทางพระราชไมตรีในพระเจ้ากรุงลอนดอน
ครั้งนี้จบ มีศุภเหตอเฟาส์จึงอ่านคำที่แปลออกจากไทยเป็นภาษาอังกฤษ
ถวายจนจบสิ้นข้อความ แล้วพวกราชทูตพร้อมกันถวายบังคมอีกครั้งหนึ่ง
ราชทูตจึงคลานไปเชิญพานพระราชสาส์นซึ่งตั้งไว้บนโต๊ะ เคียงเข้าไป
ถึงหน้าพระที่นั่งอิโรน แล้วคุกเข่าชูปานพระราชสาส์นขึ้นถวาย ก็นั่ง
รับเอาด้วยพระหัตถ์ดวงไว้ริมพระองค์ ราชทูตก็คลานถอยออกมาพร้อม
กันถวายบังคมอีกครั้งหนึ่ง

กวันจึงทรงอ่านคำตอบ ใจความว่าเรามีความยินดีในการทูลรับ
ราชทูตซึ่งมาแต่พระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์ เราหมายใจว่าพระองค์
จะเป็นที่ยั่งยืน ด้วยเราเห็นราชทูตนั้นเหมือนเป็นของสำคัญแห่งไมตรี
ของพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์ แลหมายว่าพระองค์ท่านทั้งสอง
จะเป็นญาติสัมพันธ์มิตรรักษาอาณาจักรแลราษฎรให้ดียิ่งขึ้นไป จึงได้
เปลี่ยนทำหนังสือสัญญาแก่เรา เราก็เอาใจใส่มาก ด้วยหมายว่าหนังสือ
สัญญาที่ทำใหม่นี้จะให้เป็นที่มั่นคงในทางพระราชไมตรี แลมีคุณยิ่งขึ้น
ไปทั้งสองพระนคร แลลูกคำวานชได้ค้าขายต่อกันทั้งสองฝ่าย อนึ่งเรา
ยินดีนัก ด้วยรู้ว่าพวกขุนนางของเราที่ไปรับท่านทั้งปวง ได้เอาใจใส่
ในพวกราชทูตให้มีความสุขจนตลอดถึงเมืองอังกฤษ โดยความชอบ
ธรรม

ครั้นทรงอ่านจบแล้วสั่งให้เลอศักดิ์ลาเรนคอนเอามาประทับที่ราชทูต
แล้วรับสั่งให้บอกทั่ว กวณมีพระทัยยินดีที่ใคร่รับเครื่องราชบรรณาการ
แลพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์นั้น ขอบพระทัย
นัก ราชทูตยังไม่ทันทูลตอบประการใด เลอศักดิ์ลาเรนคอนจึงบอกว่า
เวลานี้เสด็จออกกรีบแขกเมืองเป็นการยศ ซึ่งจะพุดจาพิททูลสิ่งใดของตัว
ก่อน ยังจะไปรทให้เฝ้าอีก จึงค่อยพิททูลต่อภายหลัง วันนั้นเชิญกลับไป
ก่อนเถิด พวกราชทูตพร้อมกันถวายบังคมแล้วคลานถอยหลังออกมา
จากที่เฝ้า

แลเมื่อกวณเสด็จออกกรีบราชทูตนั้น ทรงเครื่องประดับแล้วไป
ถวายเฝ้า แต่เฝ้าใหญ่ที่เลื่องลือ^{๓๕} ทำเป็นเครื่องห้อยพระคอ
ริมพระกรรณซ้ายขวาเสียดอกไม้เพชร มีระย้าห้อยลงมาถึงพระอังสา
ทรงฉลองพระองค์ดำ ถ้วยเป็นการเศวตไศกถึงพระญาติทงแก่กรรม
เมื่อเสด็จออกมีขุนนางผู้ใหญ่แลหญิงที่เป็นผู้คายนเฝ้าอยู่ประมาณสามสี่
คน แต่ปรีนส์อาลเบิต ซึ่งเป็นเจ้าราชสามี่ แต่งพระองค์ทรงเครื่อง
พร้อมอย่างนายทหาร ทรงกางเกงแดง ทรงเสื้อสักหลาดดำ^{๓๖} ขัด
พระแสงกระบี่บนอุยรมพระที่นั่งอิโรนข้างซ้าย เครื่องราชบรรณาการนั้น
เจ้าพนักงานจกแจงมาตั้งเรียงถวายพร้อมทุกสิ่ง.

๓๕ เพ็ชรเม็ดนี้มีชื่อเรียกว่า "โกอินัวร์"

๓๖ เข้าใจว่าแต่งพระองค์เครื่องยศนายพลอังกฤษ เสื้อแดงกางเกงดำ
เจ้านายที่ออกแขกเมืองวันนั้น นอกจากปรีนส์อาลเบิต ยังมีปรีนส์เซอร์อแฮล
พระราชธิดาพระองค์ใหญ่ กับปรีนส์เฟรเดอริกวิลเลียม กรุงปรัสเซีย ที่ภายหลังเป็น
เอมเปอเรอเฟรเดอริก เวลานั้นจะไปทำารวิหาหะกับราชธิดาพระองค์ใหญ่

เมื่อพวกราชทูตออกจากที่เฝ้าแล้ว เจ้าพนักงานพาไปให้กินโต๊ะ
 ที่ห้องสำหรับเลี้ยงขุนนาง^{๓๗} โต๊ะที่เลี้ยงประมาณยาวเจ็ดจากกว้างสี่คอก
 เครื่องที่ใช้นั้น โต๊ะเป็นเครื่องทองข้างเงินข้าง ขุนนางอังกฤษทักกินโต๊ะ
 ถวายราชทูตยลยเจตคน ครั้นกินโต๊ะแล้วเจ้าพนักงานจึงพาราชทูตไปดู
 เครื่องอาวุธใหญ่่น้อยต่าง ๆ ที่จัดแจงเรียบร้อยไว้ตามผนัง แล้วกลับมา
 พักอยู่ในห้องที่พักเดิม เยนเนอร์ลัคคัตจึงให้พวกมโหรีมาทำให้ราชทูต
 ฟังอยู่ประมาณสี่นาฬิกา ถึงเวลาบ่ายสามโมงราชทูตก็พากันขึ้นรถไฟ
 กลับมากลางวิซโฮเต็ล ฯ

๑ วันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๔ ค่ำ ราชทูตไปหาเลอรัทกลาเรนคอน
 ตามใต้วังซึ่งจะไม่เยี่ยมเยียนใครบ้าง เลอรัทกลาเรนคอนว่าควรจะ
 ไปหาแต่เจ้านาของกวิน ซึ่งเป็นมารดาของกัมมบริช กับตัวกัมมบริช
 ขุนนางนอกจากนั้นถ้ามาเยี่ยมท่านก่อน ท่านจึงไปเยี่ยมคอยบ้างจึงจะควร
 คุ้ม (เอกอรรค) ราชทูตเป็นใหญ่ ได้เชิญพระราชสาส์นแลถ้อยสั่ง
 มาด้วย ฯ

๑ วันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๕ ค่ำ พวกราชทูตพากันไปหาท๊อเชส
 กัมมบริช นาของกวิน กับตัวกัมมบริช พดหาใต้วังตามกันตาม
 ธรรมเนียมแล้วกลากลับมา ฯ

๓๗ ห้องที่เลี้ยง เรื่อก "วอเทอลู แคลลเลอร์"

(ความแทรก) เมื่อตรวจสอพระยะทางราชทูตที่หม่อมราโชทัย
 แต่งกยหนังสือพิมพ์อังกฤษซึ่งออกในครั้งนั้น ในคอนทนต์ไทยเข้าเฝ้า
 กวีนมีเรื่องแปลกปรากฏในหนังสือพิมพ์อังกฤษ ๒ ข้อ เห็นควรระคึก
 เนื้อความมาลงไว้ในหนังสือนี้ ไม่เห็นที่จะเอาเข้าตรงไหนเหมาะกว่า
 ข้าพเจ้าจึงแทรกลงตรงนี้ ความ ๒ ข้อนั้น คือว่าตัวกรียาทหมอบ
 คลานเข้าเฝ้าอย่าง ๑ กยเรื่องเลียงทูตในห้องวอเตอร์ลู แคลเลอริค
 เรื่อง ๑

เรื่องกรียาทไทยหมอบคลานเข้าเฝ้ากวีน หนังสือพิมพ์อังกฤษ
 พากันสรรเสริญทุกฉบับ ว่าราชทูตไทยมีธียรยาครียชอตรง เคย
 เคารพนบยอมเจ้านายของตนอย่างไร เมื่อมาเฝ้ากวีนก็เคารพนบยอม
 ต่อกวีนเหมือนกยเจ้านายของตน ไม่เย่อหยิ่งเหมือนกยพวกแขกอื่นเคย
 ทั้ไปเมืองอังกฤษ เวลาเข้าเฝ้าเห็น พวกนกรียากระต้างกระเทือง
 จะเอาอย่างฝรั่งก็ใช่ จะเอาอย่างเพศภายาของตนก็ไม่เอา ดูไม่เป็น
 การเคารพนบยอมโดยเต็มใจ ๗

เรื่องเลียงทูตห้องวอเตอร์ลู แคลเลอริ เมื่อเฝ้าแล้วนั้น มี
 หนังสือพิมพ์ในเมืองไอร์แลนด์ ลงว่า กวีนเสด็จมาประทับเสวยด้วย
 ราชทูตไทยเอาขหรืออกสยต่อหน้าพระที่นั่ง รัฐบาลอังกฤษให้ลงพิมพ์
 แก่โดยทันที ทั้หนังสือพิมพ์ลงนั้นหาจริงไม่ วนนั้นกวีนก็ไม่ได้
 ประทับเสวยที่นั้น ราชทูตไทยก็ไม่ได้เอาขหรืออกสยอย่างว่า ๗

ตอนที่ ๒

ว่าด้วยพระนางเจ้าเชษฐาธิราชทูตไปเลี้ยงโต๊ะ

๑ วันจันทร์เดือนอ้ายขึ้น ๗ ค่ำ เลอรรค์แซลย่นให้หนังสือมาว่า สมเด็จพระนางเจ้ารับสั่งว่า จะเลี้ยงโต๊ะแล้วจะเสวยร่วมโต๊ะเดียวกันด้วย ให้เชษฐาธิราชทูตทั้งสาม หม่อมมาโชทัย ไปกินโต๊ะที่วังวันเชอณวันพุธ เวลาสองทุ่ม

ครั้นถึงวันพุธเดือนอ้ายขึ้น ๘ ค่ำ ย้ายห้าโมงเจ้าพนักงานจรรจรถ เข็มม้าสามรถมารับราชทูตไปถึงที่รถไฟ ก็ขึ้นรถไฟไปตามทางขี้สับ สามไมล์ คือพนสามสิบห้าเส้นถึงที่พัก เจ้าพนักงานจึงเชิญขึ้นรถ ม้าก่อไป เวลาห้าค้ำกับสามสิบหกนาทิจึงถึงวังวันเชอ มีสเคอเฟาล์ จึงเชิญพวกราชทูตไปอยู่ห้องที่พัก ครั้นเวลาเกือบสองทุ่มจึงนำราชทูต ทั้งสาม หม่อมมาโชทัย ขุนจรเจนทเลล้ามไปคอยอยู่ในห้องแห่ง หนึ่งเป็นทางที่กวั้นจะเสด็จ มีสเคอเฟาล์จึงบอกพวกราชทูตว่า ถ้ากวั้น เสด็จมาถึงแล้ว ก็จะมีพระเคียรลง ให้พวกราชทูตก็มีลงรับทุก ๆ คน ถึงเวลาสองทุ่ม กวั้นก็ขยับวินสอาลเขิต เจ้าหญิงลูกเธอองค์ ใหญ่ชอปรินเชสรอยล์ เจ้าชายลูกเธอที่สองชอปรินสเวลล์ แลเจ้า ชงจะมาเป็นยศวรเขย ชอปรินสเฟรดคกริวิลเลียม กับดัชเชสเกินต์ มารดาของกวั้น อีกพระญาติพระวงศ์ประมาณเก้าคนก็ยคนตามเสด็จ ด้วย ครั้นถึงห้องที่พวกราชทูตย่นอยู่กวั้นก็มีพระเคียรลง พวก

ราชทูตแลขนนางอังกฤษก็ลงมาตามทุกคน กวันจึงเสด็จเลยไปที่ห้อง
 เลียงโต๊ะ ราชทูตกับขนนางทั้งปวงก็ตามเสด็จไป กวันจึงเสด็จนั่ง
 ลงที่เก้าอกลาง ตรงกับพระยามนตรีศรีวongศรีราชทูต ต่อไปข้างซ้าย
 เสด็จกกลางเรณคอนนั่งตรงกับปรีนสเฟรดคริกวิลเลียม ถัดไปเจ้าหมื่น
 สรรเพธภักคือยู่ทูต นั่งตรงกับปรีนเซสรอยล์ ฝ่ายขวาจมนมณเคียร
 พัทภยศรีทูต นั่งตรงกับปรีนสอาดเบ็ค ต่อมาหม่อมราโชทัย นั่งตรง
 กับกษเชสเกินคมารตาของกวัน แต่ขุนจรเจนทะเล เสด็จกกลางเรณคอน
 ให้นั่งอยู่ข้างหลัง คอยเป็นล่าม เมื่อกินโต๊ะอยู่นั้นกวันทักไต่ตรัส
 ประการไต่ด้วยราชทูตไม่ จนเสวยแล้วก็เสด็จจากเก้าอกลับไป พวก
 ราชทูตแลขนนางอังกฤษต้องขนิขนิกันคริษะคานยทุกคน

กวันจึงเสด็จไปประทับอยู่ห้องแห่งหนึ่ง แล้วรับสั่งให้ขนนางมา
 เชิญราชทูตไปเฝ้าในที่นั้น เมื่อพวกราชทูตไปถึง จึงพร้อมกันถาม
 คริษะลงคานย กวันก็เสด็จมาขึ้นตรงหน้าราชทูตตรัสถามว่า ท่านมา
 ตามทางมีความสบายอยู่หรือ ราชทูตทูลว่ามีความสบายมาก กวัน
 จึงรับสั่งว่า เราไต่ยนิคำว่าสบายนั้นเรามีความยินดีนัก แล้วเสด็จ
 ไปยืนตรงหน้าอุปทูตตรัสถามว่า พระเจ้าอยู่หัวทหนึ่งในกรุงสยามทรง
 สบายอยู่หรือ อุปทูตทูลว่าทรงสบายอยู่ แล้วตรัสถามว่า ท่านไม่
 ไข้เชอพระวงศ์ เช่นแต่ไต่ทรงเลียงมาหรือ อุปทูตก็รับสั่ง แล้ว
 เสด็จไปยืนตรงหน้าตรีทูตตรัสถามว่า พระเจ้าอยู่หัวที่สองในกรุงสยาม
 ทรงสบายอยู่หรือ ตรีทูตทูลว่าทรงสบายอยู่ แล้วเสด็จไปยืนตรงหน้า

หม่อมราโชทัยตรัสถามว่าท่านพูดอังกฤษไต่หรือ หม่อมราโชทัยทูลว่า
 พูดไต่เล็กน้อย แล้วรับสั่งถามว่า ท่านเรียนในเมืองไทยหรือไปเรียน
 ที่อื่น หม่อมราโชทัยทูลว่าเรียนในเมืองไทย แล้วฝนพระพักตร์ไป
 รับสั่งด้วยมีศเคอเฟาล์แลกปัตันเกลเวอริงแล้วก็เสด็จกลับไป ปรีนส
 อาลเบิร์ตจึงเสด็จมาขม่อมราชทูตทั้งสามกับหม่อมราโชทัย แล้วตรัส
 ไต่ถามถึงทุกสิ่งเสร็จแล้วก็เสด็จกลับไป ลูกเธอเจ้าหญิงใหญ่ เจ้า
 ชายรองเจ้าหญิงที่สาม จึงเข้ามาพุดจาแล้วก็หลีกออกไป เจ้าเฟรดทริก
 วิลเลียมจึงเข้ามาพุดต่อภายหลัง

ครั้นเสร็จแล้วก็วันจึงเสด็จไปอยู่ในห้องอีกแห่งหนึ่ง รับสั่งให้
 ทหาราชทูตทั้งสาม หม่อมราโชทัย ไปเฝ้า ถวายไปรดให้นั่งบนเก้าอี้
 พระราชทานน้ำชากาแฟ ให้นั่งกินร่วมโต๊ะเดียวกัน พุดจาถามไต่กัน

ไปมาตามธรรมเนียม แล้วรับสั่งให้มิ้มโหริอังกฤษให้ทูลตามทูลฟัง

ถึงเวลาห้าทุ่มก็วันเสด็จขึ้น ราชทูตก็พากันกลับมาห้องที่พัก
 นอนค้างอยู่ทวงวันคเชอคนหนึ่ง รุ่งขึ้นเช้าสามโมงปรีนสอาลเบิร์ตจึง
 พาเจ้าลูกเธอแก้วองค์มารีบของซึ่งพระราชทานออกไปแต่กรุงเทพฯ แต่
 ถวายหาไต่เสด็จมาด้วยไม้ม ปรีนสอาลเบิร์ตก็เข้าราชทูตรับของ แล
 ตรัสด้วยราชทูตแล้วก็ลากลับไป เวลาเช้าสี่โมงเศษ พวกราชทูตกิน
 อาหารเสร็จแล้วก็กลับมาจากวังวันคเชอ ถึงโฮเตลที่พักในเมือง
 ลอนดอน ฯ

๑ วันจันทร์ เกือบอายุชน ๑๕ ปี พวกเราชุกไปดูโรงหมอใหญ่
 ซอกเลขซอกฟซาเยนส์^{๓๘} ที่ในโรงหมอสูงประมาณสิบวา กว้างสอง
 เส้นทำเป็นสี่ชั้น มีกระดูกคนทั้งชายทั้งหญิงแลเด็ก แลกระดูกคน
 ไบราณสูงแปดศอก^{๓๙} กระดูกสัตว์ต่างๆ ก็มีมาก กระดูกเหล่านั้นเอา
 มาล้างแล้วผูกด้วยลวดให้เป็นรูปยืนอยู่ บางทีเอารูปทารกที่คลอด
 จากครรภ์มารดาแล้วตาย รูปร่างวิปลาศผิดปกติมนุษย์ธรรมดาไม่เคยมี
 หมอเห็นว่าทารกนั้นสิ้นชีวิตแล้ว จึงเอามาใส่ในขวดแก้วเหล้าไว้ บางที
 ก็เอาสัตว์ที่ประหลาดมาแช่ บางทีเป็นของที่เกิดในตัวมนุษย์บ้าง แต่
 ขวดที่แช่ของเหล่านั้นเหลือที่จะประมาณ มากมายนัก ดูในโรงหมอแล้ว
 จึงไปคัททำเงิน

คัททำเงินชื่อ รอยดมินต์^{๔๐} ในนั้นใช้เครื่องกลไฟทำเร็วยิ่ง
 กว่าคนทำด้วยมือหลายเท่า การที่ทำการนี้จะพรรณาอีกจะมากมาย
 ยศยาวนัก

คัททำเงินแล้ว จึงไปคัทแห่งหนึ่งชื่อเตาเวอ เป็นคัทใหญ่มีรูป
 ทหารขึ้นมาใส่เกราะเหล็กถืออาวุธต่างๆ มีเครื่องสำหรับฆ่าคนอย่างเก่า
 แต่โบราณ แลเครื่องสำหรับพันธนาการจำจอง มีห้องที่ขังเจ้านาย

๓๘ วิทยาลัยสอนวิชาแพทย์

๓๙ จะเป่น ๘ ฟุตมิใช่ศอก.

๔๐ คือค โรงกระสาปน์ ด้วยชุกไปคราวนั้น โปรดให้ไปว่าซื้อเครื่องจักรเข้ามา
 ตั้งโรงกระสาปน์ในกรุงเทพฯ ด้วย ปรากฏว่าได้เครื่องพิมพ์เงินเหรียญเป็นของรัฐบาล
 อังกฤษจัดถวายมาส่วน ๑ นอกนั้นว่าซื้อเครื่องจักรที่ห้างชื่อ เตลลือ เมืองเบอมิงฮัม
 เครื่องจักรนั้นที่มาตั้งโรงกระสาปน์แรก.

ซึ่งทำความผิด แล้วเจ้าพนักงานนำขึ้นไปดูชั้นบนที่ไวเกอร์นั้น สมมุติ
ว่ามงกุฎของกวีนั้น กบยเครื่องทรงอีกหลายอย่าง แลเพิ่มชวเมืงใหญ่
ประมาณเท่าฟองนกพิราบ ครั้นนี้แล้วก็กลับมาโฮเต็ล ฯ

๑ วันอังคาร เดือนธันวาคม ๑๕ ค่ำ เจ้าพนักงานนำราชทูตไปดูวัง
ซอซึกกิ่งฮำ เป็นที่กวีนั้นเสด็จอยู่ (ในเมืองลอนดอน) เมื่อฤดูร้อน ทำ
เป็นตึกหลังเดี่ยว ประมาณยาวสามเส้น กว้างสองเส้น สี่สิบวา ทำ
เป็นสี่ชั้น มีรวเหล็กกลอนรอบ เมื่อไปถ่วงวงมีหญิงคนหนึ่งออกมานำ
ราชทูตเที่ยวตักห้อง เว้นแต่ห้องที่บรรทมห้องเดียว ในที่นั้นมีห้อง
มากกว่าห้องอื่น ซอต่าง ๆ กันทั้งสี่ชั้นกันเป็นห้องใหญ่ห้องเล็กกลด
เดี่ยวสนุก งามด้วยลวดลายระบายเขียนแลลายชั้น แล้วเอาศิลา
อ่อนมาทำเป็นรูปมนุษย์แลรูปสัตว์ต่าง ๆ วางตั้งไว้เป็นอันมาก เครื่อง
แต่งห้องก็ต่างกัน พันทำด้วยไม้ลายบ้าง ปรุพรมบ้าง ผ้ายัตถะกระดาษ
ทำเป็นลายศิลาบ้าง ลายทองบ้าง เก้าอี้แลโต๊ะเครื่องใช้ก็ต่างกันทุก
ห้อง ห้องที่เรียกว่าแพรเชียว เขาะหมอนกล้วนไปด้วยแพรเชียว ที่
เรียกห้องแพรเหลืออง กล้วนแต่แพรเหลือองสีทงนูน ที่เรียกแพรอันใด
เขาะแลหมอนก็ทำด้วยแพรอันนั้น มีเครื่องใช้ประจำอยู่ที่ห้อง ถ้า
เสด็จอยู่ห้องไหนก็ใช้ของห้องนั้น ไม่ใช่เอาของห้องนี้ไปใช้ห้องโน้น
ของทั้งปวงล้วนต่าง ๆ หลายอย่างหลายชนิด สักที่จะพรรณนาให้ถ้วนถี่
ราชทูตดูรอบแล้วก็กลับมาโฮเต็ล ฯ

ตอนที่ ๗

กบฏที่วาระการ ชื่อปาลิเมนต์

แลเมืองเบอมิงฮัม เมืองแมนเชสเตอร์ เมืองลิเวอร์พูล
แลเมืองชิฟฟิลด์

๑ วันพฤหัสบดี เดือนธันวาคม ๒ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมง มีคน
เฟาล์ให้รถม้ารับพวกราชทูตไปเฝ้ากษัตริย์ที่ปาลิเมนต์^{๔๑} ที่นั่นเป็นตึก
ใหญ่โตกว้างขวาง ก่อด้วยศิลา สูงประมาณสามสิวาเศษ มียอดแหลม
สำหรับประมุขขุนนาง ครั้นไปถึงแล้วเจ้าพนักงานจัดแจงให้นั่งอยู่ตาม
ที่สมควร จนเวลาบ่ายสองโมงกษัตริย์เสด็จมาเช่นกระบวนแห่อย่างหลวม
มรดเจ้าเทียบม้ารถสามคู่ หารถนำมาก่อน ถัดมาถึงทหารแต่งตัว
ใส่เกราะเงิน ชีมาตะพายบนสองแถว ๆ ละสี่สิบห้าคน รวมสองแถว
ห้าสิบคน ต่อมาทหารใส่เกราะเหล็ก ชีมาถือดาบสองแถวหกสิบคน
ทหารแต่งตัวอย่างสกอตแลนด์ ถือหว่านเทศเงิน สองแถวหกสิบคน
ถือกระบองหุ้มเงินสองแถวหกสิบคน ถือขวานปลายเป็นกฤษสองแถว
สี่สิบคน แล้วจึงรถม้าทรง สลักเป็นลวดลายขี้ตอง เทียบม้าสี่คู่
บนหลังการรถทำเป็นอย่างคราสำหรับเมือง ขนท้ายรถมีทหารซัดกระบี่
ยืนอยู่สี่คน ต่อไปหลังรถมีม้าแต่งเครื่องที่พระราชทานออกไปแต่

๔๑ คือ ในพิธีเสด็จเปิดปาลิเมนต์

กรุงเทพ ฯ มาหนึ่ง ^{๔๒} แล้วทหารแต่งตัวใส่เกราะตะพายขึ้นรถกาย
 ขี่มาศาลแถวรอยมา เมื่อกว้นเสด็จถึงที่ศาลเมนต์ มีทหารแต่งตัว
 อย่างสกอกคลื่นค์ ถอดขวานปลายเป็นกฤษ ขึ้นคอยรับเสด็จสองแถว
 ยสิบคน ถอดปืนปลายหกสองแถวหกสิบคน ชุนนางเค็รนำเสด็จสอง
 แถวสามสิบคน ชุนนางเชิญพระมาลากำมะหยบคนหนึ่ง เชิญเกอร์น
 ประคยเพชรคนหนึ่ง เค็รนำเสด็จไปก่อน เมื่อกว้นเสด็จลงจากรถ
 เจ้าชงเป็นสามชอปรินสอาดเบ็ด จึงรับพระกรข้างซ้ายเค็รไปค้วยกัน
 เจ้าเฟรดทริกวิลเลียมก็ตามเสด็จค้วย เมื่อกว้นเสด็จค้ำเน็รไปนั้น มี
 กำมะหยบแคงประมาณยาวสิบศอก กว้างสองศอก ริมขกทองผูกกยขึ้น
 พระองค์ แล้วมีผู้หญิงถอดชายกำมะหยบนนคู้หนึ่ง ถัดออกไปชุนนางถอด
 อีกสองคู้ แล้วมีทหารถอดกระบองหุ้มเงินอีกสี่คู้ ก่อนกว้นยังไม่
 เสด็จเข้าไบนั้น เจ้าหญิงลูกเธอองค์ใหญ่ กยเจ้าหญิงน้องคูกแกมมบริช
 เค็รเข้าไปก่อน ไบนั่งอยู่บนที่แห่งหนึ่งตรงหน้าพระที่นั่งธโรน แล้วกว้น
 จึงเสด็จไปชบนพระที่นั่งธโรน ปรินสอาดเบ็ดจึงนั่งลงบนที่ข้างซ้าย
 แต่ลดค้ำลงกว่าพระที่นั่งของกว้นหน้าหนึ่ง เจ้าชายลูกเธอทั้งสอง ชอ
 ปรินสเวลล์ นั่งบนที่ข้างขวาสูงเท่ากยขคก มีชุนนางคนหนึ่งเชิญ
 พระแสงดาบยาว อีกคนหนึ่งเชิญเกอร์นประคยเพชรสำหรับกษัตริย์
 ขึ้นอยู่ริมพระที่นั่งข้างขวา ฝ่ายซ้ายมีชุนนางยืนถอดเสื้อหวายเทศ
 อีกสี่คน

๔๒ ที่มีปัจจุบัน ควรสังเกตว่าจัดเป็นการพิเศษสำหรับคนไทย

กวันนั้นทรงฉลองพระองค์ขาว กระจึงทได้พระเคี้ยว สร้อยระย้า
 ได้พระศอ กำไลได้พระกร แลอำมรงค์ ล้วนประดับเพ็ชรรัตนทั้งนั้น
 เมื่อเสด็จขึ้นบนพระที่นั่งอโรนแล้ว จึงทรงอ่านหนังสือประมาณหกนาทีก
 ทรงอ่านแล้วก็เสด็จลงจากพระที่นั่งจะกลับคืนไปวังบักกิงฮ้า เยนเนอรัล
 ก็คักจงพาพวกราชทูตไปคูกระบวรแท้เสด็จอยู่ที่หน้าห้องแห่งหนึ่ง เมื่อ
 รถทรงมาถึงทันพวกราชทูตพร้อมกันถอกหมวกกัมศิระลงค้ำนัย กวัน
 แลปวินสออลเบิต ก็กัมพระเคี้ยวลงรับ แล้วเสด็จเลยไป ราชทูตก็
 ขนรถกลับมาทออยู่ ๓

๑ วันจันทร์ เดือนธันวาคม ๖ ค่ำ เวลาบ่ายสามโมง ราชทูต
 ไปหาเลอรัทกลาเรนคอน แล้วบอกว่าจะลาไปเที่ยวคูกูททางที่ค้ำลิ่งของ
 ประหลาททเมืองเขอมิงฮ้า เมืองแมนเซสเคอ แลเมืองลิเวอปลู
 เลอรัทกลาเรนคอนจึงทอขว่า ท่านจะไปคูกูการทั้งปวงนั้นชอบแล้ว
 เชิญไปเถิด ๓

๑ วันอังคาร เดือนธันวาคม ๗ ค่ำ เวลาเที่ยง ราชทูต อปทต
 หม่อมราโชทัย จมื่นราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ ห้านายกัปล้าม
 เสมียนคนใช้รวมสี่คน แต่จมื่นมณเฑียรพทกษัตริทตช่วยขยหาได้
 ไปไม่ พวกราชทูตขนรถไปเมืองเขอมิงฮ้าก่อน ตามทางที่ไปจาก
 ลอนคอนนนมึนา เข้าโกชน เข้าสาดี นาทัญญา ไร่ฝัก แลเปนสวนข้าง

๔๓ แต่งพรรณานิธิเบ็ดป่าเลียเมนต์อังกฤษในหนังสือนี้ถูกต้องนำชม

บ้านข้าง หนทางที่รถไฟไปอย่างที่ตองเข้าในภูเขา เจาะเป็นอุโมงค์ยาว
 ร้อยเส้นข้าง สองร้อยเส้นข้าง ข้างแห่งทกลีบเส้นข้าง เจ็ดร้อยเส้นข้าง
 ในอุโมงค์นั้นมืดไม่เห็นสิ่งใดเลย ข้างแห่งทำเป็นสะพานข้าม แล้วมี
 คลองน้ำไหล เรือเคียวไถยนต์สะพาน ไถสะพานเป็นทางคนเคียว ข้างแห่ง
 ขนสะพานก็มีคลอง ไถสะพานก็มีคลอง เป็นคลองเรือเคียวไถทั้งสองชั้น
 ตั้งแต่เมืองลอนดอนถึงเมืองเบอร์มิงแฮมทางร้อยสี่สิบสองไมล์ คือหาพัน
 สี่สิบเส้น เมื่อไปถึงเมืองแล้ว เจ้าเมือง^{๔๔} จึงมาหาราชทูต เชิญไป
 ให้พักอยู่ที่โฮเต็ล โฮเต็ลนั้นชื่อกวนส์โฮเต็ล รุ่งชนเจ้าเมืองจึงจรถ
 สามารถมารับราชทูตแล้วนำหลวงไปตักทำเครื่องทองเหลือง ที่ทำเขย
 ทองแดง ที่ทำแก้วทำกระจก ที่ทำเครื่องเหล็ก ที่ทำภาชนะกระตาศ
 หยกกระตาศ ของต่าง ๆ ทำด้วยกระตาศแล้วทาน้ำมันเขียนลายทอง^{๔๕}
 ราชทูตพักอยู่ในเมืองเบอร์มิงแฮมวัน ๆ

๑ วันอาทิตย์ เดือนธันวาคม ๑๒ ค่ำ เวลาเที่ยงแล้ว จึงพร้อม
 กันขึ้นรถไฟไปถึงเมืองแมนเชสเตอร์ ทางร้อยสี่สิบไมล์ คือสหพัน

๔๔ ทว่าเจ้าเมืองตรงนี้ คือแมย์ อธิบดีประจำภิบาล ซอนาขอน เรดคิลฟ,

๔๕ ในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า วันพุธตรงกับเดือนธันวาคม ๘ ค่ำ หุดไปดูที่
 เหล่านี้ คือ

- ๑ ห้างวินพลด์ (ทำเครื่องแก้ว)
- ๒ ห้างฮัตตันแอนสัน ทำเขยทองแดง
- ๓ ห้างฮัตตันบริษัท ทำของทองเหลือง ทองแดง
- ๔ ห้างเฮนเนอแอนด์เบตตริช ทำเครื่องกระตาศ

๒๒ การรียหาเสียเส้น ๒๓ เจ้าเมืองกมมาคอรวย ๒๔ เชิญให้ทูตานุทูตไปพัก
 ๒๕ อยทโศเตลกวณเหมือนอย่างเมืองเขอมิงข้า ๒๖ ราชทศพิศย์เจ้าวัน
 ๒๗ ได้ไปเที่ยวคหลายตำบล ๒๘ คอททาวผาย ๒๙ ททอผา ๓๐ ททายน ๓๑ ททาของอิน
 ๓๒ อิกหลายอย่าง ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

ถ้าไปดูโอปรา เล่นที่โรงแคลเลอร์ อิลล์สเตอร์ชั้น รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดีไปดูที่ทำการต่าง ๆ คือ

- ๑ ห้างเตล่อ ทำเครื่องจักรต่าง ๆ ทูตสั่งให้ทำเครื่องโรงกระดาษ
- ๒ ห้างรีฟทำเครื่องอาวุธ
- ๓ ห้างเอลถึงตัน แอนเมสัน ทำเครื่องเงิน

วันเสาร์ไปดูห้างคอลลิส ช่างพิมพ์เงิน ถ้าไปดูโอปราอีกครั้ง ๑

- ๔๖ แมย์ประชาภิบาลเมืองแมนเชสเตอร์ ชื่อ นายแมกกี

๔๗ หนังสือพิมพ์อังกฤษว่า วันจันทร์ตรงกับเดือนอ้ายแรม ๑๓ ถ้า ทูตไปดูที่ต่าง ๆ ในเมืองแมนเชสเตอร์ ดังนี้

- ๑ โรงจักรปั่นฝ้ายผลทอผ้าของเซอร์เอลดณะนา อามีเตซ
- ๒ ไปดูศาลากลาง
- ๓ โรงไวสินค้าของนายวัตส
- ๔ โรงทำปืนของนายวิดเวอท

รุ่งขึ้นวันอังคาร ไปดูที่ต่าง ๆ ในเมืองแมนเชสเตอร์ คือ

- ๑ โรงทำเครื่องจักร ของห้าง ซาบแอนด์ สตีวต
- ๒ โรงจักร (ทอผ้า) ของห้าง แฟ้เบน

วันพุธ ไปแต่ราชทูต ไปดูที่ต่าง ๆ คือ

- ๑ โรงทำรถพ่วงรถไฟ ของนายแอสบูรี
- ๒ โรงทำตะป่เกลียว ของนายแคลสโค
- ๓ ห้างทำเครื่องเพชรพลอย ของนายเฟอนีส

๑) ฅวันอาทิตย์ ฅตอนย๓น ๕ ฅำ เวลาเข้าสองโมงครึ่ง ฅง
 ฅนรถไฟออกจากเมืองแมนเชสเตอร์ไปถึงเมืองลิเวอร์พูล ทางล๓ยไม้
 ฅือพื้นแป๓รอยเส้น ฅำเมืองก็มากอยรบเหมือนเมืองทว่ามาแล๓น
 แต่ท่านผู้อ่านผู้ฟังจะสงสัยว่าเหตุไ๓เจ้าเมืองจึงรู้จะ๓มาคอยรบ ฅำพเจ้า
 จะบอกให้ท่านทราบ ฅวยเมื่อราช๓ทจะออกจากเมืองนไปเมืองโนน
 ฅำยเจ้าเมืองข้างนบอกไฟฟ้า ฅองกฤษเรียกว่าเคล๓กราฟไปถึงเมือง
 ข้างโนน ว่าราช๓ทจะไปเวลานั้น แลจะถึงเวลานั้น เพราะฅนเจ้าเมือง
 ข้างโนนรู้จึงได้มาคอยรบ

เมื่อราช๓ท๓ไปถึงเมืองแล๓ ร๓งฅนวนหนึ่งเจ้าเมืองจ๓ตร๓มารบ
 สามารถพาไปค๓สำหรับ๓วส๓ก๓ย๓ น๓น๓ย๓ท๓ม๓หล๓ง๓ค๓ ๓ย๓ท๓ก๓ไม๓ม
 หล๓ง๓ค๓ทำ๓ค๓ว๓แ๓วเพราะจะให้ส๓ว๓ง แ๓แล๓ขอ๓เครื่อง๓ท๓ง๓ข๓ง๓ทำ๓ค๓ว๓เหล็ก
 ฅ๓น๓ล๓ง๓ข้าง๓อ๓ก๓ค๓ว๓ศิ๓ลา เมื่อ๓ก๓ย๓นเข้าใน๓อ๓แล๓ว๓ง๓ข๓ค๓ประ๓ค๓เล๓ย ส๓ย๓น๓
 ออก๓น๓หม๓ค ใน๓อ๓ก๓แ๓ห๓ง๓ค๓ คน๓ค๓ย๓น๓น๓ง๓ทำ๓การ๓ไ๓ ฅ๓เมือง๓ลิ๓เว๓อ๓ย๓ล๓ม
 ๓๓มาก๓เร๓ย๓ง ๓ก๓นไป๓ตาม๓ลำ๓แม่๓น๓ำ ฅำย๓นเข้า๓อ๓ว๓ค๓เส๓า๓กระ๓โ๓ง๓ส๓พ๓ร๓ง
 ฅ๓ง๓ค๓น๓หม๓ก ๓จะ๓ย๓จะ๓ประ๓มา๓ณ๓มี๓ไ๓

เวลา๓ค๓ำเจ้า๓พ๓น๓ก๓ง๓ว๓น๓ำไป๓ค๓ละ๓ค๓อน ละ๓ค๓อน๓เมือง๓น๓น๓เล่น๓มา๓ค๓ลาย
 ละ๓ค๓อน๓ใน๓เมือง๓ล๓อน๓ค๓อน แต่๓มา๓ค๓ก๓ว๓า๓มา๓ค๓เมือง๓ล๓อน๓ค๓อน ใ๓ให้๓ย๓ง๓ย๓น
 ก๓ไ๓แล๓วให้๓ร๓ำ๓เท๓ำ ใ๓ให้๓ก๓น๓โ๓ะ ใ๓ให้๓ก๓ม๓ค๓ี๓ระ๓หม๓อ๓ย๓ล๓ง๓ค๓ำ๓น๓ย๓ราช๓ท๓ค๓แล๓ค๓น
 ๓น๓ๆ ๓มา๓ค๓ทำ๓ตาม ๓เจ้า๓ของ๓เห็น๓มา๓เม๓น ๓ง๓เอา๓ผ๓า๓เช๓ก๓หน๓า๓ม๓วน๓ให้๓เล็ก๓ท๓ง
 ๓ไป๓แล๓วใ๓ให้๓มา๓ไป๓เท๓ย๓ว๓หา ๓มา๓ค๓เ๓ย๓ว๓ค๓ม๓เอา๓ก๓ล๓น๓หา๓ผ๓า๓ไ๓ค๓า๓ย๓เอา๓ก๓ล๓ย๓

มาให้ เจ้าของทำเป็นไม่เห็นเกล็ดเกรหนเสี่ย มากก็เฝ้าตามไปจน
 เจ้าของวัยเฮา แต่ทำตงนนกลงสองครั้งสามครั้งมากท้าวไคทักท
 แล้วยอกมาว่าเราจะเอาผ่านโยนขึ้นไป จึงคอยวัยเฮา อย่าให้ตกถึง
 พนไค แล้วยอมเอาโยนขึ้นไป มากก็เอาปากวัยเฮาไม่ตกเลย บางที
 เล่นหกคะเมนไต่ลวดต่างๆ จะว่าพรรณเรื่องละคอนให้ สันเห็นขยควานัก
 ว่าแต่พอเป็นสังเขป ยิงวิเศษมากอยู่ พวกราชทูตพักอยู่ในเมือง
 ลิวเอปปลสวน

๑๗ ๑) ฅวันพฤษศยศกเดือนยชน ๘ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมงครึ่ง พร้อม
 กันไปขึ้นรถไฟกลับมาเมืองแมนเชสเตอร์ รุ่งขึ้นเป็นวันตรุษข่างอังกฤษ
 ชาวบ้านชาวเมืองเลิกการไม้ไคค้ำขาย แล้วเอากิ่งไม้คอกมาปัก
 ในเรือนทุกบ้านทุกเมือง เวลาค่ำเลี้ยงโต๊ะชวงมีครสหายญาติคามากิน
 แล้วยร่งเล่นเต็นร่าเป็นการสนุกต่าง ๆ ๗

๑๘ รอกการทูตไปเมืองลิวเอปปล ตามที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์อังกฤษนั้น แมย์
 ชื่อ นายโฮล์ม มารับไปพักที่โฮเต็ล ชื่อ อเคตพี ในวันนั้นเซอเอควาคคัซต์ ที่เป็น
 พนักงานกรมพระราชพิธี ได้คั้นเคขกับทูตแล้ว เชิญทูตไปเลี้ยงกลางวันที่ลิโซ ภาสเคล
 บ้านสำหรับสกุล แล้วพาไปคู้เรือที่ค้ำบล เบอเกนเฮด รุ่งขึ้นไปคู้เรือ แล้วคู้
 ต่าง ๆ ลงมาจนที่คู้เรือชื่อปรีนส์ คู้ทำขึ้นที่ค้ำใหม่ แล้วไปคู้โรงคู้เรือค้ำบนของนาย
 ตอนแลด ค้ำไปคู้ละคอนโรง ชื่อรอกแอส แอมพีที่เอเตอ วันอังคารไปคู้ตีกเชนคู้ยอช
 เป็นตีกที่ประชุมสำหรับเมือง แล้วไปคู้ห้างขายของของนายเฮาสเบค แล้วไปคู้โรงหล่อ
 ของห้างฮอสฟอร์ด แล้วไปคู้โรงจักรเลื่อยไม้ของนายนิโคลสัน แล้วไปคู้โรงหล่อของ
 ห้างฟอเชตแอนค้เปรสตัน เวลาค้ำไปคู้ละคอนม้าโรงชื่อ เฮงเลอวระไรเอค้เชอคัส วันพุธ
 แมย์เชิญไปเลี้ยงแบบงเควค้คาลากลาง เชิญกงสุลต่างประเทศกับผู้มีบรรดาศักคิ
 มาพบทูต.

๑๘ คือ คฤศคัมัส.

๑ วันอาทิตย์ เดือนยยขึ้น ๑๒ ค่ำ ย้ายทำโมงราชทูตขึ้นรถไฟ
 ออกจากเมืองแมนเชสเตอร์ ไปทางท่าลียท่าไมล์ คือสองพันสี่ร้อย
 เจ็ดสิบห้าเส้นถึงเมืองซฟอร์ด เมืองนั้นท่าเครื่องมอต่าง ๆ ททำ
 ครัวเหล็ก ราชทูตพักอยู่สองวัน เทียวการวางารเสร็จแล้ว ฅวัน
 อังคารเดือนยยขึ้น ๑๔ ค่ำ ย้ายโมงครึ่งออกจากเมืองซฟอร์ด ขึ้นรถไฟ
 มาเมืองเบอมีงฮำ ทางท่าลียท่าไมล์ คือสองพันเจ็ดร้อยเส้น อยู่ในเมือง
 นั้นสองวัน ฅวันพฤหัสบดีเดือนยยแรมค่ำ ๓ ย้ายทำโมงครึ่งออกจาก
 เมืองเบอมีงฮำกลับมาเวลาสี่ทุ่มครึ่งถึงไฮเตลในเมืองลอนดอน เมื่อ
 พวกราชทูตไปพักอยู่ที่เมืองใด ๆ เจ้าเมืองก็เอาใจใส่ให้เลี้ยงดูเป็นสุข
 ทุกแห่งทุกตำบล ฯ

๑ วันอังคาร เดือนยยแรม ๖ ค่ำ หนาว ปรอทลงถึงทยสี่แบ่ค
 น้ำแข็ง วันพฤหัสบดี เดือนยยแรม ๑๔ ค่ำ มีคเตอกริคติ เป็นบุตร
 เศรษฐีอยู่ในเมืองลอนดอน มาเชิญพวกราชทูตไปดูว่าเท่าทยาน

๕๐ รายการต่าง ๆ ที่ทูตไทยไปดูที่เมืองเซฟฟิลด์ ตามที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์
 อังกฤษ ดังนี้

ทูตพักที่ไฮเตลรอยแยล นายแอกสัน แม่ยเมืองเซฟฟิลด์มาต้อนรับ วันจันทร์
 พาไปดู

- ๑ โรงถลุงเหล็กกล้า ชื่อเอตนา
 - ๒ โรงทำมิด ชื่อฮาตฟอด
 - ๓ โรงถลุงเหล็ก ชื่อวิกเกอ
 - ๔ โรงทำมิด ของนายโฮเซฟ รอเชอ ช่างหลวง
- เวลาค่ำไปดูละคอนแปนโตไมม์ ที่โรงทีเอเตอรอยแยล วันอังคารไปห้างออนเจมเบ็ค.

วันเสาร์ เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ กวณรยสังให้มาเชิญพวกราชทูตทั้งหกคน
ไปทตทสำหรับชักรูปให้ช่างชักรูปถวาย ราชทูตทั้งสาม จมนราชา
มาตย์ นายพิหารณสรพกิจ ห้าคนพร้อมกันจนรถไปทตทนั้น แต่หม่อม
ราชโศภิต จัยไชยอยู่ไปหาได้ไม่ นายช่างได้ชักรูปถวายแต่ห้ารูป ฯ

๕๑ ถ้ารูปที่นายเมออล ถนนรีเอนต์ แต่หนังสือพิมพ์อังกฤษว่า ถ้าก่อนไปหัว
เมือง ที่ว่าตรงนี้เห็นจะถ่ายใหม่อีก ในตอนกลับจากหัวเมือง ปรากฏว่า นายปาเกอ
แฮมมอนต์ จะเปนเศรษฐีร่ำรวยถ้าไม่ปรากฏ เชิญทูตไปเลื่องกลางวันเปนการประชุมใหญ่

ตำนานหอสมุด

ตอนที่ ๘

ว่าด้วยเผ่ากว๋นท้วงช้อบักกิ่งฮัม

ดูว่าเท่าใดการช้อมทหารแลการอาวาทเจ้าลูกเธอหญิงใหญ่

๑ วันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ เวลายามหนึ่ง กวนรัชสิงให้
เชิญราชทูตทั้งสาม หม่อมราโชทัย ไปดูว่าเท่าใดท้วงช้อบักกิ่งฮัม
ขณะนั้นหม่อมราโชทัยกำลังช่วยอยู่ยังไม่ทัน เวลาสองทุ่มเศษ
ราชทูตทั้งสามกับขุนจรเจนนทเลล้ำม มีศเคอเฟาล์ พร้อมกันไปท้วง
ช้อบักกิ่งฮัม เจ้าพนักงานนำไปพักอยู่ในห้องตอกนกับห้องที่ว่าเท่าประมาณ
ยี่สิบนาทีกวนจึงเสด็จมาตรงประตูห้องที่ราชทูตอยู่ ราชทูตกับขุนนาง
อังกฤษยืนชนพร้อมกันก็มีศรัทธาลงค่านับ กวนก็กรับ แล้วเสด็จเลยไป
ประมาณอีกยี่สิบนาทีกวนเสด็จออกมากที่ราชทูตทั้งสาม พุทจาได้
ถามทักทายแล้วก็กลับใจ เจ้าชายลูกเธอปรีนสเวลล์จึงถามราชทูตว่า
ท่านมาอยู่ในเมืองลอนดอนนั้นสนุกสบายอยู่หรือ ราชทูตตอบว่าสบายอยู่
ปรีนสเวลล์จึงถามว่า ได้ไปคละคอนแลของต่างๆ ทัวแล้วหรือ ราชทูต
ว่าไปตยยังไม่ทัว ปรีนสเวลล์จึงถามว่า เมื่อไรท่านจะกลับไปเมืองไทย
ราชทูตตอบว่าอีกสามชวยอาทิตย์จะวาทิตย์ ปรีนสเวลล์ว่าท่านจะไป

๕๒ เป็นกรมมีตามฤๅษณ์

แะเมืองฝรั่งเศสด้วยหรือ ราชทูตว่าอยากจะใคร่แะ แล้วปรัสเซีย
ก็กลับไปในห้องท้าวเท้า เจ้าพนักงานจึงเชิญราชทูตทั้งสามไปกินน้ำ
ชาแลขนมในห้องสำหรับเลี้ยง ครั้นกินแล้วราชทูตจึงพากันมาคว่ำเท้า
อยู่ครู่หนึ่ง กวณก็เสด็จขึ้น แล้วรับสั่งให้ขุนนางมาเชิญราชทูตทั้งสาม
ไปเฝ้าท้าวใน จึงตรัสถามว่าสหายอยู่หรือ ราชทูตทูลตอบว่าสหาย
อยู่ จึงรับสั่งว่าช่วยหายแล้วหรือ ราชทูตทูลว่าข้าพเจ้าไม่ได้ช่วย บัวย
แต่ตรึงศ เทยวนหายแล้ว กวณรับสั่งเท่านั้นแล้วเสด็จขึ้น ราชทูตก็กลับไป
มาโฮเต็ล ฯ

๑ วันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำ เวลาสี่ทุ่ม กวณให้เชิญราชทูต
ทั้งสาม หม่อมมาโฮทัย จมื่นราชามาตย์ นายพิจาวณีสรรพกิจ ไป
คว่ำเท้าอีกครั้งหนึ่ง ถึงเวลาพอราชทูตพร้อมกันขึ้นรถไปทวงขกกิ่งฮม
แล้วไปนั่งอยู่บนที่แห่งหนึ่ง ไกลจากท้าวเท้าประมาณสี่วา เยนเนอรัล
ก็คิดจึงถามราชทูตว่า ท่านคว่ำเท้าชอบใจอยู่หรือ ราชทูตตอบว่าชอบใจ
แต่ทหาณนี้ไม่ เยนเนอรัลก็คิดจึงนำพวกราชทูตเข้าไปดูในที่ใกล้
เป็นที่สำหรับกวณหยดพัก พวกราชทูตยืนตักกวณตรง้าเทากบเจานอง
ของปรัสเซียอาลเบิต ขางตกเปลียนตรง้ากบขบตาของปรัสเซียเฟรดทริก
วิลเลียม ที่จะมาเป็นเชย ราชทูตค้อยประมาณครึ่งทุ่ม แล้วพากัน
กลับออกมา นั่งอยู่หรองนอก ครั้นกวณคว่ำเท้าสิ้นเพลงแล้ว ก็พาพระญาติ
พระวงศ์ออกไปเสวยที่หรองนอกสำหรับเลี้ยง

๕๓ คือ ที่ภายหลัง เป็นโกเชอวิลเลียมที่ ๑ เวลานั้นเป็นน้องยาเธอ ยังไม่ได้
ครองราชสมบัติ.

พวกราชทูตจึงพากันไปคอยเฝ้าอยู่ที่ประตู เมื่อกวันจะเสด็จกลับ
 ครั้นกวันเสวยแล้วเสด็จออกมานอก ราชทูตก็มศึระ คำนับพร้อมกัน
 กวันก็ถามพระเคี้ยวรวงจับ แล้วเสด็จกลับไปทห้องรำเทวราชทูตจึงพากัน
 มานั่งอยู่บนที่ตามเดิม อยู่ประมาณสี่นาทิจำพนักงารจึงมาเชิญพวก
 ราชทูตไปกินโต๊ะ ครั้นแล้วก็กลับมานั่งอยู่อีกประมาณครึ่งชั่วโมง
 กวันจึงเสด็จขึ้น ราชทูตก็กลับมาโฮเต็ล

๑ รุ่งขึ้นเป็นวันกำหนดช้หมทหารที่สนาม ช้ฮวลวิชคามอน
 มีศเคอเฟาลงพาพวกราชทูตไปค ที่สนามนั้นยาวประมาณสี่ร้อยเส้น
 กว้างประมาณสามร้อยเส้น มีทหารยืนใหญ่ยืนน้อย ทหารม้าสามพวก
 ม้าขาวหมู่ ๑ ม้าดำหมู่ ๑ ม้าแดงหมู่ ๑ พวกทหารเค็รเท้าแต่งตัว
 ต่าง ๆ ตามหมวดตามกอง เป็นหลายพวก มีขพาทยทุก ๆ หมวด
 พวกทหารม้าก็มีแตรมกลองทุกหมวด เมื่อเค็รกระบวนเป็นระเบียบ
 เรียบร้อยงามสง่า ทหารม้าเค็รเป็นคัยเสมอกันไม่ได้กลัน เมื่อหอก
 ห้อเสมอกันไปไม่มีม้าตัวใดชนหน้าลาหลัง เมื่อทำที่จะเข้รบ ก็คู้เกล้า
 คล่องว่องไวรวดเร็วแข็งแรงนัก ทำเปลี่ยนแปลงท่าทางต่าง ๆ เป็น
 หลายอย่างหลายกระบวน คู้ยู่จนเลิกแล้วราชทูตก็พากันกลับมา
 โฮเต็ล ๒

๑ วันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ กวันรบสั่งให้เชิญราชทูตทั้งสาม
 หม่อมราโชทัย ไปคู้แต่งงารอวาทเจ้าลกเออหญิงใหญ่กับเจ้าเฟรดทริก
 วิลเลียม ทิวตซอ ซาเปลรอยล์ ถึงเวลาสี่โมงเข้ราชทูตทั้งสาม

หม่อมราโชทัย พร้อมกันขึ้นรถไปคอยอยู่ที่วัด ประมาณยี่สิบนาที
 เจ้าหญิงมารดาเจ้าเฟรเดอริกวิลเลียมมาถึงเข้าไปในโบสถ์ เวลาห้าโมง
 เช้ากวันจึงเสด็จมา อีกประมาณห้านาทีเจ้าเฟรเดอริกวิลเลียมจึงตามมา
 อีกครึ่งหนึ่งปรีนเสอาลเบ็คจึงพาเจ้าลูกเธอหญิงใหญ่มา เจ้าหญิงนั้นทรง
 แต่งองค์ลวนเครื่องเพชร แต่เสื้อทรงเป็นเสื้อขาว แล้วมีชายออกไป
 ไปข้างหลังยาวประมาณสี่ศอก มีหญิงสาวรูปร่างงามอายุรุ่นราวคราวเดียวกับ
 แต่งตัวเหมือนกนกนถอชายผ่านนัสคู่ แต่เจ้าเฟรเดอริกวิลเลียมแต่งอย่าง
 นายทหาร ฯ

ทนายเจ้าจะแจ้งความไว้แต่ย่อ ๆ พอเป็นสังเขปว่า เมื่อแต่งงาน
 เจ้าสององค์นี้ทำอย่างไรบ้าง ครั้นถึงพร้อมกันแล้ว เจ้าสององค์จึง
 พากันเข้าไปคุกเข่าชยหน้าลงไหว้พระ ฝ่ายมินิสเตอร์ซึ่งสมมติว่าเป็น
 พระครูผู้ใหญ่ นั้น จึงประกาศว่า ถ้าใครรู้ความประการใดที่ไม่ควร
 จะให้เจ้าทั้งสองนี้เป็นสามีภรรยา ก็ให้ผู้นั้นว่ากล่าวชนในขณะนั้น ถ้า
 ไม่ว่าแล้วก็ให้หนึ่งเสียทีเดียวเถิดขออย่าว่าอะไรเลย ครั้นไม่มีใครว่ากล่าว
 สิ่งใดแล้ว พระครูจึงถามเจ้าทั้งสององค์ว่า ถ้าใครได้ทำความในข้อ
 ที่ห้าม ก็ต้องให้การทรมานด้วยความจริงในเวลาอัน อายัดไว้ จะต้อง
 ให้การเมื่อวันพระเจ้าพพากษาโทษ เจ้าทั้งสององค์นี้ขยับ แล้วพระครู
 ผู้ใหญ่จึงถามเจ้าเฟรเดอริกวิลเลียมว่า ท่านจะรับเจ้าหญิงนี้เป็นภรรยา
 แล้วจะอยู่ด้วยกันตามบัญญัติของพระเจ้า จะรักกันจะร่วมทุกข์ร่วมสุข
 กัน แต่ไม่สมัครสังวาสด้วยหญิงอื่นต่อไปจนสิ้นชีวิตจากกันหรือ เจ้า

เฟรคตริกวิลเลียมก็รีบก้าว แล้วพระครูนั้นจึงถามเจ้าหญิงรอยัลว่า ท่าน
 จะรับเจ้าชายนี้เป็นสามีแล้วจะอยู่ด้วยกันตามบัญญัติของพระเจ้า จะรัก
 กันจะฟังคำสั่งประณัยตักกันให้เป็นเกียรติยศ จะร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ไร่
 ไปสมัคสังวาสด้วยชายอื่นต่อไปจนตายเท่าสิ้นชีวิตจากกันหรือ เจ้าหญิง
 รอยัลก็รีบก้าว แล้วพระครูจึงถามว่าใครจะยกให้เจ้าหญิงนี้แต่งงานกับ
 เจ้าชาย เจ้าอาลเบิร์ตผู้บิดาของเจ้าหญิงรอยัลก็พาเจ้าหญิงไปมอบให้
 แก่พระครูผู้ใหญ่ ฝ่ายพระครูจึงรับมือเจ้าหญิงนั้นมาจากบิดา แล้ว
 จับมือขวาของเจ้าเฟรคตริกวิลเลียม ให้มาจับมือขวาของเจ้าหญิงรอยัล
 แล้วพระครูจึงอ่านคำสัญญา ให้เจ้าเฟรคตริกวิลเลียมว่าตาม ใจ
 ความว่า ข้าพเจ้าขอปรีณสเฟรคตริกวิลเลียม จะขอรับปรีนเซสรอยัล
 เป็นภรรยา ใต้แต่งการอาวาทมงคลตั้งแต่วันนี้ไป จะรักจะซื่อจะมีจะจน
 จะทุกข์จะสุขด้วยกัน จะรักกันจนวันตายตามโอวาทของพระเจ้า แล้ว
 เจ้าเฟรคตริกวิลเลียมก็วางมือเจ้าหญิงรอยัล พระครูจึงให้เจ้าหญิง
 รอยัลเอามือขวาจับมือขวาของเจ้าเฟรคตริกวิลเลียมไว้ข้าง พระครูจึง
 อ่านคำสัญญานั้น ให้เจ้าหญิงนั้นว่าตาม ความที่วากคล้ายกันกับ
 ความก่อนที่เจ้าเฟรคตริกวิลเลียมว่า แต่มีคั่นเล็กน้อยที่จะฟังถ้อยคำ
 แลประณัยตักตาม แล้วเจ้าทั้งสององค์ก็วางมือออกจากกัน เจ้าเฟรคตริก
 วิลเลียมจึงเอาแหวนที่เรียกว่าแหวนกล่าววางลงบนหลังสมัคให้แก่พระครู
 พระครูก็หยิบเอาแหวนนั้นกลบคืนให้แก่เจ้าเฟรคตริกวิลเลียม เจ้า
 เฟรคตริกวิลเลียมรับแหวนนั้นมาแล้วจึงสวมใส่ในนิ้วนางมือข้างซ้ายของ

เจ้าหญิงรอยัล แล้วเจ้าเฟรเดอริกก็เลยมากับแหวนถ่อไว้ จึงกล่าวคำว่า
 เราจะรับท่านเป็นภรรยาของเราด้วยแหวนวงนี้ แหวนนี้ท่านช่วยกาย
 ของเราแลศรพิศสมบัติของเราที่มีอยู่ในโลกนี้ แล้วกว้างมือออกจาก
 แหวนศอกเข่าลงทั้งสององค์ พระครุก็ยกพวกศิษย์ก็สวดจนพร้อมกัน
 เมื่อสวดจบลงแล้วจึงให้เจ้าสโงงองค์จับมือกันไว้ แล้วพระครุจึงว่าพระเจ้า
 ได้โปรดให้เจ้าทั้งสองนี้เป็นสามีภรรยากันแล้ว ตั้งแต่นั้นไปอย่าให้ผู้ใด
 ผู้หนึ่งทำให้พลัดพรากจากกันเลย จนตราขี้เท้าสิ้นชีวิตจากกัน แล้ว
 พระครุก็อวยพรให้ แต่บรรดาพวกศิษย์ทั้งปวงก็ร้องเพลงอวยพรจน
 พร้อมกัน แล้วประโคมมโหรีขับพาทย์เสียงสนั่นกึกก้องไปทั้งโยธ เมื่อ
 สวดจบการเสร็จกันแล้ว เวลาบ่ายโมงหนึ่งวันจึงเสด็จกลับไปวัง
 ยักกิ่งยังมีพร้อมด้วยพระวงศานุวงศ์ทั้งสองฝ่าย ในเวลาทำการอาวาท
 ในโยธนั้น ผู้ซึ่งเขาไปตั้งชายหญิงประมาณสองร้อยคน เข้าไปใต้แต่
 พระญาติพระวงศ์ก็ขยี้เจ้าพนักงานแลพวกมโหรี อีกขุนนางผู้ใหญ่ทั้ง
 ภรรยาแต่ล้วนคนที่ไปรศปรานมากจึงได้เข้าไป มีศเคอเพ่าล้อยกราชทูต
 ว่า ขุนนางแลศิษย์ผู้ปรารถนาจะใคร่เห็นการนี้มากนัก แต่ว่าถึงจะเสีย
 เงินคนหนึ่งสักสองพันปอนด์ คิดเป็นเงินบาทสองร้อยซึ่งก็เข้ามาไม่ได้

๑ ในคำวันนั้นวันให้เชิญราชทูตทั้งสาม หม่อมราโชทัย จมื่น
 ราชามาตย์ นายพิจาวณีสรรพกิจ ไปฟังมโหรีสำหรับใหญ่ที่วังยักกิ่งยังมี
 มีชายพวกหนึ่งหญิงพวกหนึ่งร้องขับกล่อมตามภาษาอังกฤษ กวันแล

ปรีณสออลเบิดกัษเจ้าลูกเธอชายหญิง ปรีณสเฟรดทริกวิลเลียม พระ
 วงศ์นางวงศ์ของกวีณ แลชนนางฝ่ายในฝ่ายหน้าไปประชุมกันหลายร้อย
 คน ถึงเวลาสี่ทุ่มกวีณโปรดให้พวกราชทูตไปกินน้ำชากาแฟขนมผลไม้
 เจ้าพนักงานนำไปทห้องเลี้ยง ครั้นกินเสร็จจึงกลับมานั่งฟังอยู่ตามท
 จนสองยามเศษกวีณเสด็จขึ้น ราชทูตก็กลับมาโฮเต็ล ฯ

ตอนที่ ๗

ว่าด้วยกวีให้เจ้าหญิงลูกเธอปรีนเซส
กับปรีนส์เฟรตทริกวิลเลียมลาไปเมืองปรูเซีย
แลราชทูตไปตุคกแลคังแลแม่น้ำเทมส์

๑ วันเสาร์เดือน ๓ แรมค่ำ ๓ กวีให้เชิญพวกราชทูตไปทวง
ข้อเสนค้ยมส์ เป็นราชวังเก่า เคียงกวันไม้โตเสด็จอยู่ โปรตให้
ตุคกแกมบริชอยู่วังนั้น กวันจะให้เจ้าหญิงลูกเธอปรีนเซสรอขยัล กับปรีนส์
เฟรตทริกวิลเลียมซึ่งเปนสามีลาไปอยู่ด้วยกันที่เมืองปรูซา คือเมือง
ของเจ้าเฟรตทริกวิลเลียม ถึงเวลาบ่ายโมงเศษมิคเคอเฟาล์ ก็ยัตัน
เกลเวอริง ก็พาพวกราชทูตขึ้นรถไปถึงวัง เจ้าพนักงานจึงให้พวก
ราชทูตคอยอยู่ที่ห้องใหญ่ ก็ด้วยพวกขุนนาง อิงกฤษทั้งภรรยาพร้อมกัน
จนบ่ายสองโมงกวันเสด็จออก เจ้าพนักงานเฝ้าประตู พวกเลอर्डแล
พวกขุนนาง กับพวกราชทูต ก็เฝ้าตามกันเข้าไปเป็นแถว กวันเสด็จ
ยืนอยู่ตรงหน้าพระที่นั่งรโวน ถัดไปข้างซ้ายปรีนส์ฮาลเบ็ค ต่อไป
ปรีนเซสรอขยัล แล้วปรีนส์เฟรตทริกวิลเลียมแลค้ชเชสเกนค้มารทา
กวันยืนเรียงกันไป แต่พวกพระญาติพระวงศ์นอกนั้น ยืนเรียงกันอยู่ข้าง
หลังกวันอีกแถวหนึ่งประมาณยสี่ยสี่คน เมอขุนนางเฝ้าเข้า
ไปใกล้ทกวันทรงยืนอยู่นั้น ขุนนางผู้เข้าไปจึงส่งกาท คือกระต่ายที่

เขียนชื่อตำแหน่งของตัวใหญ่ขุนนางผู้หนึ่ง ซึ่งขุนเขยรมกวัน อ่าน
 ถวายว่าคนนั้นเป็นขุนนางตำแหน่งนั้น แล้วจึงเดินเข้าไปตรงกวัน ก็มี
 ศรัทธาลงคำนับ กวันก็ยกมือไหว้พระเศียรย่อพระองค์ลงรับ แล้วค่อไปปรีนส
 ชาติเขตแดนเจ้าซึ่งขุนเขยรณอยู่ทุก ๆ องค์ แล้วก็เลยมาออกข่ระตุ
 ข้างหนึ่งไปค่ออยู่ข้างนอก แต่พวกราชทูต กวันไปรคให้ค่ออยู่ข้างใน
 จนสำเรจ พวกขุนนางก็ภรรยาซึ่งเข้าเข็นประมาณพันคน กวัน
 เสด็จมายืนรับคำนับกับปรีนสชาติเขตแดน ยี่รินเซสรอยัด ยี่รินสเฟรดทริก
 วิลเลียม คีซเซสเกนคแลพระวงคานวงค์ แต่เวลาบ่ายโมงหนึ่งจนถึง
 บ่ายสี่โมงเศษจึงเสด็จชน ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำเวลาในเที่ยง ยี่รินสเฟรดทริก
 วิลเลียมพาปรีนเซสรอยัดกลดขไปเฝ้าของปรุชา ทางทเจ้าทงสองจะลง
 ไปเรือนั้น แต่บรรดารายฎรทุกบ้านทุกเรือนจัดแจงตกแต่งขกตอกไม้
 กิ่งไม้ ยกธงทงสองฟากถนนจนตลอดตงท่าทจะลงเรือ แต่พวก
 ราชทูตหาได้ไปขไม้ ด้วยมีขระไปเยี่ยมญาติฮารีปากษเฮคแควร
 ในวณนาค้างแข่งตกขงค้ำ ทขนถนนหนาประมาณหนานวทกนว
 แลคชาวสอาคเหมือนนาคกลอ

๕๔ เสด็จออกอย่างนี้เป็นงารบิตามฤดู มิใช่การพิเศษ
 ๕๕ ฮารีปากษนี้ เคยเป็นทูตนำสัญญาไทยทำกับอังกฤษมาแลล ภายหลังได้เป็น
 เชอ แสร้ปากษ เป็นผู้ซื้อเสียงทางเมืองจีน.

๑ วันจันทร์ เดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ เวลาเช้าสองโมง ราชทูตไป
ดู (คุกซึ่งนักโทษ แลวันทไปคนนั้น) คนโทษถึงสนชีวิตเขาผูกคอ
แขวนที่หน้าคุก คนนั้นเป็นไทยเพราะยิงคนตาย ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๓ แรม ๑๔ ค่ำ มีศเตอเฟาล์พาพวกราชทูตไป
ดูคลังเงินคลังทอง ๕๖ ที่คลังนั้นทำแน่นหนา ก่อด้วยศิลาแผ่นใหญ่ ๆ
มีผู้รักษาพวกชนมั้งคอง ทองแดงเงินซึ่งไว้ในคลังทำเป็นลิ้น ๆ ประมาณ
ยาวศอกคืบ หน้าใหญ่สองนิ้ว หน้าอันอื่นวงกึ่ง วางลำดับซ้อนกันขึ้นไป
เหมือนกองอิฐ เป็นหลายกอง ฯ

๑ วันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ พวกราชทูตไปหาเลอर्टป่ามิด
คอน ๕๗ ซึ่งเป็นที่สำเร็จราชการทั่วทั้งเมือง แลเลอर्टกလာเรนคอน
เป็นผู้สำเร็จราชการฝ่ายกรมท่า บอกว่าจะขอลากลับคืนเข้ามากรุง
เลอर्टกလာเรนคอนก็รับว่าแล้วจะกำหนดวันให้ ฯ

๑ วันพุธ เดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ มีศเตอเฟาล์พาพวกราชทูตไป
ดูเรือกลไฟที่เขยวคุดตามลำแม่น้ำเทมส์ แม่น้ำนี้อยู่ในกลางเมือง
ลอนดอน เหมือนอย่างแม่น้ำเจ้าพระยาที่อยู่ในกรุง ฯ นี้ แม่น้ำ
นั้นมีสะพานข้ามแปดแห่ง บางสะพานทำด้วยเหล็ก บางสะพานก่อด้วย
ศิลา ในจังหวัดที่ท่าสะพาน เมื่อนาขนภักส์บเ็คค็อก ลงภักเจ็คค็อก
เศษ ฟันสะพานลงไปน้ำลึกมาก ก้าขึ้นใหญ่เขยออกได้ แม่น้ำนั้น

๕๖ ที่ว่าคลังนี้ คือ แบงก์ออฟอิงแกลนด์ ธนาคารเมืองอังกฤษ

๕๗ เป็นอรรคมหาเสนาบดี.

ข้างแห่งกว้าง ข้างแห่งเท่ากันกับแม่น้ำในกรุง ๆ ข้างแห่งก็แคบกว่า
 ตามริมตลิ่งทั้งสองฟากลงเขื่อนเหล็กข้าง เขื่อนศิลาข้าง เขื่อนไม้ข้าง
 มีคอกแลอยู่ตลอดไปตามลำน้ำ แต่กำบังที่อยู่ในคู แลกำบังชนล่องไปมา
 ทั้งใหญ่ทั้งเล็ก เป็นเรือกลไฟข้าง เรือใบข้าง มากกว่าหมื่นลำ
 ราชทูตล่องไปตามลำแม่น้ำทางประมาณหกร้อยเส้น แลวงงกลบชน
 มาแหวะคอกำบังเหล็กลำใหญ่ที่ต่อใหม่ เจ้าของเรือเห็นพวกราชทูตชน
 ไปย่นกำบัง ก็มีความยินดีมากต้อนรับ นำไปเที่ยวดูขอกกล่าววชิแฉงจน
 ตลอดลำ แลวราชทูตก็ลงเรือกลไฟกลับมาโฮเต็ล ฯ

ตอนที่ ๑๐

ว่าด้วยกวีนั่งขุนนางแลราชทูตเข้าเฝ้าทูลลา
ราชทูตไปตุที่ซึ่งคนบ้า แลบริตอิสมิวเขียน

๑ รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ กวีรับสั่งให้เย็นเนอ
รลัคคีตมาเชิญพวกราชทูตไปเฝ้าทูลงเซนตเยมส์ เป็นวันกำหนดพวก
ขุนนางเข้าเฝ้า แล้วจะไปรดตั้งขุนนางด้วย เวลาบ่ายสองโมงเศษ
พวกราชทูตก็ขึ้นรถไปคอยอยู่ทูลง ถึงเวลาบ่ายสามโมงกวีเสด็จมา
ให้เบ็ดประตู ขุนนางก็เข้าไปคำนับทุกคน แต่ขุนนางซึ่งจะรับเป็นทูลง
นั้น เข้าไปนั่งคุกเข่าอยู่ตรงพระพักตร์ กวีจึงเอาพระแสงทาบวางลง
บนบ่าซ้าย แล้วยกมาวางลงบนบ่าขวา แล้วบนพระหัตถ์ออกมา
ขุนนางคนนั้นจึงเอามือของตัวรองลงใต้ฝ่าพระหัตถ์ เอาปากจูบอำมรงค์
ที่หนึ่ง แล้วลุกขึ้นเคี้ยวถอยหลังออกไป ไกลประมาณสามวา แล้ว
จึงกลับหน้าเคี้ยวออกไป แต่ฝ่ายขุนนางหัวเมืองเข้าไปถึงก็คุกเข่าลง
ข้างหนึ่งส่งหนังสือถวาย กวีทรงรับเอา แล้วบนพระหัตถ์ให้ ทำ
เหมือนเช่นว่ามาแล้วทุก ๆ คน หนึ่งบ่ายสี่โมงเศษกวีจึงเสด็จขึ้น
เลอรทักลาเรนทอนจึงบอกราชทูตว่า กวีกำหนดให้พวกราชทูตเข้า
เฝ้าทูลลาในวันพรุ่งนี้ ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาบ่ายสามโมง ราชทูตทั้งสาม หม่อมราโชทัย จมื่นราชามาตย์ นายพิหารณัศจรรย์ ขุนปรีชาชาตย์สมุทล้าม เจ็ดคนพร้อมกันขึ้นรถไปเฝ้าที่วังยักกิ่งชิม กวั้นโปรดให้พวกราชทูตเข้าไปเฝ้าในห้องเรียกว่าห้องเงิน ห้องนั้นตกแต่งล้วนแต่ของเงินเป็นเครื่องประดับประดา และเครื่องใช้โต๊ะเก้าอี้เป็นของเงินทั้งสิ้น กวั้นกับปรีนสอาดเข้ตยันเคียงกันอยู่ ครั้นพวกราชทูตคำนับพร้อมกันแล้ว กวั้นจึงตรัสเรียกหม่อมราโชทัยเข้าไปแล้วตรัสว่า พวกราชทูตมาอยู่ในเมืองลอนดอนเราได้ ยินว่ามีความสุขอยู่ แต่เสียดายนักที่คองมาถูกกฤศหนาว ราชทูตให้ทูลว่า ความหนาวนั้นไม่มีสู้เป็นโรค ด้วยมาอยู่นานก็เคยไป กวั้นจึงรับสั่งว่า เราปรารถนาให้พวกท่านทั้งปวงไปจงมีความสุขตลอดถึงบ้านเมืองเถิด เมื่อท่านทั้งปวงไปถึงแล้วจงกราบทูลพระเจ้ากรุงสยามด้วย ว่าเราขอให้ทรงพระชนมายุยืนยาวอยู่ในราชสมบัติทั้งสองพระองค์ อนึ่งกิจการอันใดที่ท่านได้เห็นได้ยิน จงกราบทูลถวายขแจ้งให้ทรงทราบด้วย หม่อมราโชทัยก็บอกราชทูตตามรับสั่งแล้ว จึงทูลว่าถ้าพวกข้าพเจ้าได้กลับไปถึงกรุงเทพ ฯ แล้ว จะกราบทูลให้ถ้วน ว่าพระองค์ทรงพระเมตตาโปรดปรานรับรองให้มีความสุขสบายอย่างไร แลการอันใดที่พวกข้าพเจ้าได้เห็นได้ยิน ก็จงกราบทูลให้เสร็จสิ้นทุกประการ กวั้นจึงรับสั่งว่าคแล้ว ปรีนสอาดเข้ตยันจึงตรัสข้าง ความก็คลายกับกวั้นรับสั่ง แล้วพวกราชทูตก็ทูลลาออกมาขึ้นรถกลับไปไซ้เต็ด ฯ

๑ วันเสาร์ เดือน ๕ ขน ๘ ค่ำ พวกเลอวก ที่เป็นขุนนางผู้ใหญ่
เอาตราสำหรับที่ใช้คนถวายแก่กวน ๕๘ ทูลลาออกนอกราชการ ด้วย
เกิดความช่นเพราะวิธระฝ่ายฝรั่งเศส ฯ

๑ วันจันทร์ เดือน ๕ ขน ๑๐ ค่ำ พวกราชทูตไปคู้ทงคนข่า
ทำเนนคักใหญ่กว้างขวาง ในนนมทสำหรับสั่งสอนสาสนา เทคนให้
คนข่าฟังทกวันอาทิตย์ ที่นคกเป็นห้องใหญ่ย้าง ห้องเล็กย้าง แต่
ข่าทคคส่งมากไม่ไคสค คินโตคโลกไมนโคนเสาคอนไม่ทวร้ายแก่คนอื่น
คังนนั้น ขงไว้ ในห้องมีเยาะมันวมตามพนแลฝว ถึงจะคินรนประการ
โคเนอควักไม่เจียข่า ในคกนนั้นทำสอาดหมตงคองคองมประทงว่าเวอน
เศรชชี่ มีหมอแลคนคชยช่นนขีคร์กยวประจำอ้อมมีโตชาด ข่าผู้ชวยก
เอาไว้ส่วนชาย ข่าผู้หญิงก็เอาไว้ตามผู้หญิง มีให้ปนปะคละกัน ผู้
ปรนนิขคั้นพคชาลิ่งโคลวันช่อนหวานปลอยโยน มีให้คนข่าเคอองใจเลย ฯ

๑ วันพุธ เดือน ๕ ขน ๑๒ ค่ำ มีคเตอเฟาล์เชญุพระราชสาสน์
ของกวนกขี่สำเนาฉบับหนึ่งมาลิ่งให้ราชทูต ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขน ๑๓ ค่ำ พวกเลอวกคนใหม่เข้า
รับตราสำหรับทวาราชการแทนเลอวกคนเก่า ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๕ ขน ๑๔ ค่ำ พวกราชทูตไปคู้ทงบริตติชมิว
เซียม เป็นทไวรูปลัศคว์ค่าง ๆ ค้อสคควัก สคควน่า แต่เป็นรูปลัศคว์

๕๘ ค้อการเปลี่ยนรัฐบาล พวกลิเบอรลออกจากตำแหน่ง พวกคอนเซอเวทิฟ
เข้าเป็นรัฐบาล

ตายแล้วผ้าทองเฮายาใส่ไม่ให้เนาเขยเลยไป คเหมือนยังมีชีวิตอยู่
 เวลาเข้าไปตอกแหงหนึ่ง ทนนเรียกมาค้าคศชอวค ซันล่างเป็นทชาย
 ของ ซันสองซันสามทำเป็นรูปขนกวยขผงประสม มีรูปกวัน รูปปรีนส
 อาลเบต แลเจ้าลูกเออทั้งเกอองค กยพระวงคานวงค แลรูป
 กษศรียคางเมืองคางชาคคกมมาก รูปคัก รูปเลอวค รูปคนอน ๆ
 ยนียง นังยง ยางรูปกักลอกหน้ากลอกคาคค รูปผ้หญิงคนหนึ่ง
 นอนทายใจคเหมือนคนนอนหลับ รูปทั้งยวงแตงควทวยเสอผ้แลขของ
 อนตามยค ลวนของจวัง ๆ ทั้งสิ้น คคผ้พรวณลฐฐานเหมือนคนเป็น
 นังพคพาปราใส่ตามมีครสทายไปมาเขยมเขยนชงกันแลกัน ฯ

๐ วันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลายามหนึ่งกยสิบนาท มี
 จันทรุปราคา จยข้างทิศอาคเนย์ ฯ

ตำนานหอสมุด

ตอนที่ ๑๓

ว่าด้วยราชทูตออกจากเมืองลอนดอนไปถึงท่า ไคเวอ แลกเปลี่ยนว่าด้วยประเทศเครตบริตตัน

๑ วันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ มีศเทศาพาล์มาแจ้งแก่ราชทูต
ว่า ใ้รับหนังสือกำหนดมาว่า อีกสามวันพวกราชทูตจะได้ออกจาก
เมืองลอนดอน ๕๘ รุ่งขึ้นราชทูตไปลาเลอร์ดมาลเมสเบอริ ผู้สำเร็จ
ราชการฝ่ายเมืองต่างประเทศ แทนเลอร์ดกลาเรนดอน ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ เวลาเช้าสองโมง มีศเทศา
พาล์ เชิญราชทูตทักษุณนาง แลผู้มชอพร้อมกันยลยเจตคนชนรตไฟ
ออกจากเมืองลอนดอน ๖๐ ทางเจ็กลียสองไมล์ คือสามพันสองร้อย
สามสิบเส้นถึงท่าไคเวอ มีศเทศาพาล์รตแจ้งให้ชนไปกินอาหารชนไฮเคิล

๕๘ ตั้งแต่ทูตไทยไปถึง รัฐบาลอังกฤษให้หมอกน ๑ ชื่อทวีดี เป็นผู้คอยดู
แลรักษาไข้เจ็บของพวกทูต หมอกนนี้ทำความเห็นขึ้นรัฐบาลว่า ตั้งแต่เข้าดูคนพวก
ไทยไม่มีใครสบาย อยู่เข้าไปเกรงจะทนหนาวไม่ได้ จึงกำหนดวันให้กลับ เรื่องนี้พวกท
ไปในกองทัพครานั้นเล่าว่า ใครไปเจ็บคน ๑ หมอฝรั่งมาตรวจว่าเพราะทนหนาวไม่ได้
เกรงจ เป็นอันตราย พอหมอไปแล้วไทยที่เป็นคนไข้คน ๑ ลูกขึ้นเปลืองเสื้อผ้า นุ่งแต่
กางเกงชั้นใน ว่าไม่เห็นหนาวอะไร อยู่มาเมืองไทยหนาวกว่านั้นอีก

อนึ่งปรากฏว่า เมื่อก่อนทูตจะออกจากลอนดอน ได้ไปส่งก๊าดเยี่ยมเอกอร์รค
ราชทูตฝรั่งเศส แลเอกอร์รคราชทูตเตอร์กีด้วย

๖๐ ขาทูตกลับมีทหารแท่เหมือนเขาไป

พักอยู่จนเกือบ ข้ายโมงหนึ่งจึงไต่ลงเรือกลไฟ ออกจากท่าโคเวอซำมทะเล
ไปท่ากาแล็คฟากข้างฝรั่งเศส แต่ท่าโคเวอถึงท่ากาแล็คทางยี่สิบไมล์
คือเก้ารอยเส้น เมื่อไปถึงกลางทางแลดูเห็นฝั่งทั้งสองข้าง คือฝั่ง
แคลนภิงฝรั่งเศส ฯ

๑) ทนจะกลบว่าด้วยภูมิประเทศ เกาะเมืองอังกฤษที่เรียก
เครตบริตตัน ถ้าจะวัดโดยยาวห้าร้อยแปดสิบไมล์ ก็คืออย่างไทย
เป็นหกสิบห้าโยชน์ร้อยเส้น แต่โดยกว้างนั้น บางแห่งแคบ
บางแห่งกว้าง จะกำหนดแน่ไม่ได้ เกาะนั้นอยู่ในมหาสมุทรแอตแลนติก
ทิศตะวันตกเฉียงเหนือแห่งเมืองไทย ที่ในเกาะเครตบริตตันมีภูเขา
ต้นไม้น้อย มีหัวเมืองใหญ่อยู่ในเกาะแปดสิบห้าเมือง มีกำนันไป
เที่ยวค้าขายแก่นานาประเทศประมาณสามหมื่นลำ ที่ในเกาะเครตบริตตัน
เมืองลอนดอนเป็นเมืองหลวง ตั้งอยู่ฝ่ายทิศภาคเหนือแห่งเกาะนั้น ที่ใน
เมืองท่ากงามันก แต่ไม่มีกำแพงล้อม มีแค่มหาสมุทรใหญ่อยู่แห่งหนึ่ง
มีวัดประมาณหลายร้อยวัด ที่เป็นวัดใหญ่ชื่อ ซันต์เปาโลหนึ่ง
แคว้นเทศมินสเตอร์ตอนแอมบะหนึ่ง

มีโรงละครอันใหญ่อย่างก็กว่าสิบแห่ง แต่ละคอนั้นไม่ได้ไปเล่นที่
อื่น ๆ เหมือนละครในเมืองนี้ เล่นอยู่แต่ในคอกที่ทำไว้สำหรับเล่นจน
สองยามจึงเลิก ถ้าคนจะเข้าไปคอกต้องเสียเงินให้มากอย่างน้อยอย่างตาม
ที่กล่าไม่ก็ ในคอกโรงละครนั้นทำเป็นสี่ชั้นข้างห้าชั้นข้าง ถ้าคนมี
ก้อยชั้นต่ำ ต้องเสียเงินมาก ควบเห็นตัวละครอันไกล สูงขึ้นไปเสีย
เงินน้อยลง แต่เห็นไกลออกไปทุกชั้น ควบที่สูง ฯ

๑ มटकเลขยงคนขวยไซ้ประมาณรอยหาสยตก มทสอนหนังสือ
 เต็กประมาณสามร้อยตกเศษ ที่แจกยาคนยากจนประมาณสองพันแห่ง
 คุกใส่คนโทษมีอยู่สี่ศก คนที่ตกคุกไม่ได้ ใส่ตรวนจำจองเลย เช่น
 แต่ขังไว้ไม่ให้ไปไหน ผู้คุมรักษากวัดขึ้น ใช้ทำการอยู่ในนั้นไม่
 ง่ายให้ออกไปทำการข้างนอก คุกนั้นก่อด้วยศิลาหนาแน่นมั่นคงมาก
 มีทหารคอยระวังรักษาอยู่เป็นนิจ พร้อมด้วยเครื่องคัสตราอาวุธ
 กระสุนปืนคำ ในคุกทำสะอาด มีทสอนศาสนาให้คนฟังทุกวันอาทิตย์
 มีหมอยาอยู่สำหรับรักษาโรค มีหนังสือเทศน์เสธกวางเกงผ้าห่มนอนพร้อม
 ทุกคน แต่อาหารการกินพาลจะขัดสน จำแจกให้แก่พอเลี้ยงชีวิต
 ถึงใครจะมีตรสหายญาติกา หามาส่งก็ไม่ได้ ด้วยผู้คุมไม่เช็ดประตู
 ให้เขาไป เหตุฉนคนทตกคุกจึงต้องอดอยากลำบากมาก ข

๑ ในเมืองลอนดอนมีถนนหลายร้อยถนน ๆ ที่เป็นถนนใหญ่
 ประมาณกว้างแปดวา ที่เป็นถนนเล็กกว้างห้าวาบ้าง สี่วาบ้าง ถนน
 ทั้งนั้นปูด้วยศิลาทำเหมือนแผ่นอิฐ แลปูตะแคงสำหรับรถแลม้าเค็ร
 ริมถนนทั้งสองข้างยกขึ้นสูงหกนิ้ว กว้างประมาณห้าศอก ปูด้วย
 ศิลาใหญ่ หน้าคอกคยสี่เหลี่ยมเป็นทางคนเค็ร แลว่ามีพวกอำเภอ^{๖๓}
 คอยดูแลเหตุการณ์ เค็รประจำรักษาอยู่ทุกถนนทั้งกลางวันแลกลางคืน
 ตามสองข้างถนนมีเสาเหล็กสูงประมาณห้าศอก ยักห่างกันประมาณ

๖๓ ที่เรียกว่าพวกอำเภอตรงนี้ คือโปลิศ เวลานั้นในกรุงเทพ ฯ ยังไม่ได้จัดตั้ง
 โปลิศ จึงไม่เรียกในที่นี้.

ลีวา แต่ยกเขียงกันเป็นพ่นปลา ไม่ยกเป็นคู้ ขนปลาเสาะใส่โคม
 แก้วตามไฟในเวลากลางวัน ไฟที่ตามอังกฤษเรียกแคส เป็นของ
 ประหลาดไม่ต้องใช้น้ำมันแลได้เหมือนตะเกียงธรรมดา เป็นแต่หลอดชน
 ไป เอาแต่ไฟจุดที่ปลายหลอดก็ติดสว่างดี เมื่อจะให้คบกับคิ้ววงเสียดอย่า
 ให้ลมเคียวได้ ไฟก็ดับ อันไฟแคสนั้นอังกฤษใช้ทั่วไปทุกบ้านทุกเรือน
 เรือนทั้งปวงที่ในเมืองลอนแต่ตักทั้งนั้น ก่อด้วยศิลาอย่าง คิวอิฐอย่าง ทำ
 เป็นสามชั้นข้าง สี่ชั้นข้าง ห้าชั้นข้าง หกชั้นข้าง แต่หลังคาทำแบนๆ
 ขานหน้าต่างทำเป็นสองชั้น ขานไม้ยื่นชั้นนอก กระจกอยู่ชั้นใน และมี
 ม่านอีกชั้นหนึ่ง เป็นแพรข้าง เป็นผ้าข้าง ฝาผนังข้างในใช้กระดาษลาย
 พ่นเรือนนूपรม ไม่ค่อยเสียดเลยทุกบ้านทุกเรือน ที่ฝาผนังมีเตา
 ทำด้วยเหล็กสำหรับใส่ไฟให้อุ่น และมีช่องตลอดชนไปจนพ้นหลังคา
 ให้ควันขึ้นได้ ไม่ให้ย้อยอยู่ในเรือน คนในเมืองลอนคนนั้นต่อมั่งมีเงินมาก
 จึงจะมีเรือนอยู่ ด้วยที่ดินแพง ค่าจ้างคนทำเรือนก็แพงเสียเงินมาก
 ถ้ามั่งมีเงินสองร้อยหรือสามร้อยซึ่งแล้วไม่พอจะทำเรือนได้ ต้องเช่าเรือน
 อยู่ คนที่มีเงินเพียงยี่สิบสามสิบซึ่งยังว่าเป็นคนจน บางทีต้องเป็นลูก
 จ้างทำการของนาย ถิ่นของนาย อยู่ในเรือนของนาย ก็จะออกหากิน
 ต่างหากไม่ได้ ด้วยเจ้าของสารพัดแพงนัก ทุนน้อยเท่านั้นจะทำอันใดก็
 ขัดสน ความตกชั้นล่างสองข้างถนนในเมืองเป็นห้างร้านขายเครื่องทอง
 เครื่องเงิน เครื่องแก้ว เครื่องเหล็ก เครื่องทองเหลืองทองแดง เครื่อง
 ศิลา เครื่องกระเบื้อง เครื่องไม้แลแพรผ้า เครื่องอน ๆ ก็มากมาย

หลายอย่างต่าง ๆ ตามแต่ผู้ซื้อจะปรารถนาสิ่งใดก็เที่ยวเลือกดู
ตามประสงค์ ฯ

๑ ในเมืองลอนดอนมีแม่น้ำอยู่กลางเมืองแม่น้ำหนึ่ง ชื่อเทมส์
ไหลมาแต่ภูเขาข้างทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มาลงทะเลข้างตะวันออก ใน
แม่น้ำเทมส์มีเรือกลไฟหลายร้อยลำ เป็นเรือจ้าง ตกแต่งห้องทนอน
ที่นั่งงดงามวิจิตรบรรจง คอยรับส่งคนชนล่องเที่ยวเล่นในลำน้ำตามสบาย
ฝ่ายบนบกก็มีรถเทียมควมม้า ๆ เคี้ยวข้าง คู่หนึ่งข้าง สองคู่ข้าง คอย
รับจ้างคนไปมาตามถนน รถเหล่านั้นทำต่าง ๆ กัน มีฝากระบอกข้าง
ไม่มีฝาข้าง ข้างรถข้างในนั่งได้สองคน ข้างรถนั่งได้สี่คน มีเข้านั่ง
ข้างหลัง ที่พังกี่ใส่หมอนนุ่มนวลอ่อนนุ่มเป็นรถอย่างดี ยิ่งรถอย่างอื่นเป็น
รถใหญ่ไม่สู้ดีนั้น นั่งข้างในได้ถึงสี่สองคน บนหลังคาก็นั่งได้อีก
หลายคน แต่รถอย่างนั้นราคาถูก ผู้ที่ไม่ชอบใจไป ด้วยคนมากมาย
หลายชนิด ฯ

๑ ยังมีรถพิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือรถไฟสำหรับใช้ทางไกล ไปได้
ตลอดทุกหัวเมืองที่อยู่ในเกาะเกรตบริตตัน ทางรถไฟนั้นทำด้วยเหล็ก
เป็นทางตรง ถ้าถึงภูเขาก็จะเป็นอุโมงค์ลอดไปจนข้างโน้น ที่เป็น
เนินต่ำ ๆ ก็ตัดเนินลงเป็นทางราบเสมอพื้น ถ้าถึงแม่น้ำหรือคลอง ก็ก่อ
สะพานศิลาข้าม ถ้าเป็นที่ลุ่มก็ถมขึ้นให้ดอนเสมอ แล้วทำเป็นสองทาง
ข้าง สี่ทางข้างเคียงกัน ทางรถไฟทางหนึ่ง ทางรถมาทางหนึ่ง ไม่
ให้รวมทางด้วยกลัวจะโตนกัน ที่เรียกว่ารถไฟนั้นใช้จะเป็นรถไฟทุก

รถสามล้อ เป็นรถไฟอยู่คนเดียวแต่รถหน้า แล้วลากรถออกไปใต้ถุนสี่
 รถเศษ บางทีถ้าจะไปเร็วก็ลากแค่น้อยเพียงเจ็ดรถแปดรถ รถที่เคียว
 เร็วเคียวได้ โมงละหกสิบโมล คือสองพันเจ็ดร้อยเส้นเป็นกำหนด รถ
 เหล่านี้เมื่อเหล็กเกี่ยวข้อ ๆ กันไป แต่ก็เป็นสี่ชนิด ชนิดที่หนึ่งนั้น
 รถอื่นหนึ่งกันเป็นสามห้อง ๆ หนึ่งหนึ่งได้สี่คน รวมสามห้องสี่สองคน
 พร้อมด้วยฟูกเขาะเมาะหมอน ทำด้วยแพรวบาง บางทีทำด้วยสักหลาด
 แลหนึ่งฟูกอย่างดี ตามฝาใต้กระงมมีติดไม้ให้ล้มเข้าได้ ข้างในมี
 มล็ดแพรวสำหรับขังแคค รถที่สองก็ทำเป็นสามห้องเหมือนกัน แต่ห้อง
 หนึ่งหนึ่งได้หกคน ที่ทางไม่สูงามเหมือนรถที่หนึ่ง ยิ่งรถที่สามเป็นรถ
 เลวไม่ได้กันห้อง รถอื่นหนึ่งมีอยู่แต่ห้องเดียว คนหนึ่งได้กว่าสี่คน
 ย่นประคละกันไป เกาอข้างในก็ไม่มีเขาะหมอน แลไม่สู้สะอาดคงคงาม
 อีกรถที่ ๔ นั้นสำหรับบรรทุกของแลสัตว์มีมาแล้ววเป็นต้น ในขณะที่
 ไฟเคียวอยู่นั้นจะมีคนมาขอยหรือคนเหมือนโคที่ขยวมทางกดี คนที่อยู่บน
 รถจะคว่าคนผู้ใดคนอะไรก็ไม่ต้องรู้ก็คิด ด้วยรถไปเร็วนัก ๆ

๑) ตามข้างทางที่รถไฟไม่มีเสายาวหกศอก บัดห่างกันประมาณ
 สามสิยวา ขนปลายเสาใส่ลวดไฟฟ้าล้ามตลอดไปทุกหัวเมืองที่อยู่ใน
 ประเทศเกาะเคียวบริตตัน ไฟฟ้าอย่างนั้นภาษาอังกฤษเรียกว่าเตลควาฟ
 สำหรับขอกเหตุการณ์กระสิ่งใดใดโดยรวดเร็ว แต่ต้องเสียเงินให้
 แก่เจ้าของ ถ้าผู้ซึ่งอยู่ต่างบ้านต่างเมืองทางไกลกัน เหมือนกรุงเทพ ฯ
 ขึ้นไปเมืองนครราชสีมา แม้นจะขอกความข้อใดข้อหนึ่งไปให้คนที่

อยู่เมืองโนนบุรีแล้ว คนข้างโนนจะบอกตอขมาได้โดยเร็ว เหมือนเวลานั่ง
 พดกันเล่นในที่ไกล แต่เราจะบอกเองไม่ได้ ต้องบอกความแก่ผู้รักษา
 อยู่ที่คนลวก ผู้รักษานักทำตามลทธิที่เคยทำ ถ้าคนอยู่ข้างโนนจะตอบ
 มาประการใด ก็ต้องบอกแก่ผู้รักษาข้างโนนเหมือนกัน ข้างโนนตอบมา
 แล้ว ผู้รักษาข้างโนนจึงบอกแก่เราให้แจ้ง การที่บอกกันไปมาคังนั้น ถึง
 ใครจะรักก็ไม่เข้าใจ คว้ยไม่รู้ลทธิ คือคนที่เคยเรียนจึงจะรู้ ฯ

๑) ที่ในเมืองลอนคอนมีที่หลายแห่งทำเป็นป่าปลูกต้นไม้ใหญ่
 โตต้นตามพนแผ่นดินปลูกหญ้าคล้ายกับหญ้าแพรง ขึ้นเขียวสดคงตาม
 สม่่าเสมอเหมือนปพรหม ไม่มีใครเข้าไปทำรกเร็วในทันที แต่
 บรรดาป่าทงนมชอหมตทกป่า คือไฮคป่ากป่าหนึ่ง ครนป่ากป่าหนึ่ง
 ครนวิชป่ากป่าหนึ่ง วิเนตส์ป่ากป่าหนึ่ง เซนค์เยมส์ป่ากป่าหนึ่ง วิก
 โดเรียป่ากป่าหนึ่ง ยังอีกที่เป็นป่าเล็ก ๆ หลายแห่ง แต่ไฮคป่ากนั้น
 เป็นที่ใหญ่โต มีแม่น้ำทวนอยู่ในกลางแม่น้ำหนึ่ง ตามริมน้ำทำเป็น
 หาดทราย แลเลยนเคยนตึกนุ่สนกนิก น้ำในแม่น้ำนั้นขนเรยเขยม
 ชายหาดอยู่เป็นนึ่ง ทั่วริมตลิ่งมีตึกอยู่แห่งหนึ่ง หน้าตักมเร็วไชเรือ
 กระเชียงออกเรือสำหรับให้คนเข้าไปเล่นโย แลตึกกระเชียงเที่ยวเล่นใน
 แม่น้ำนั้น ที่ไฮคป่ากเป็นที่ประชุมชายหญิงทั้งผู้ค้แลคนจน เมื่อถึง
 เวลาเย็นแล้ว บางคนก็ขมาแลรถ บางคนก็เครเท้า ไปเที่ยวตากลม
 อากาศในย่านนั้นเป็นพวก ๆ บางคนเป็นชายหนุ่มก็ชักชวนผู้หญิงสาว

แต่งตัวสะอาดโอ้โง่ ขนขีมาคนละมาแล้วขีแข่งเป็นคู่เคียงเรียงกันไป
แต่ผู้หญิงอังกฤษขีมาไม่คร่อมเหมือนอย่างผู้ชาย ขีไฟล่ขาคคล้ายกัน
กับผู้หญิงไทยชาวบ้านนอกชกระบอ แต่ขีไม่เคยจะตก ถึงมาจะหือหก
ทำพยศต่าง ๆ ก็ขีได้ ๆ

๑ คนที่เป็นขนนางแลเคระขีอยู่ในประเทศนั้น บางคนก็ชอบใจ
เที่ยวยิงสัตว์ จึงชอที่ปลุกคนไม่ทำเป็นข่าแล้วลอมรวเอาสัตว์ที่ไม่ครวย
เหมือนอย่างเนอแลกระค่ายปลอขไว้ในั้น แล้วไปเที่ยวยิงเล่นตาม
สขาย บางทีก็ขีมาไปยิงนกตามท้องนาบ้าง พวกที่เป็นผู้เคเหล่าน
ถ้ายิงสัตว์ได้มาแล้ว ก็เอาไว้กินบ้าง แจกจ่ายให้ขีตามพวกพ้อง
มิตรสหายทรรกกันบ้าง บางคนที่ยากจน ได้มาแล้วก็เอาไปขายที่
ตลาด ๆ

๑ ในตลาดนั้นมีเนื้อสัตว์หลายอย่าง คือเนอรว เนอสมัน เนอ
แกะ เนอหม เนอกระค่าย เนอนก เนอห่าน เนอเบต เนอไก่ เนอเค่า
แลกึ่งปลา ของทั้งนมเสมอทุกว้นที่ในท้องตลาด ถ้าอยากกินเมื่อไร
ก็ชอได้ แก่ผลไม้มันนอยอย่าง ไม่มากเหมือนเมืองไทย ขรรดาของกิน
ทุกสิ่งราคาแพงนัก ถ้าจะเลี้ยงโต๊ะสักครึ่งหนังกเสียเงินหลายชั่ง
จึงจะพอ ๆ

ตอนที่ ๑๒

ว่าด้วยผู้รับใช้ปรินิบัติราชทูตที่ไฮเต็ล
แลราชทูตออกจากเมืองลอนดอนจะกลับมาเมืองไทย
แลไตแวกะที่เมืองฝรั่งเศส

๑ เมื่อพวกราชทูตไปอยู่ที่เมืองลอนดอนนั้น ก็วันโปรดให้ไปอยู่ที่ไฮเต็ลชอกลาริช มัทกันอยู่นั่นนอนเป็นสุขยิ่งกว่าอยู่ในบ้านเรือนของตัว เวลาเขาคอนนอนล้างหน้าแต่งกายใส่เสื้อเสร็จแล้วจึงแยกประตูห้องออกไป พวกผู้หญิงสาว ๆ ก็เอาถ่านคิลาเข้าไปใส่ไฟให้แล้วเช็ดก้นที่เคียงสิ่งของทั้งปวงให้หมดจด ทั้งที่นั่งที่นอนก็ปัดกวาดแรงนากินน้ำใช้ใส่ที่พร้อมแล้วก็ลากลับไป ถึงเวลาเย็นก็มากกระทำเหมือนเวลาเช้าแล้วเอาเทียนไขที่เคียงเทียนสองเล่มพอดูตลอดรุ่ง เปลี่ยนผ้าเช็ดหน้าใหม่ไว้ เอาฉันทิ้งไปซักเสีย ทำดังนั้นเสมอทุกวันมิได้ขาด และมีหมอกคนหนึ่งมาตรวจตราดูแลทุกวัน ถ้าพวกราชทูตคนใดป่วยไข้ หมอกก็ให้ยารักษาจนหาย

เมื่อเวลาเช้าก่อนกินเช้า คนที่คอยรับใช้ก็ยกถาดเงินใหญ่ใส่น้ำชา มีน้ำตาลทรายนมโคชนมขังอ่อนเนยเหลวมาให้ถึงในห้อง เวลาสายสี่โมงจึงเลี้ยงเช้า เวลาเที่ยงเลี้ยงน้ำชา มีผลไม้แลขนมอีกหลายสิ่ง ข่ายสามโมงเลี้ยงเช้าเย็น เวลาค่ำเลี้ยงน้ำชาเหมือนกลางวัน อีกครึ่งหนึ่ง ในเวลาที่เลี้ยงหรือเวลาอนกัตพวกราชทูตจะปราถนากิน

สิ่งใด ผู้รับใช้ก็ไปหาซื้อมาให้มิได้ก็คิดว่าราคาถูกแลแพง ถ้าของไม่มี
 ในเมืองหลวง จะมีอยู่หัวเมืองทางไกลกันเหมือนกรุงเทพ ฯ ไป
 พระพิษณุโลก ผู้รับใช้นั้นก็ออกไปโดยสายเตลคราฟ ฝ่ายคนที่อยู่ใน
 เมืองโนนบุรีแล้วก็จัดแจงของนั้นฝากมาที่ขบวนรถไฟโดยเร็วไม่ทันข้ามวัน ก็
 ได้กินสมความปรารถนา เมื่อพวกเขาพักอยู่ในเมืองลอนดอนนั้น ถ้า
 ปรารถนาจะไปเที่ยวแห่งใด ๆ ทางไกลก็ดี ทางใกล้ก็ดี จะไปเที่ยวรถ
 เต็มมาหรือรถไฟ หรือจะดูการวางแปลนของวิเศษสิ่งใดที่จะต้องเสียเงิน
 ก็ไม่ต้องเสียเลย ด้วยกันโปรดให้ใช้เงินหลวงแทนสินทังนั้น

ตั้งแต่วันราชทูตไปถึงเมืองลอนดอน ถ้าจะนั่งรถสก็อตกับเจ็ดวัน
 จึงได้กลับออกจากเมืองลอนดอนมาลงเรือที่ท่าไคเวอแล้วลงเรือรถไฟ
 ข้ามทะเลไปชนที่ท่ากาลส์ ครั้นถึงท่ากาลส์ฟากข้างฝรั่งเศส
 มีศตอเฟาล์จึงนำพวกเขาพักที่ฮอเต็ลคนหนึ่ง รุ่งขึ้นกินอาหาร
 พร้อมแล้ว เวลาเช้าสามโมงจึงขึ้นรถไฟไปเมืองปารีส เป็นเมืองหลวง
 ของฝรั่งเศส ไปทางประมาณสองชั่วโมง มีขบวนหนึ่ง ข้ามโมงครึ่ง
 ถึงโฮเต็ลกลางทางหยุดกินของหวานน้ำชา ข้ามหัวโมงเศษถึงเมือง
 ปารีสทางสองร้อยไมล์ คือเก่าพันเส้น มีศตอเฟาล์ให้พวกเขาพัก
 พักอยู่ที่โฮเต็ล ชื่อแคเวนส์โฮเต็ลคูลฟรี่ ฯ

๖๒ การที่ราชทูตกลับทางประเทศฝรั่งเศสนั้น ปรากฏในจดหมายเหตุของรัฐบาล
 อังกฤษว่า แต่เดิมรัฐบาลจะจัดให้กลับมาเรือจากเมืองอังกฤษเหมือนเมื่อเขาไป ราชทูตว่า
 เมื่อเขาไปถูกคลื่นใหญ่ที่อ่าวบิสเคิล่ามากเต็มที ขากลับเป็นฤดูหนาว เขาว่าคลื่นใหญ่ยิ่ง
 กว่าเขาไป ขอลกลับทางประเทศฝรั่งเศส รัฐบาลอังกฤษจึงจัดให้มาทางนั้น

๑ วันเสาร์ เดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ เจ้าพนักงานฝ่ายฝรั่งเสสมา
นำพวกราชทูตไปทูลมิวส์ทูลฟรี เป็นตึกใหญ่ ในนั้นมีรูปเขียนรูปศิลา
ต่าง ๆ ทั้งผู้ชายและผู้หญิง แลของต่างประเทศ คือของเงินของเมือง
อื่น ๆ ก็มีมาก ดูแล้วจึงเลยไปหาเลอวค์เกาเล เช่นกงสุล^{๖๓} อังกฤษ
พูดปราโมทย์กันแล้วลากลับมาที่อยู่ ฯ

๑ วันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ เวลาบ่ายโมงเศษ เอ็มเปอเรอ
คือพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสให้ถนารับพวกราชทูตสามรถ มีคนแต่งตัวใส่
หมวกทึบคล้ายแถบทองเป็นคนขับรถคนหนึ่ง ย่นท้ายรถสองคน ไปที่วัง
ชอ ลีวัลลิสเคศควิลริค ราชทูตคอยอยู่จนบ่ายสองโมง เอ็มเปอเรอ
ก็เยี่ยมเปเรศ ซึ่งเป็นพระมเหสีเกี่ยวพระกรเสด็จมาด้วยกัน มีขุนนาง
นำสี่คน เอ็มเปอเรอแต่งพระองค์อย่างนายทหาร ทรงฉลองพระองค์คำ
กางเกงแดง แต่เอ็มเปเรศนั้นแต่งตามธรรมเนียม พวกราชทูตพร้อมกัน
ขึ้นขึ้นคานับ เอ็มเปอเรอแลเอ็มเปเรศเสด็จมายืนตรัสด้วยพวกราชทูต
อยู่ประมาณห้านาทีแล้วเสด็จกลับไป ราชทูตก็กลับมาโฮเตลที่พัก ฯ

๑ รุ่งขึ้นพวกราชทูตไปคฤหังศพแนชไปเลียบนยะยาค อยู่ใน
วัดใหญ่ แนนไปเลียบนยะยาคคนนี้ได้เป็นกษัตริย์ครองกรุงฝรั่งเศส
เช่นलगของพระเจ้าฝรั่งเศสสองคน แต่ศพยังหาได้ฝังไม่ ได้หีบฝังไว้
ในหีบไม้หนึ่ง หลุมที่จะฝังนั้นขุดลงไปฤกษ์ได้ประมาณสามวา กว้าง

๖๓ ลอร์ดเคาเล เป็นเอกอรรคราชทูตอังกฤษ มิใช่กงสุล.

๖๔ พระเจ้านะโปเลียนที่ ๓ กับพระราชินี อีอีนี.

ประมาณสี่วา ตามข้างหลุมก่อด้วยศิลาขาว ที่สำหรับใส่ศพตั้ง
อยู่กลาง ประทับด้วยไมราดำ แต่การททายังหาสำเร็จไม่^{๖๕} ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๔ แรม ๓๐ ค่ำ มีศเคอเฟาล์พาจมนมณเทยัร
พิทักษ์ หม่อมราโชทัย นายพิจาวณัสนรพิกิจ ไปเยี่ยมเจ้าแลขุนนาง
ผู้ใหญ่ในเมืองปาร์คแทนราชทูต อยู่ทูต^{๖๖} ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๓๒ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมง มีศเคอ
เฟาล์นำพวกราชทูต ไปขึ้นรถไฟออกจากเมืองปาร์ค ครั้นถึงเวลา
บ่ายเวลาค่ำหยุดพักกินอาหารที่โฮเต็ลตามระยะทาง รุ่งขึ้นวันศุกร์
เดือน ๔ แรม ๓๓ ค่ำ เวลาเช้าโมงหนึ่งถึงท่าเมืองมาเซล์ เช่น
เมืองซนแกฝรั่งเศส ทางแปร์รอยไมล์ คือสามหมื่นหกพันเส้น
มีศเคอเฟาล์จึงให้พวกราชทูตขึ้นพักอยู่บนโฮเต็ล ซอเตลโกโลนิค
แล้วจึงเชิญให้ ไปเยี่ยมเจ้าเมือง แลแอกมูรัล จนเวลาเย็นจึงกลับ
มาที่สำนัก กินอาหารเสร็จแล้วก็พร้อมกันมาลงเรือรถไฟชอกาเรตอก
ซึ่งเคยรับราชทูตไปส่งเมืองปอร์คัสมีท์ เมื่อนั้นมีศเคอเฟาล์ก็ตาม
ลงมาส่งถึงกำขนควย แล้วจึงลากลับไป ฯ

๑ วันเสาร์ เดือน ๔ แรม ๓๔ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมงเศษ กำขน
กาเรตอกได้ ไฟไฟใช้จักรออกจากท่าเมืองมาเซล์ วันจันทร์เดือน ๕
ขึ้นค่ำ ๓ บ่ายโมงหนึ่งถึงสีกัสล เป็นซอฝัง ขณะนั้นมีสุริยปราคา

๖๕ ที่ตึก แอนเวอลิด.

๖๖ ได้ความในราชสารมีศเคอเฟาล์ ว่าไปส่งกาศที่เจ้านะโปเลียน พระญาติของออม
เปอเรอ อรรคมหาเสนาบดี เสนาบดีว่าการต่างประเทศ แลเสนาบดีกระทรวงวัง

จับข้างทิศพายัพ เวลาแปดทุ่มถึงเมืองมอลตา รุ่งขึ้นเวลาเช้าสี่โมงเศษ
 เจ้าเมืองให้จตุรเวทโยคสามลำมารับพวกราชทูต เมื่อบรรทุกลงจาก
 กายันแล้วทขนขอมหน้าเมืองขงขุ่นใหญ่สลักรับสี่เก้านัด ครั้นถึงฝั่ง
 มีรถมากคอยรับขยี่สามรถ พวกราชทูตก็ขึ้นรถไปหาเจ้าเมือง พุดจา
 ใต้ตามสุขทุกขกนแล้ว เจ้าเมืองจึงว่า คำนวนเวลาที่มุ่งหนึ่งขอเชิญ
 ท่านทั้งหกคนมากินโต๊ะกับข้าพเจ้า ราชทูตรับคำแล้วลามาโฮเต็ล บ่าย
 สองโมงจึงพากันไปบ้าน เลอร์ดีไลซอนส์เป็นที่แอกมิลล์ (คือมีญูซาการ
 ทหารเรือ) ถึงเวลาที่มุ่งหนึ่งก็พร้อมกันขึ้นรถไปกินโต๊ะที่บ้านเจ้าเมือง
 สำเร็จแล้วก็ลากลับมาโฮเต็ล รุ่งขึ้นเช้าสี่โมง เจ้าเมืองกับแอกมิลล์
 แลขุนนางฝ่ายทหารอีกห้าคนมาเยี่ยมราชทูตที่โฮเต็ล ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๕ ขน ๕ ค่ำ แอกมิลล์กับขุนนางรองมาหา
 ราชทูต แล้วมอขยี่สามคนหนึ่งให้มาส่งราชทูตด้วย จนถึงท่าเมืองสเฮอร์
 ครั้นแอกมิลล์ลากลับไปแล้ว พวกราชทูตพร้อมกันมาลงเรือโยคที่ท่า
 เมอเรือจะออกจากท่านขมขอมให้ยิงสลักสี่เก้านัด เวลาห้าโมง
 เข้ากายันกาเรตอกโตอออกจากที่ทอดสมอเมืองมอลตา ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๕ ขน ๘ ค่ำ เวลาเช้าโมงเศษ ถึงเมือง
 ออเล็กซันเดอ เจ้าเมืองให้จตุรเวทโยคมารับพวกราชทูตสามลำ แล้ว
 เชิญให้ขึ้นพักอยู่ในวัง ขอมแซเพยชอนอ ออเล็กซันเดอรับ แล้วขุนนาง
 ผู้ใหญ่ในเจ้าโกโรคนหนึ่งมาทักขึ้นรถราชทูต แล้วแจ้งความว่าเจ้าโกโร
 ไม่อยู่ ขนไปธุระข้างปลายน้ำ เห็นจะเข้าอยู่สักสัปดาห์จึงจะกลับมา

เมื่อเจ้าโกโรจะไปโต้งไว้ว่า ถ้าพวกราชทูตไทยมาถึงแล้วให้รับรอง
 เหมือนอย่างแต่ก่อน แล้วให้ขุนนางมารับใช้คนหนึ่ง ถ้าพวก
 ราชทูตจะปราถนาสิ่งใด ก็ให้จัดแจงให้ แล้วสั่งว่า ถ้าพวกราชทูต
 จะใคร่พบนกกับเจ้าโกโรขอเชิญคอบอยู่สักสัปดาห์ ราชทูตตอบว่า
 อยากจะพบนกกับเจ้าโกโรอยู่ แต่จะรอชาวนั้นไม่ได้ กล้วยกลวคายนรบ
 จะมาคอบ ขุนนางในเจ้าโกโรจึงว่า ถ้าท่านจะไปเมื่อไร เจ้าโกโร
 สั่งไว้กับขุนนางล่ามคนหนึ่ง ให้ตามไปส่งจนถึงคายนรบด้วย พด
 กันเท่านั้นแล้วกลับไป ราชทูตพักอยู่ที่วังสามคน ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๕ ขน ๑๒ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมงพร้อมกันชน
 รถไฟไปจนย้ายสี่โมงเศษถึงเมืองโกโร เจ้าพนักงานรถมารับมี
 ทหารซึกกระบชมานำหน้าคนหนึ่ง ตำรวจเฝ้าถือหวายคู่หนึ่ง นำไม้สัง
 ดงโซเค็ด ซอโอเรียนเตล ราชทูตพักอยู่ที่ถนน ถึงวันจันทร์ เดือน ๕
 ขน ๑๕ ค่ำ ขุนนางล่ามที่เจ้าโกโรให้มาอยู่ด้วยราชทูตนั้นมาแจ้งความ
 ว่า ที่เมืองสเฮ็คออกเตลคราฟมาว่า กายนรบซึ่งมารับราชทูตนั้น
 ยकिनถึงเมืองสเฮ็คแล้ว ฯ

๑ รุ่งขึ้นเวลาเช้าสี่โมงครึ่ง พวกราชทูตทั้งนายแลไพร่พร้อมกัน
 ขึ้นรถไฟออกจากเมืองโกโร ไปจนย้ายสี่โมงครึ่ง สิ้นทางรถไฟแยกซ้าย
 ไม้ คอสสามพันหกร้อยเส้น ถึงทรดเทยมมาเจ้าพนักงานรถให้
 พวกราชทูตขึ้นรถมาต่อไป จนเวลายามหนึ่งถึงเมืองสเฮ็ค ครั้น
 เวลาเช้ากึ่งสี่ของกฤษอยู่กเมืองสเฮ็คมาบอกความว่า กายนรบมานม

ใช้มารบราชทูต เป็นกำบังที่มาเที่ยวหยั่งนำในทะเล ว่าที่ไหนภูกที่
 ไหนตน พวกตรเกลส์องกลองดูเห็นเป็นเรือกลไฟ ก็สำคัญว่าจะมา
 รบราชทูต จึงได้บอกเตลคราฟขึ้นไปถึงกงสุลที่เมืองโกโร ไม่รอ
 รังพึงให้แน่ก่อน การอย่างนั้นเป็นผลอยู่ อนึ่งเมืองนี้เป็นเมืองเล็กน้อย
 โยเตลก็คืบแคบทั้งอาหารกนคาร์ ที่เมืองโกโรนั้นเป็นเมืองใหญ่
 อาหารจะบริโภคนับบริบูรณ์ ที่อยู่ที่นั้นก็สุข ท่านจะกลับไปอยู่ที่เมือง
 โกโรหรือจะคอยอยู่ที่นั่นก็ตามแต่ใจ พวกราชทูตจึงปรึกษาเห็นพร้อม
 กันว่า ซึ่งจะกลับไปกลับมาจะเป็นที่รำคาญใจแก่เจ้าพนักงานด้วย
 ต้องรับต้องส่งย่อย ๆ จึงบอกกับกงสุลว่าถึงจะลำบากอดอยากบ้าง ได้
 มาแล้วจะคอยอยู่ที่นั่นกว่ากำบังจะมารบ กงสุลจึงว่าถ้าท่านมีธุระอย่างไร
 จะประสงค์สิ่งใด ขอจงใช้คนไปบอกข้าพเจ้าให้ทราบด้วย พวกมัน
 แล้วกงสุลก็ลาไป. ฯ

ตอนที่ ๑๓

ว่าด้วยพวกราชทูตอยู่เมืองสุเอศแขวงเมืองชายขอบโต
แล้วก็ไปเมืองมัททะเลเมืองคาล์แลเมืองสิงค ไปร์

๑ ฅวันศุกรเดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ กำนันเมลมมาถงลำหน่ง กงสุล
ที่เมืองสุเอศไครยหน่งลือขบยหน่งมาแต่กษัตริย์กำนันรบที่จะมารับพวก
ราชทูต ในหน่งลือนั้นว่า กำนันโตออกจากเมืองกาลกัตตาแล้ว แล
จะรีบมาให้ถึงเมืองสุเอศในวันแรม ๗ ค่ำ ๘ ค่ำ

ราชทูตต้องพักอยู่ที่ไซเคิลเมืองสุเอศจนถึงวันจันทร์เดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ
เวลากลางคืนเรือกลไฟซอ ไปเลเดศ เป็นกำนันรบมาถงท่าเมืองสุเอศ
รุ่งชนกษัตริย์มาหาราชทูตแล้วบอกว่า ข้าพเจ้าไครยคำสั่งให้มารับพวก
ราชทูตไปส่งให้ถึงกรุงสยาม แต่ขต้นการทในเรือยงหาเรือขร้อยไม่
จะตองจัดแจงชำระขตส์ให้ตกอน วันพฤหัสบดี เวลาเช้าข้าพเจ้าจะขอ
ลาท่านไปซื้อเสบียงอาหารที่เมืองโกโร ต่อวันเสาร์เวลาเย็นจึงจะกลับ
มาวันอาทิตย์จึงจะไค้เชิญท่านไปลงเรือ ถึงวันเสาร์เดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ
เวลาเช้ากษัตริย์บอกเตลคราฟมาแต่เมืองโกโรว่า ซึ่งสัญญาไว้ว่าจะ
กลับมาในเวลาเย็นวนนนั้น ยังมาหาไค้ไม่ ทีวีรถไฟยังไม่ไป จะตอง
คอยอยู่จนพรุ่งนี้ วันอาทิตย์เวลากลางคืนกษัตริย์จึงจะกลับมามาทำ ๓

๑ วันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ เวลาบ่ายสี่โมง กษัตริย์
ก็กอลเซ จึงเชิญพวกราชทูตลงเรือกลไฟเล็กออกจากท่าเมืองสุเอศ

ถึงกำปั่นรบชอ ไปเลเทศ จักรท่าย ยาวสองร้อยสี่สิบพิศ คือเส้น
 สิบสามวาสามศอกกยห้าหว ปากกว้างสามสิบเก้าพิศ คือห้าวาสามศอก
 คยสิบเอ็ดนิ้วกยกระเขยคหนึ่ง กินน้ำกยสิบสามพิศ คือสามวาสอง
 ศอกสามนิ้วกยกระเขยคหนึ่ง กำลังสามร้อยห้าสิบแรงม้า คนในเรือ
 กยคหนึ่ง ออฟฟิเชอสามสิบสาม ทหารลูกเรือคนใช้สองร้อยยสิบหก
 รวมสองร้อยหกสิบคน เมธราชทูตจะขึ้นบนกำปั่น มีทหารบนปลาย
 หอกย่นค้ำยี่สองแถว ๆ ละสิบสองคน แล้วกยคหนึ่งให้ยิงปืนใหญ่สุด
 ราชทูตสิบเก้าคน พวกออฟฟิเชอมาย่นรบพร้อมทุกตำแหน่ง ลุดเคน
 นนทให้จกแรงรบของ ๆ พวกราชทูตชนเสร็จแล้ว เวลาทุ่มเศษได้ ไล่
 ไฟใช้จกรออกจากทตอคสมอหน้าเมืองสุเอศ ฯ

๑ วันจันทร์ เดือน ๖ ชน ๗ ค่ำ เวลาบ่ายสองโมงครึ่งถึงท่าหน้า
 เมืองมัททะ เป็นเมืองแขกชาติอาหรับ ถ่านคิลาหมคลง กยคหนึ่งให้
 แวะเข้าทตอสมออยู่ห่างคตลิ่งประมาณสองร้อยเส้น แล้วกยคหนึ่งลงเรือ
 โยคชนไปบนเมืองเทยวชอถ่านคิลาอีกไม่ได้ ชอโตแต่พื้นเล็กน้อย
 แล้วกลับมาให้รบพนชนเรือเสร็จ เวลายามเศษจึงให้ ใช้จกรออกจาก
 หน้าเมืองมัททะ ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๖ ชน ๘ ค่ำ เวลาสี่ทุ่มเศษถึงเมืองเอเคน
 รุ่งชนเช้าสี่โมงกยคหนึ่งมาขอรราชทูตว่า จะรบถ่านลงเรือ ลอองจะ
 ปลิวเขื่อนนิก ถ้าท่านพากนชนไปอยู่บนโฮเคิลเห็นว่าจะเปนสุขกว่า
 อยู่ในกำปั่น ราชทูตกรยค้ำ กยคหนึ่งให้ มีคเคอโฮย เปนขุนนาง

นายทหารในเรือรบขึ้นไปอยู่ด้วยพวกราชทูต แล้วจึงจัดเรือโยคให้ไป
ส่งพวกราชทูตที่ไฮเตล ซอปรินส์ ออฟ เวสต์ ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขน ๓๐ ค่ำ บ่ายสองโมง ก็ยัดคนมา
แจ่งว่า ทกายนจกแจ่งเคจรองจกรกล แลรยถวลงเสีร้งแล้ว พวก
ราชทูตก็พร้อมกันกลยมาลงในกำปั่น แต่ลมยังพคทวนหน้าแรงนัก คอง
รออยู่จนรุ่งขึ้นเวลาเช้าโมงเศษก็ยัดคนให้ ไล่ไฟใช้จกรออกจากหน้าเมือง
เอเคน ลมเป้นพคทวนหน้าจคนัก เรือเคจรโตแต่โมงละห้านอกหกนอก
ถึงวันองคการเคอน ๖ ขน ๓๕ ค่ำลมจงแปรเยองไปล็กหน้เย พอใช้ โยได้
แต่ไม่สู้เต็มโยคิ ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ได้ลมสลากันเป้นยคตะโปก
ห้าโมงเป้นกยัดคนให้พวกเคจร ๗ ขนหคกรยโย เมองจะลงมาเคจรคนหนึ่ง
พลคคกจากวานชันล่างเส้ากระโคงกลาง มากะระทบกระดานที่ผุกระออกข้าง
แล้วตกน้ำลงไป ก็ยัดคนกยพวกลูกเรือวิ่งไปข้างท้ายปล่เยยทุ่นลเยยไป
เคจรคคกนากววยเขายคท่นไว้ แล้วยัดคนให้เรือลงเคจรเร็ววยคคกระเซียง
ไปรยเคจรนั้นมาได้ เมอมาถงหมอตรวจคเห็นช้เคจรหคสองช้ หมอค
เคจรารคคควเขาไว้ แล้วยให้นอนอยู่บนเปล ให้กินยามาประมาณสี่ห้าน
ก็หายคิ ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ เวลาบ่ายสามโมงเกิดฝนตก
คยสลากันพคคนัก เส้ากระโคงหน้าชันบนหคสย่นลงมา โยเส้าหน้า

เสากลางเสาท้ายขาดฉีกเป็นร้วร่งขยับย่อยหมดทุกใบ คลื่นใหญ่ซัดเข้า
ในเรือ นายนาคพาชนี่ล่างถูกเพียงเข้า หีบใส่ของพวกอังกฤษพวกไทย
ลอย เขาของเขยกนาเสียมาก ประมาณครึ่งโมงพายู้งสงขม กัปตัน
ให้เปลี่ยนเสาแลใบใหม่แล้วเสร็จในเวลาเดียว ฯ

๑ วันพฤหัสบดีเดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ย่ำโมงเศษถึงเมืองกาล^{๖๗}
อยู่ที่แหลมเกาะลังกาข้างทิศตะวันตกเฉียงใต้ เป็นที่ไว้ถ่านศิลาสำหรับ
ใช้ในการเรือกลไฟ ฝ่ายอังกฤษ ชื่อมิคเคอเซนวิโอเครติ เป็นผู้สำเร็จ
ราชการที่เมืองกาล แจ้งว่าราชทูตไทยไปถึงก็ลงมาทักถาม แล้วเชิญ
ให้ชนพักอยู่บนเมือง เวลาบ่ายสี่โมงพวกราชทูตพร้อมกันลงเรือใบ
ไปถึงท่า ทบมข้อมหน้าเมืองให้ยิงสลุดคำนับสับเก้านัด แล้วเชิญ
ราชทูตไปที่พัก ตามทางสองข้างตั้งแต่ท่าชน มีทหารคนตาถอยบน
ปลายหอกยื่นรายไปร้อยคน แล้วทหารอังกฤษเรียงต่อไปอีกห้าสิบคน
รวมร้อยห้าสิบคน ถึงตึกใหญ่เป็นที่สำหรับเจ้าเมืองมาพัก เจ้าพนักงาน
เชิญให้ราชทูตขึ้นอยู่ที่นี่ แล้วจึงไปลิศแมน คือคนรักษาถนนมาคอย
ระวังรักษาอยู่สองคน เวลาค่ำผู้สำเร็จราชการมาเชิญว่า พรุ่งนี้เวลา
สี่โมงเช้าขอเชิญท่านทั้งหกคนไปกินโต๊ะที่บ้านข้าพเจ้า ราชทูตก็รับว่า
จะไป รุ่งขึ้นเวลาเช้าสามโมงเศษ เจ้าพนักงานจัดรถมารับสามรถ
พวกราชทูตหกคน กัปตันก็ก้อเซ มิคเคอโซป เป็นนายทหารในกำยนรบ

๖๗ ชื่อที่เรียกนี้ เป็นภาษาโปรตุเกส เล่ากันว่า แต่โบราณ โปรตุเกสแล่นเรือมา
ถึงที่นั่นขึ้นไปไต่ฮันเสียงไล่ชน ไม่รู้จักชื่อเมือง จึงเรียกว่า คอลี แปลว่า ไท้.

ไปเลเทศ หนึ่ง พรหมกันชนรถไปกินโต๊ะที่มานผู้สำเร็จราชการ ครั้น
 กินโต๊ะเสร็จแล้วก็ลาไปโรงทำน้ำมันมะพร้าว ทำด้วยเครื่องจักร ชด
 คั้นแล้วไปด้วยจักรทงนั้น ทำเร็วกว่าทำด้วยคนหลายเท่า แล้วเลยไป
 นมัสการพระทวคยบนเนินเขา ทวคมีพระปฏิมากรเหมือนนวกไทย แต่
 พระสงฆ์ไม่ใช่ปลงผมในวันสืบลาคำ ตามแต่จะประสงค์วันไรก็ได้ สุดแต่
 อย่าให้ผมยาว ย้ายสามโมงก็กลับมากพัก จึงปรึกษากันว่า เราจำ
 จะไปถวายนมัสการพระรัตนตธาตุที่จะชอบ ด้วยเราไปมาดังนี้แล้ว
 ครั้นปรึกษาเห็นพรหมกัน พระยามนตรีศรีวิวงค์จึงให้ลามาบอกกับตน
 คือกอเซ่ ๆ จึงตอบว่า การซึ่งท่านจะไปนั้น ข้าพเจ้าไม่ขัดขวางตามแต่ใจ
 แต่ข้าพเจ้าทราบว่าพระรัตนตธาตุอยู่ลงเมืองแกนค ถ้าจะไปด้วยรถ
 เตียมมาแต่เมืองกาล ไปจนถึงเมืองแกนคที่พระรัตนตธาตุ ทางถึงสอง
 วัน แล้วจะต้องหยุดพักที่นั่นสักวันหนึ่งหรือสองวัน ทั้งไปทั้งมาเป็นห้าวัน
 หกวัน ในฤกษ์เป็นฤกษ์ลมร้าย มักเกิดพายุใหญ่เนื่อง ๆ ถ้าเช่นดังนั้น
 ขรรคากำขันทอดอยู่ในอ่าวนลมหกตพคกระตะโตนกันแต่กลเสียหลายลำ
 แล้ว พวกกษัตริย์มีความกลัวไม่อาจเข้าทอดสมออยู่ข้างสามวันได้
 ถ้าท่านจะไปเมืองแกนคแล้วข้าพเจ้าจะเอากำขันทอดออกไปเล่นอยู่ในทะเลใหญ่
 ถึงจะเกิดพายุพัดแรงประการใด พอจะแก้ไขได้ไม่ขัดสน ด้วยต้อง
 ทะเลเป็นทกว้าง คอถึงกำหนดหกวันข้าพเจ้าจึงจะกลับมารับท่านมิให้
 ผิดสัญญา ราชทูตมีความสงสัยว่า กษัตริย์เป็นคนอังกฤษไม่นับถือ
 พุทธศาสนาก็แก่งฟูขบถพลว ด้วยไม่อยากจะให้ไป ในขณะนั้น

พระสงฆ์เป็นเจ้าอธิการอยู่วัดในเมืองกาลิ ซอสิริสมณะ^{๖๘} กับนาย
 คนหนึ่งเป็นชาวเมืองลงกา ซอกรณารัตน์ ทั้งสองคนพากันมาเยี่ยม
 ราชทูตซึ่งนั่งอยู่ที่นั่นด้วย เจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดี จึงถามเป็นภาษามคธ
 คนทั้งสองกริ้วว่าจริงเหมือนคำกษัตริย์กชเชวว่า พวกราชทูตจึงปรึกษา
 กันว่า เราจะไปเมืองแกนดี เป็นแต่เรามีความศรัทธาต่อพระเจ้าแผ่นดิน
 พระรัตนธัทรุ มิใช่ไปด้วยราชการ ซึ่งเราจะให้กำนันตองไปเล่นอยู่ใน
 ทเล เสียถ่านไฟใช้เงินคอบเงินแมนต์ลงมากนั้นหาชอบไม่ ครั้นเห็น
 พรหมกษัตริย์นั้น จึงว่าแก่กษัตริย์กชเชวว่า ท่านจะต้องถอยกำนันเข้าออก
 ลำบากทั้งนั้น เราก็จะไม่ไปเมืองแกนดีแล้ว กษัตริย์กชเชวก็มีความ
 ยินดีเป็นอันมาก ฯ

๑ วันศุกร์เดือน ๖ แรม ๓๐ ค่ำ เวลาเช้าสี่โมงพวกราชทูต
 จะกลับมาถึงกำนัน ผู้สำเร็จราชการก็ถามไถ่ไต่ถามนางชายทหารอีก
 หลายคนมาสั่ง แล้วลากลับไป แต่ผู้สำเร็จราชการตามลงมาสั่งจนถึง
 กำนัน เมื่อราชทูตจะมาถึงเรือทหารบนแลยิงสลุตเหมือนเมื่อแรกมา
 ถึงเมือง เวลาเช้าห้าโมงเศษกษัตริย์กชเชวใช้จักษุออกจากท่าหน้าเมือง
 คาลิ มาในทางทะเลเจ็ดวัน คลื่นลมก็เรียบเย็นปรกติ จนวันศุกร์
 เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ บ่ายสองโมงครึ่งถึงเมืองสิงคโปร์ เมื่อราชทูต
 ถึงเมืองนั้นเจ้าเมืองเมืองอยู่ ลงกำนันรบไปเที่ยวจับพวกชายจีนสลุต

๖๘ พระสิริสมณะดิสสะ เป็นสังฆนายกฝ่ายมรรมวงศ์ที่เมืองคาลิ นับถือพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่ทรงผนวช ได้เข้ามากรุงเทพฯ เมื่อในรัชกาลที่ ๕.

รุ่งขึ้นเวลาเช้าสี่โมง รອງเจ้าเมืองจันทแจ้งเรือโปกตสามลำ มาเชิญพวก
 ราชทูตขึ้นบนเมือง เมื่อราชทูตไปถึงท่าชน ทหารชั้นใหญ่หน้าข้อมักยิง
 สลัดสับแก่นันต์ แต่ทหารชั้นปลายหอกที่จะยืนค้ำข้อมจันทแจ้งหาทันไม่
 แลโศกเศสที่เคยพักแต่ก่อนคนแก่เข้าอยู่เต็มหมด พระพิเทศพานิชจึงเชิญ
 ให้พวกราชทูตไปพักอยู่ที่ตึกของพระพิเทศพานิชทำไว้บนยอดภูเขา แต่
 การเลี้ยงคนรອງเจ้าเมืองจันทแจ้งส่งมาทุกเวลา แลให้ทหารมาประจำ
 ผลัดเปลี่ยนรักษาอยู่สืบสัคน คิวรອງเจ้าเมืองก็เข้ามาเยี่ยมเยียนราชทูต
 อยู่เนือง ๆ เวลาบ่ายสี่โมงจึงจงดวดเชิญพวกราชทูตไปกินโต๊ะเลี้ยง
 ตามอย่างจีน ฯ

๑ วันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ ย้ายห้าโมง เชอ แมก
 กอศแลนค้เชิญพวกราชทูตไปกินโต๊ะ เวลาสี่ทุ่มพระพิเทศพานิชเชิญ
 ไปกินอีกครั้งหนึ่ง ฯ

๑ วันจันทร์ เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมงหนึ่ง พวกราชทูต
 พร้อมกันชนรถมาลงท้ายบน รອງเจ้าเมืองจันททหารบนยกานข้อมสองแถว
 ประมาณร้อยเศษ แลให้ยิงสลัดสับแก่นันต์ รອງเจ้าเมืองหนึ่ง
 เชอแมกกอศแลนค้หนึ่ง พระพิเทศพานิชหนึ่ง จินจงชวดหนึ่ง ลงมา
 ส่งถึงท่าแล้วลากลับไป ราชทูตก็ลงเรือมาท้ายบน

พวกราชทูตกราบถวายบังคมลาออกไปแต่กรุงเทพฯ ฯ จนถึงเมือง
 ลอนดอน ไต่แวะหยดพักตามหัวเมืองรายทางเป็นหลายหัวเมือง แล
 ไต่ไปเที่ยวตามหัวเมืองที่อยู่ในประเทศอังกฤษแลสกอตหลายเมือง เจ้า
 เมืองทั้งนั้นกรบรອງให้เป็นเกียรติยศทุก ๆ เมือง การที่เจ้าเมืองค้ำข้อม

รับรองทั้งนี้ ก็เพราะพระบารมีพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ปกเกล้า
ปกกระหม่อมไป กวั้นแลคอบเวินแมนตจึงมีคำสั่งให้จัดแจงรับรอง พวก
ข้าหลวงไว้มีความสุขเป็นอันมาก ฯ

๑ เวลาสามโมงเศษ ก็ยัตันติกอเซให้ใส่ไฟใช้จกออกจากเมือง
สิงคโปร์ วันศุกร์ เดือน ๗ ขน ๘ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมงเศษถึงที่
ทอดสมอชายน้ำแระนอกสันดอนปากน้ำเจ้าพระยา ก็ยัตันติกอเซให้เอา
เรือใบตกลงสามลำ พร้อมด้วยเชือกเสาเพลายใบ มีออฟฟิเชอกำกับ
เรือลำละคน แลคนคัดกระเชียงลำละสี่คน เข้ามาส่งพวกราชทูต
กับผู้มีชอรวมยี่สิบเจ็ดคน ย้ายโมงหนึ่งพวกราชทูตก็ลากยัตันลงจาก
กำปั่นรบไปเลเตศ ก็ยัตันให้ยิงสลตส่งราชทูตสี่เก้า้นัก ย้ายสามโมง
ถึงเมืองสมทปรากการ แวะชนหยดพักทศาลากลาง พระยาสมท
ขรานุรักษ์ผู้สำเร็จราชการเมืองสมทปรากการ ใตเลียงพวกราชทูตแล
อังกฤษที่มาส่งเสร็จแล้ว จัดแจงผลไม้ต่าง ๆ ก็ยัตราแลยหริให้แก่
อังกฤษ ๆ ก็ลากลับออกไปกำปั่น พระยาสมทขรานุรักษ์ พระยา
มหาอรรคณิกกร จัดเรือสำนเก่งทั้งสองลำ เรือใบลำหนึ่ง ให้ชนมา
ส่งพวกราชทูตเวลาสองทุ่มเศษไต่ออกจากเมืองสมทปรากการ สองยาม
ถึงกรุงเทพมหานคร อมรรตณโกสินทร์ มหินทรายุธยานัน รุ่งขึ้น
เวลาเช้าพร้อมกันเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ทรงหน้าพระสังหัยญชวร
ข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ฝ่ายทิศตะวันตกในพระบรมมหาราชวัง
สิ้นความแต่เท่านั้น ขอเกษะ ฯ

จากหมายเหตุของหม่อมราโชทัย จขเพียงนี้

ตอนที่ ๑๔

ว่าด้วยรบแขกเมืองที่มาส่งราชทูตเข้าเฝ้า

๑ ไทเนือความตามโบายอกของ เซอร์รอเบิต จอมเบ็ค กงสัล
อังกฤษในกรุงเทพ ฯ มีไปยั้งกระทรวงต่างประเทศที่กรุงลอนดอน เรือ
ราชทูตไทยกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ แล้ว ว่ายังมีการรบพระราชสาส์น
แลเสด็จออกรบแขกเมืองนายเรือรบที่มาส่งทูต มีเนือความดังนี้
ราชทูตไทยกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ ณวันศุกร์เดือน ๗ ขึ้น ๘ ค่ำ
รุ่งขึ้นกรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ แลเจ้าพระยา
วิวงค์มหาโกษาธิบดี แจ้งความแก่เซอร์รอเบิต จอมเบ็ค ว่าจะไปรค
ให้เรือไฟหลวงลงไปรบพระราชสาส์น ซึ่งสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย
มีตอย แต่เรือรบอังกฤษเข้ามาจนเมืองสมุทรปราการแล้วจะจิดเรือพระ
ที่นั่งเอกไชย กบเรือกระบวรลงไปรบพระราชสาส์น แห้ชนมาจาก
เมืองสมุทรปราการจนถึงกรุงเทพ ฯ พวกชนนางนายเรือรบนั้นก็จะจิด
เรือไฟหลวงลงไปรบชนมา ท้ายจะไปรคให้เข้ามาเฝ้าเป็นการเต็มยศ

๖๘ จะเห็นได้ตรงนี้ว่า ประเพณีฝรั่งกับประเพณีไทย ถ้อยในเรื่องพระราชสาส์น
ผิดกันอย่างไรในสมัยนั้น ที่จริงพระราชสาส์นที่กวีวิกตอเรียตอย เขามอบให้ราชทูต
ไทยแต่ที่เมืองลอนดอน แต่ประเพณีไทยเราถือว่า ต้องแห่แหนรับพระราชสาส์นเป็น
พระเกียรติยศ ทูตจึงมอบพระราชสาส์นไว้ ในเรือรบอังกฤษที่มาส่ง เพราะจะต้องลง
ไปแห่แหนพระราชสาส์นตามประเพณีไทย.

อนึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสด็จลงไปเยี่ยมมณฑลเรือรบ
ที่มาสั่งราชทูตนั้นด้วย ฯ

๑ ครั้นณวันจันทร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาเช้า พระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเรือไฟจักรท่ายซึ่งเจ้าพระยาศรีสวัสดิ์
ต่อแล้วใหม่ ออกจากกรุงเทพ ฯ ไปถึงเรือรบอังกฤษ ซอไปเลติค
ซึ่งทอดสมออยู่ที่สันดอน ก็ประทับเรือเสด็จตามสมควรแก่
พระเกียรติยศ เชิญเสด็จตรวจเรือ แล้วผูกคอกยั้งบนใหญ่ปล่อยถวายทอด
พระเนตร จนเวลาบ่ายสามโมงจึงเสด็จกลับ มีรับสั่งให้ยกยั้งคอกเช
กย่นายเรือรบที่เป็นผู้ใหญ่ตามเสด็จมาในเรือพระที่นั่ง พวกขุนนาง
นายเรือรบอังกฤษนอกจากนั้นมาในเรือไฟหลวงที่ออกไปรับ ฯ

๒ ณวันอังคารเดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เรือกระบวรให้พระราชสาส์น
สมเด็จพระราชินีวิคตอเรียขึ้นมาถึงกรุงเทพ ฯ

๓ ณวันพุธเดือน ๗ ขึ้น ๑๔ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเป็นการเต็มยศ ไปรด
ให้ เซอร์รอเบิตจอมเบ็ค พากษัตริย์คอกเซแลพวกขุนนางนายเรือรบ
กับทั้งพวกอังกฤษในสถานกงสุลเข้าเฝ้า มีพระราชปฏิสันถารแลทรง
ขอบใจนายเรือรบที่มาสั่งถึงกรุงโดยสวัสดิภาพ ครั้นเฝ้าเต็ม
ยศแล้วเสด็จออกที่แก่งกรงนก ไปรดให้พวกนายเรือรบเข้าเฝ้าทูลไช้ฐาน
ทรงทักทายราชทูตแล้ว จึงโปรดให้จัดเลี้ยงอาหารเวลากลางวัน
ในที่นั้น แล้วจึงเฝ้ากลับไป

ในเวลาที่พวกนายเรอรรบเข้ามาพักอยู่กรุงเทพฯ นั้น ปรากฏ
 ว่าเจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงศ์มการเลียงเวลาคำ แล้วมละคอนให้คนหนึ่ง
 เจ้าพระยารวรงค์มหาโกษาธิบดีมการเลียงเวลาคำ แล้วมมโหรให้
 ฟังคนหนึ่ง พวกนายเรอรรบกลับไปณวันพฤหัสบดีเดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ
 ยมะเมษสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๒๐ พ.ศ. ๒๔๐๓ ฯ

ใบเพิ่มที่ ๑

บัญชีคนที่ไปในกองทัพ ๒๗ คน

(๑) ราชทูต พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม ขุนนาค) เป็นบุตร
สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ร่วมมารดากับสมเด็จพระเจ้าพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงศ์ ต่อมาได้เป็นที่สมุหกลาโหมฝ่ายเหนือ

(๒) อุปทูต เจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดิ์ (เพ็ง ต้นสกุล เพ็ญกุล)
เป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาได้เป็น
พระยาบรมมหาราชวังพลเอก จางวางมหาดเล็ก ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นพระยา
ราชสุภาวดี แล้วเลื่อนเป็นเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง บัญชาการ
กรมพระสุรัสวดี

(๓) ตริทูต (เดิมชื่อว่า หลวงชาญภูเบศร์ แล้วเปลี่ยนเป็น)
หมื่นมณเฑียรพิทักษ์ (ต๋อง) เป็นข้าหลวงเดิม ร่วมพระนมในพระบาท
สมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรเจ้าอยู่หัว ต่อมามีความผิดต้องออกจากราชการ

(๔) ล่ามหลวง หม่อมราโชทัย หม่อมอมราชวงศ์ กระจ่าง
(อัครางกูร ผนวช) บุตรกรมหมื่นเทวานุรักษ์ ในเจ้าฟ้ากรมขุน
อัครานุรักษ์

(๕) ผู้กำกับเครื่องราชบรรณาการ หม่อมราชมาตย์ (ท้วม
ขุนนาค) เป็นบุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ กลับมาได้
เป็นที่พระพิศวอพัสัยศรีสวัสดิ์ ปลัดเมืองเพชรบุรี แล้วเลื่อนเป็นพระยา

เทพประชน ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม ในรัชกาลที่ ๕ เป็น
เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี

(๖) ผู้กำกับเครื่องราชบรรณาการ นายพิจารณ์สรรพกิจ (ทองอยู่
กัลยาณมิตร) เป็นบุตรเจ้าพระยานิกรขัตติทร์ ต่อมาได้เป็นหลวง
เทศนายเวร

(๗) ล่ามของราชทูต ขุนจรเจนนทเล ชื่อคุณ ได้ไปเรียนวิชา
เคีรเร็วในยุโรป ในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นหลวงชลธารพินิจัย แล้วเลื่อน
เป็นพระชลธารพินิจัย เจ้ากรมคลัง

(๘) ล่ามของอภัยทูต ชื่อนายไนรี

(๙) ล่ามของศรีทูต ขุนปริษาชาญสมุท ชื่อติศ เป็นนายเรือ
ในพระขรรษาขวัง ภายหลังได้เป็นหลวงสรวิเศษ นายทหารหน้าในกรม
พระราชวังบวร ฯ เป็นครูสอนภาษาอังกฤษเจ้านายวังหน้าในรัชกาลที่ ๕

(๑๐) นายเทศ ขุนนาค (คือ เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์) บุตร
สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ อายุ ๑๗ ปี เป็นนักเรียนส่งไป
เรียนวิชา

(๑๑) นายเทศ ขุนนาค บุตรพระยามนตรี ฯ ราชทูต อายุ ๑๖ ปี
เป็นนักเรียนส่งไปเรียนวิชา

นักเรียน ๒ คนนี้ เมื่อถึงเมืองอังกฤษราชทูตได้ขอให้รัฐบาลอังกฤษ
ช่วยหาที่เล่าเรียน กระทรวงต่างประเทศอังกฤษสยหาที่เล่าเรียน ได้มี
กระทรวงให้ไปเรียนที่ราชวิทยาลัยในลอนดอน แต่จะเป็นด้วยเหตุใดไม่
ปรากฏ เมื่อทูตกลับมา นักเรียนก็กลับมาหาได้อยู่เล่าเรียนไม่

- (๑๒) เสมียนของราชทูต นายบริบาลบรรยงก์
 (๑๓) เสมียนของอุปทูต ขุนบรินทามาตย์
 (๑๔) เสมียนของตรีทูต โม่ปรางกูชื้อ
 (๑๕) หมอยา จะเป็นใครหาทราบไม่
 (๑๖) เข้าใจว่าหมอนวค

คนใช้ ๑๑ คน

รวมทั้งสิ้น ๒๗ คน

ใบเพิ่มเติมที่ ๒

ขานัญชีเครื่องราชบรรณาการ แลสิ่งของส่งไปพระราชทาน

- ที่ ๑ พระราชสาส์นจารึกในพระสุพรรณบัฏ ห่อในแผ่นทองคำ
 แลวใส่ในฝักทองคำลงยา
- ที่ ๒ พระราชสาส์นฉายาลักษณ์สองแผ่น แผ่นหนึ่งมีรูปพระ
 ราชฉายาของสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระจอม
 เกลาเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงเครื่องสำหรับพระเจ้า
 แผ่นดินพร้อมทุกสิ่ง เสด็จทรงนั่งเหนือพระบรมราชอาสน์
 ถ่ายไว้ในเครื่องถ่ายฉายบนแผ่นโลหะ แผ่นหนึ่งมีรูป
 พระราชฉายาของสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระ
 จอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงเครื่องปรกติ เสด็จ
 ทรงนั่งเหนือราชอาสน์ปรกติ กับพระนางเชอผ่ายใน แล
 พระเจ้าลูกเธอสองพระองค์กับพระเพลา ถ่ายไว้ในเครื่อง
 ถ่ายฉายบนแผ่นโลหะ

- ท ๓ พระมหามงกุฎลงยาประดับเพชรข้าง ประดับทับทิมข้าง
 ท ๔ พระสังวาลลายกุดั่นประดับทับทิม ทับขนแผ่นเพชรคว้าง
 ชาย
 ท ๕ พระอำมรงค์นพรัตน
 ท ๖ ฉลองพระองค์พระกรน้อยมุกเพชรเจ็ด
 ท ๗ ฉลองพระองค์ครุยกรองทอง
 ท ๘ รัตพระองค์กุดั่นประดับเพชรข้าง ทับทิมข้าง มรกฏข้าง
 สายทองมีประจำยามประดับทับทิม
 ท ๙ รัตพระองค์จรบาทคาดขี้เหล็ก
 ท ๑๐ ประคตรัตพระองค์กรองทอง
 ท ๑๑ สันนิเพลลาเข็มชายเชิงงอนลายทองคำลงยาราชาชาติ
 ท ๑๒ ผ้าทรงยกทองผืนหนึ่ง
 ท ๑๓ ผ้าทรงกรวยเกี้ยวเข็ญทองผืนหนึ่ง
 ท ๑๔ ผ้าทรงปุ่มอย่างคัสลามผืน
 ท ๑๕ สิ่งอศราวุธเครื่องทองคำลงยาราชาชาติมุกนพรัตน มังสี
 ทองคำจำหลักลงยาเป็นเครื่องรอง
 ท ๑๖ ขันนากับพานรองทองคำลงยาราชาชาติสำรับหนึ่ง
 ท ๑๗ เครื่องชา ขันเหลี่ยมทองคำ งานทองคำลงยารองขาน
 ถ้วยหยกมีผ้า เรือทองคำรองถ้วย ถาดทองคำจำหลัก
 รอง สำรับหนึ่ง

- ที่ ๑๗ ถ้วยฝาทองคำลงยา ถ้วยฝาเงินถมยาคำตะทองรวม
เป็นสอง
- ที่ ๑๘ ชองขุหรือทองคำลงยา
- ที่ ๒๐ ถิ่นไกรเครื่องคตมอย่างไทย ชั้นประดับเพชร ประดับ
ทับทิม รวมเป็นสอง
- พระสาางเจียดงากรอบแลค้ำทองคำลงยา ประดับพลอย
มรกตคู้หนึ่ง
- ที่ ๒๓ เครื่อง ช่อม, ช้อน, มีด, ทองคำประสม ค้ำประดับเพชร
สำรับหนึ่ง
- ที่ ๒๒ โต๊ะเงินใหญ่ ปากกาไหลทอง คู้หนึ่ง
- ที่ ๒๓ ภายเหล็กลายผักทองคำลงยา
- ที่ ๒๔ ภายเหล็กลายผักทองคำจำหลัก
- ที่ ๒๕ ถาดชผักนาก
- ที่ ๒๖ หอกอย่างสยาม ผักเงินถมยาคำตะทอง
- ที่ ๒๗ ง้าวผักเงินถมยาคำตะทอง
- ที่ ๒๘ ทวนค้ำปากกาไหลทอง คู้หนึ่ง
- ที่ ๒๙ พระกลตหนึ่ง บังพระสร้อยหนึ่ง ฉัตรห้าชั้นคู้หนึ่ง ฉัตร
สามชั้นคู้หนึ่ง ชุมสายคู้หนึ่ง เครื่องพนแพรบกทอง
แม่ลวท
- ที่ ๓๐ พระราชยานกง

หีบถมตะทอง ๒๐

ซองขมหรือถมตะทอง ๒๐

คลังถมตะทอง ๒๐

แพรลาย ๓๐ ม้วน

ของพระราชทานไปรเฟคเซอร์วิลสัน คือ

ฉากรูปพระแก้ว ๓

ฉากรูปพระเบญจา ๓

พระคัมภีร์ ๓

เครื่องราชบรรณาการฝ่ายพระบรมราชวงศ์

๑ ชั้นน้ำทองลงยา มีพานรอง

๒ กระโถนทองคำลงยา

๓ ซองขมหรือถมทองคำลงยา

๔ ฉลอมพระองค์กรรองทอง ๒ พระภูษา ๒

๕ พระกลศ ๒

๖ พระแสงทวน คร่ำทอง เครื่องทองประดับทับทิม ๒

๗ พระแสงตรี ๒

๘ พระวอ

ของกรมหลวงวงศา ฯ ประทาน ลอร์ดคคลาเรนคอน

หอกคร่ำทอง ๓

ของเจ้าพระยาศรีวิชัยวงศ์ ให้ลอร์ดคคลาเรนคอน

ง้าว ๓

ของเจ้าพระยาวิวงศ์ ให้ลอร์ดคคลาเรนคอน

หีบขม ๓

ทชากาไหล่ทอง ประคัยพลอย ๓

เจ้าพนักงานหอสมุด